

LUND UNIVERSITY

Migrantarbete inom den gröna näringen

Svensson, Måns; Urinboyev, Rustamjon; Nilsson, Ulla; Littorin, Margareta; Wigerfelt-Svensson, Anders; Lundqvist, Peter; Nyström, Birgitta; Westregård, Annamaria; Bohgard, Mats; Alkan Olsson, Johanna; Albin, Maria

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Svensson, M., Urinboyev, R., Nilsson, U., Littorin, M., Wigerfelt-Svensson, A., Lundqvist, P., Nyström, B., Westregård, A., Bohgard, M., Alkan Olsson, J., & Albin, M. (2012). *Migrantarbete inom den gröna näringen*. Arbetsmiljöverket.

Total number of authors:

11

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Migrantarbete inom den
gröna näringen

Kunskapsöversikt

Rapport 2012:14

Kunskapsöversikt

Migrantarbete inom den gröna näringen

Framtagen i samarbete mellan Lunds universitet, Malmö högskola och SLU Alnarp

Måns Svensson

Rustamjon Urinboyev

Ulla Nilsson

Margareta Littorin

Anders Wigerfelt-Svensson

Peter Lundqvist

Birgitta Nyström

Annamaria Westregård

Mats Bohgard

Johanna Alkan-Olsson

Maria Albin

ISSN 1650-3171

Rapport 2012:14

Förord

Arbetsmiljöverket har fått i uppdrag av regeringen att informera och sprida kunskap om områden av betydelse för arbetsmiljön. Under kommande år publiceras därför ett flertal kunskapsöversikter där välrenommerade forskare sammanfattat kunskapsläget inom ett antal teman. Manuskripten granskas av externa bedömare och behandlas vid respektive lärosäte. Den vetenskapliga granskningen av denna rapport har utförts av Lisa Pelling doktorand och programchef på tankesmedjan Global Utmaning. Den slutliga utformningen ansvarar dock författarna själva för.

Rapporterna finns kostnadsfritt tillgängliga på Arbetsmiljöverkets webbplats. Där finns även material från seminarieserien som Arbetsmiljöverket arrangerar i samband med rapporternas publicering.

Projektledare för kunskapsöversikterna vid Arbetsmiljöverket har varit Ulrika Thomsson Myrvang. Vi vill även tacka övriga kollegor vid Arbetsmiljöverket som varit behjälpliga i arbetet med rapporterna.

De åsikter som uttrycks i denna rapport är författarnas egna och speglar inte nödvändigtvis Arbetsmiljöverkets uppfattning.

Magnus Falk, fil. dr.

Jan Ottosson, professor

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
1. Inledning	7
1.1. Bakgrund och problembeskrivning	7
1.2. Definitioner och grundbegrepp	8
1.3. Syfte med rapporten	8
1.4. Metod och tillvägagångssätt	9
2. Globala migrationstrender och problemets omfattning	12
2.1. Ett internationellt perspektiv på migration.....	12
2.2. Omfattningen av migrantarbete inom den gröna näringen i Sverige	14
2.3. Reflektioner från intervjuerna	17
2.3.1. Allmänt.....	17
2.3.2. Växthusodling	18
2.3.3. Frilandsodling inklusive grönsaks-, frukt- och bärodling	18
2.3.4. Övriga sektorer.....	19
2.3.5. Utvecklingen över tiden.....	19
2.4. Övriga källor avseende situationen i Sverige	20
3. Rättsliga förutsättningar och problem	21
3.1. Rättsvetenskaplig litteratur på området.....	21
3.2. FN-konventionen till skydd för migrantarbetares och deras familjers rättigheter	24
3.3. Papperslösa migranter	27
3.4. Diskriminering och farliga arbetsförhållanden.....	28
3.5. Reflektioner från intervjuerna	30
4. Exponering och effekter vid migrantarbete i jordbruket	31
4.1. Allmänt om relaterade sjukdomar och arbetsskador	31
4.2. Kemiska bekämpningsmedel och effekter	33
4.3. Ergonomi.....	34
4.4. Arbetstidens längd och effekter	34
4.5. Psykosocial bakgrund och effekter	35
4.6. Boende och effekter	36
4.7. Brister i grundläggande välfärdstjänster såsom sjukvård	38
4.8. Reflektioner från intervjuerna	39
4.8.1. Olycksrisker.....	39
4.8.2. Kemikalier	39
4.8.3. Ergonomi.....	40
4.8.4. Arbetstider och löner.....	40
4.8.5. Psykosociala förhållanden inklusive våld och hot om våld.....	41
4.8.6. Bostäder och hygien.....	42
4.8.7. Information och kunskap.....	42
4.8.8. Ledarskap och organisation.....	43
4.8.9. Kontakter med viktiga samhällsfunktioner.....	44
4.8.10. Andra källor avseende situationen i Sverige.....	44
5. Konsekvenser för arbetsmiljön inom jordbruket generellt	46
5.1. Generella problem	46
5.2. Risk för social dumpning.....	46
6. Modeller för att bemöta problemen	49
6.1. Fokus på modeller från Nordamerika	49
6.2. De intervjuades reflektioner avseende situationen i Sverige	51

7. Goda exempel.....	53
7.1. Svårt att finna de riktigt goda exemplen	53
7.2. De intervjuades reflektioner avseende situationen i Sverige	55
8. Pågående forskning i Norden.....	56
9. Slutsatser.....	57
Referenser	59
Bilaga 1 - Tematisk förteckning över internationella studier och artiklar.....	80
Bilaga 2 - Lista över intervjuade personer	87

Sammanfattning

I såväl media som inom myndigheter och organisationer har det under de senaste åren i allt högre grad uppmärksamats att migrerande arbetskraft inom den gröna näringen eventuellt används på ett sätt som kan strida mot arbetsrättsliga och sociala regleringar. Olika beskrivningar har pekat på levnads- och arbetsförhållanden som starkt avviker från de normalt förekommande i svenskt arbetsliv och inte uppfyller arbetsmiljölagens minimikrav. Det har dessutom påpekats att de bristfälliga förhållandena för den migrerande arbetskraften riskerar att påverka den gröna näringen i stort på ett negativt sätt där näringsidkare tvingas in i en nedåtgående spiral av underbudskonkurrens.

Avsikten med föreliggande kunskapsöversikt är att sammanställa den forskning som finns avseende olika arbetslivs- och arbetsmiljöaspekter på migrantarbete inom den gröna näringen inklusive juridiska aspekter och myndighetsutövning.

I den gröna sektorn finns arbetsmiljörisker förknippade med olycksfall, ergonomisk belastning, och exponering för t.ex. kemiska och biologiska bekämpningsmedel. Migrantarbetare inom den gröna sektorn i Sverige kommer ibland från länder där "arbetsplatskulturen" innefattar ett annorlunda säkerhetstänkande jämfört med i Sverige. Väl i Sverige kan språket vara ett hinder för arbetaren att tillgodogöra sig muntlig och skriftlig information om arbetet, miljön, skyddsföreskrifter och möjliga risker. Låg utbildningsnivå kan utgöra ytterligare problem. Undermåliga bostäder tillhandahållna av arbetsgivaren har beskrivits. En del av problemet utgörs av dolt arbete som utförs av papperslösa.

Projektledning och administration i projektet, som har tagit fram kunskapsöversikten, har legat hos Arbetsmiljöhögskolan (AMH) vid Lunds universitet, som är en nätverksorganisation som samlar kompetenser från universitetets olika fakulteter – vilket borgar för en mångvetenskaplig belysning av kunskapsläget på området.

Kunskapsöversikten utgörs till största delen av en litteraturstudie där relevant forskning på området har sökts i olika databaser; och av en uppföljning av referenslistor i artiklar och böcker. På grund av den flerdimensionella problematiken kring migrantarbetet inom den gröna sektorn har en mångdisciplinär forskargrupp satts samman för uppdraget. Detta innebär att vi kan belysa problematiken utifrån många olika perspektiv. Redan på ett tidigt stadium stod det emellertid klart att det inte existerar någon mer omfattande svensk forskning på området vilket innebär att mycket av de resonemang som förs i den här skriften vilar på internationella erfarenheter.

För att trots allt kunna ge en bild av förhållandena i Sverige har vi valt att genomföra ett antal telefonintervjuer med aktörer på nyckelpositioner. Intervjuer har gjorts med rådgivare, intresseorganisationer, fackliga organisationer för anställda och arbetsgivare samt berörda myndigheter.

Genom den internationella litteraturen står det klart att det finns en rad arbetslivs- och arbetsmiljöproblem vilka är specifika för migrantarbete på säsongsbasis inom den gröna näringen. Ett av de främsta problemen har att göra med de uppenbara svårigheterna att följa upp och kontrollera konsekvenser och effekter. Säsongsarbetet innebär att människor endast uppehåller sig i landet under en begränsad period. Därför är det svårt att slå fast långsiktiga effekter på arbetstagarnas hälsa.

Ett annat grundläggande problem är att incitamentet för värdländerna att vidta åtgärder för att minimera arbetslivs- och arbetsmiljöproblem är tämligen svagt. Ofta har de personer som lider skada på grund av bristfällig arbetsmiljö återvänt till sina hemländer då hälsoeffekterna blivit tydliga. Den här problematiken illustreras exempelvis av att de som har valt att ratificera FN:s konvention om migrantarbetares rättigheter

främst är nationer varifrån migrantarbetarna kommer. Varken Sverige eller någon annan medlemsstat i EU har anslutit sig till konventionen.

Det går inte att utifrån befintlig kunskap avgöra antalet migrantarbetare som på säsongsbasis arbetar inom den gröna näringen. Intervjuer med företagare ger vid handen att det skulle kunna röra sig om omkring 2 000 personer per år inom trädgård och jordbruk. Men det finns anledning att misstänka att det verkliga antalet är större - inte minst på grund av att företagarna får antas dra sig för att rapportera om migrantarbetare som saknar nödvändiga papper och som är anlitade som svart arbetskraft.

Det finns god grund i den internationella forskningen att anta att många migrantarbetare inom den gröna näringen i Sverige lever och arbetar under oacceptabla förhållanden - bortom rättslig kontroll och insyn. Det handlar bland annat om undermåliga bostäder och bristande hygien, ökad olycksrisk, exponering för hälsovådliga kemikalier, ergonomiska problem, risk för hot och våld, diskriminering, trakasserier, brist på stöd från samhället såsom sjukvård och rättshjälp, långa arbetstider och låg lön.

Intervjuerna som genomfördes med representanter för relevanta svenska organisationer och myndigheter antyder att vi har anledning att misstänka att migrantarbetare inom den gröna näringen i Sverige lever och arbetar med samma problem som migrantarbetare inom den gröna näringen i andra länder. Det faktum att problematiken potentiellt är svårartad gör att kunskapsbristen i Sverige blir särskilt allvarlig - ny forskning behövs. Dessutom torde behovet av insatser från myndigheter och organisationer vara stort.

1. Inledning

1.1. Bakgrund och problembeskrivning

Den här kunskapsöversikten fokuserar på migrantarbete inom den gröna näringen, särskilt säsongsarbetet. I olika sammanhang har det rests frågor kring omfattningen i svenskt lantbruk och man har pekat på risken av att den här typen av migrantarbete kan medföra problem vad gäller exempelvis arbetsmiljö och arbetsrätt. Det finns dock anledning att redan på ett tidigt stadium peka på det faktum att kunskapen om omfattning och konsekvenser är bristfällig. Mycket lite eller ingen forskning har bedrivits i Sverige med tydlig inriktning mot migrantarbete inom den gröna näringen. Inte heller har det genomförts någon systematisk kartläggning från arbetsmarknadens parter eller från myndighetshåll. Detta innebär att det är svårt att med säkerhet säga något om hur situationen ser ut i Sverige. Samtidigt finns det internationellt en omfattande forskning som är relevant även för svenska förhållanden – trots att den inte specifikt berör migrantarbete inom den svenska gröna näringen. Utöver den internationella forskningen finns det i Sverige en betydande "tyst kunskap" om problematiken i Sverige. Den här kunskapssammanställningen vilar följaktligen i hög utsträckning på internationell forskning. Intervjuer med nyckelinformanter med kunskap om svenska förhållanden kompletterar i viss mån den internationella forskningen. Ett av de mest centrala resultaten av den här sammanställningen är emellertid att behovet av forskning på området är mycket stort i Sverige.

Man vet att antalet migrantarbetare ökar i en alltmer globaliserad värld. Detta har inneburit nya livsvillkor för många människor. Bättre och billigare transporter och större kommunikationsmöjligheter har underlättat migrationen men lika viktigt är att de stora skillnaderna mellan rika och fattiga länder/regioner förstärker drivkraften att migrera (Lodenius and Wingborg, 2008; Castles and Miller, 2009). I svenska medier och i andra sammanhang (se t.ex. Lodenius, 2010) har det under senare år rapporterats om svåra förhållanden för migrantarbetare inom bl.a. den gröna sektorn både vad gäller arbetsförhållanden som boende och andra sociala förhållanden. Farhågor har väckts om att arbetsdagarna ofta är mycket långa, ibland utan raster. Trötthet på grund av bristande vila innebär en risk både för olyckor i arbetet, fysisk (ergonomisk) och psykisk belastning och hälsovådlig kemikalieexponering. Det har pekats på att ett redan i utgångsläget dåligt närings- och hälsotillstånd kan medföra en särskild känslighet för fysiska och psykiska påfrestningar. I den gröna sektorn finns arbetsmiljörisiker förknippade med ergonomisk belastning, olycksfall och exponering för t.ex. kemiska och biologiska bekämpningsmedel (Littorin et al., 1993; Lundqvist, 2000; Kronqvist et al., 2005; Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, 2007; Pinzke and Lundqvist, 2007; Rodvall et al., 2007; Littorin, 2010). Problemen förstärks av att migrantarbetare inom den gröna sektorn i Sverige inte sällan kommer från länder där "arbetsplatskulturen" innefattar ett annorlunda säkerhetstänkande jämfört med i Sverige. Väl i Sverige kan språket vara ett hinder att tillgodogöra sig muntlig och skriftlig information om arbetet, miljön, skyddsföreskrifter och möjliga risker. En begränsad skolunderbyggnad kan utgöra ytterligare problem.

Hygienförhållandena vid plockningsarbete ute på friland kan vara undermåliga där tillgång till vatten och toaletter saknas. Förutom obehag innebär detta också en hälsorisk för de anställda och i vissa fall potentiellt också för konsumenten. Vilken bostad arbetaren erbjuds/kan skaffa och dess läge spelar stor roll för levnadsförhållandena, både vad gäller möjligheten att sköta hygien och vad gäller det sociala klimatet. I många fall har familjen lämnats i hemlandet och ensamheten kan medföra risk för alkohol-/drogmissbruk. Ibland har migrantarbetaren tagit med sina barn till Sverige och tillsynen av dessa kan då vara ett problem. Ersättningen för utfört arbete är ofta lägre för

migrationsarbetarna än för inhemska arbetare. Det medför sämre levnadsomständigheter, och om anställning och lön är "svarta" följer sannolikt en ständig oro att bli "upptäckt" (cf. Lodenius, 2010). Bristande språkförståelse försvårar livet även utanför arbetet, och kännedomen om svenska regelverk samt social- och sjukförsäkringssystem är dålig (SWEA 2009). Den fackliga anslutningen är erkänt låg i hela den gröna sektorn såväl i Sverige som i världen och ställer fackföreningarna inför nya utmaningar, allt från information på olika språk till nya anställningsformer (ILO, 2004; Lodenius, 2010). Sammantaget innebär detta, att migrantarbetare kan komma att exponeras för både kemiska, fysikaliska och psykosociala risker i större utsträckning än den inhemska arbetskraften och riskerar att lättare drabbas av olycksfall och sjukdom.

Ytterligare en farhåga som har rests i den offentliga diskussionen är att migrantarbetares arbets- och levnadsvillkor också torde påverka villkoren för hela arbetarkollektivet, såväl den inhemska som den invandrade arbetskraften. Förhållandena för migrantarbetarna berör i förlängningen hela sektorn. Det kan vara så, att migrantarbetare, för vilka arbetet i hemlandet ger ingen/otillräcklig överlevnadsmöjlighet, tenderar att acceptera mindre goda arbets- och boendeförhållanden i det nya landet. Det i sin tur innebär en risk för att konkurrensen blir osund. Man har i det här sammanhanget talat om en negativ spiral av social dumpning.

1.2. Definitioner och grundbegrepp

Med den gröna näringen avses vanligen jordbruk, skogsbruk, trädgårdsbruk och nära relaterade verksamheter (jmf. exempelvis SOU, 2008:56). I den här översikten inkluderar vi emellertid inte skogsbruk. Det innebär, att om inget annat anges i texten så avser vi med den gröna näringen framför allt jordbruk och trädgårdsbruk.

Begreppet migrantarbetare definieras bland annat i FN-konventionen för skydd av migrantarbetares och deras familjers rättigheter. Sverige var ett av de länder som var med och utarbetade konventionen som antogs av FN:s generalförsamling den 18 december 1990 och som började gälla den 1 juli 2003; dock har Sverige ännu inte ratificerat den. Definitionen av migrantarbetare som återfinns i Migrantarbetarkonventionen är: "En person som är engagerad eller har varit engagerad i en avlönad verksamhet i en nation där han eller hon inte är medborgare". Med begreppet "migrantarbetare" avses i denna studie tillfällig, säsongsbunden och icke-nationell arbetskraft, men inte permanent inflyttad arbetskraft. Abellas (2006, p. 4) definition av tillfälliga migranter som "de vars rättsliga status är temporär, oavsett hur lång tid de faktiskt tillbringat i landet" är relevant i detta avseende.

En rad olika termer för migrantarbetare verksamma inom jordbruket används i den litteratur som vi har granskat, som t.ex. växthusarbetare, jordbruksarbetare, bekämpningsmedelsbesprutare och lantarbetare. För enkelhets skull använder vi i vår undersökning begreppet "migrerande lantarbetare" för migrantarbetare som utför manuellt arbete både inom växthus- och frilandsodling.

1.3. Syfte med rapporten

Då antalet migrantarbetare inom jordbruket ökar världen över, och då man i såväl akademiska som politiska sammanhang har uppmärksammat de risker som dessa globala migrationstrender medför, finns det ett växande behov av att sammanställa aktuell kunskap om arbets- och hälsoförhållandena för dessa migrantarbetare. Genom att studera

migrationstrender i olika länder och regioner går det att skapa sig en överblick av migrationen som globalt fenomen. Trots att varje land och region har sina specifika egenskaper och problem, kan kunskap om migrationsmodeller (förd politik) och bästa praxis i olika kontexter vara viktig även för svenska förhållanden. Granskning av litteraturen om globala migrationstrender belyser likheter och generella förhållanden vilket kan fungera vägledande för forskning, beslutsfattande och myndighetsutövande i Sverige. Med den utgångspunkten avser denna studie att sammanställa befintlig kunskap om migrantarbetare inom jordbruket. Källor för litteraturstudien är fackgranskade artiklar, böcker, forskningsrapporter och andra akademiska publikationer. Vi har även försökt avgöra vad som är känt och vad som ännu inte varit föremål för studier inom området migrerande jordbruksarbetare. Vår avsikt är att tillhandahålla en sammanfattning av de i den här rapporten inkluderade studierna och de frågor som tas upp i dem. I detta avseende ger undersökningen en global överblick av migrantarbete inom jordbruket i olika geografiska och omständighetsmässiga kontexter, vilket ger läsarna möjlighet att fokusera på de frågor som intresserar dem samt att kritiskt granska och följdenligt tillämpa dessa frågor i deras egna sammanhang. Samtidigt har vi ambitionen att ge en inblick i situationen i Sverige – trots att det i dagsläget saknas forskning på området. Detta har framför allt skett genom intervjuer med så kallade nyckelinformanter.

1.4. Metod och tillvägagångssätt

Den här kunskapsöversikten utgörs till största delen av en litteraturstudie där relevant forskning på området har sökts i olika databaser; och genom att följa upp referenslistor i artiklar och böcker. På grund av den komplexa problematiken kring migrantarbetet inom den gröna sektorn har en mångdisciplinär forskargrupp satts samman för uppdraget. Detta innebär att vi kan diskutera problematiken utifrån många olika perspektiv. Det stod emellertid klart redan på ett tidigt stadium att det inte existerar mycket svensk forskning på området vilket innebär att många av de resonemang som förs i den här skriften vilar på internationella erfarenheter.

De databaser som använts för sökningen efter forskningspublikationer på svenska är: Epsilon, Libris, Google Scholar, Scirus, Swepub, Uppsök och LibHub. Söktermer som använts i olika kombinationer är: migrerande arbetskraft, migrantarbetare, migrantarbete, gästarbetare, säsonsarbete, säsonsarbetare, skördearbete, arbetsrätt säsonsarbete, gurkflygare, jordgubbsskörd, arbete jordbruk, arbete trädgård, arbetskraft lantbruk, arbetskraft trädgård, Utländsk arbetskraft trädgård, arbetsvillkor, arbetstidslagen, lantbruk, arbetsmiljö, säsonsarbete, arbetsmiljö lantbruk, arbetsförhållanden jordbruk. Vi har vid den här sökningen inte funnit någon publicerad forskning som är specifikt inriktad mot migrantarbete inom den gröna näringen i Sverige idag. Detta stämmer även överens med vad Johansson och Vingård (2012) funnit i den aktuella kunskapsöversikten från Arbetsmiljöverket *Migration, arbetsmiljö och hälsa*. Kontakter med andra forskningsinstitutioner har inte visat på några mer omfattande forskningsmiljöer med inriktning på arbetsmiljö inom den gröna sektorn och migrantarbete. Undantagen är Peter Lundqvists forskningsprojekt Utländsk arbetskraft i svenskt lantbruk vid Arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi vid SLU Alnarp och det tvärvetenskapliga forskarnätverket Migrantarbete i den gröna näringen vid Arbetsmiljöhögskolan vid Lunds universitet. Båda dessa projekt befinner sig dock i en inledningsfas och har ännu inte publicerat på området. Däremot finns bärplockares situation med som en del i Remeso-projektet (Institute for Research on Migration, Ethnicity and Society) vid Linköpings universitet (Krifors, 2011). Vid Uppsala universitet, har den ovan nämnda kunskapsöversikten

Migration, arbete och hälsa (Vingård and Johansson, 2012) sammanställts. En kommitté ledd av Matz Hammarström tillsattes 2007 av statsrådet Eskil Erlandsson och levererade utredningen *Mångfald som möjlighet – Åtgärder för ökad integration på landsbygden* (SOU, 2008:56). Inom ramen för den utredningen utfördes viss kartläggning av omfattningen av migrantarbete inom den gröna näringen.

För att trots allt kunna ge en enkel bild av förhållandena i Sverige har vi valt att genomföra ett antal telefonintervjuer med aktörer på nyckelpositioner. Intervjuer har gjorts med rådgivare, intresseorganisationer, representanter för fackliga organisationer och arbetsgivare samt berörda myndigheter. Intervjuresultaten redovisas löpande i översikten. De reflektioner som redovisas från intervjuerna ska inte ses som en redovisning av faktiska förhållanden utan snarare som en inblick i hur organisationer och myndigheter resonerar kring frågorna idag.

Vad gäller internationella vetenskapliga publikationer på engelska om migrantarbete inom den gröna näringen runt om i världen ser det annorlunda ut. Det finns en stor mängd forskning på området som är relevant för en mer generell förståelse av problematiken. Nedanstående mer ingående metodbeskrivning gäller den studien.

En systematisk sökning genomfördes på *LibHub* (Lunds universitets biblioteksverktyg för sökningar av och i böcker, e-böcker, tidskrifter och avhandlingar) och *Google Scholar* för att sammanställa befintliga fackgranskade publikationer, forskningsrapporter och policydokument rörande migrantarbete inom jordbruket. Bruket av nyckelord relaterade till migration, vilka skrevs in åtskilda (OR) i sökmotorer, samt tillägget (AND) av en annan uppsättning nyckelord relaterade till jordbruk och medicin, gav sammanlagt 390 artikelträffar. Vi skrev in följande nyckelord på *LibHub* och *Google Scholar* för att söka relevant litteratur: Migration; work environment; agriculture; health of migrant workers, human rights and migration; pesticides; occupational injuries; migrant farmworkers; occupational safety and agriculture; labour migration. Processen för urval såg ut enligt följande: (1) läsning av titel och sammanfattning på engelska för artiklar rörande perioden 1960-2011, (2) läsning av hela texten i specifikt utvalda artiklar, (3) genomförande av en manuell sökning på relevanta citat i de utvalda artiklarna, (4) utslutande av artiklar vars inriktning inte var migrantpopulationer och studiens centrala teman (migration, arbetsmiljö inom jordbruket, migrantarbetares hälsa, rättsaspekter på migration) samt läsning av det slutgiltiga urvalet artiklar. Ingen kvalitetsgallring har gjorts av urvalet. Vi laddade ner fulltextversionerna av de mest intressanta studierna (190 st), och följde upp referenser som angavs i dessa och som bedömdes vara relevanta för vårt forskningstema, vilket gav sammanlagt 360 studier i fulltextversion. 96 av dessa utslöts efter genomläsning. Efter denna utslutningsprocess hade vi 264 studier. Vi byggde dessutom en online-databas ("Dropbox database") som innefattar en Endnote-fil (med referenslista, URL och sammanfattning av de ingående artiklarna), elektroniska versioner av samtliga ingående studier samt relevanta google books-länkar.

Studierna som artiklarna beskriver har utförts med deskriptiv, rättslig, kvalitativ, kvantitativ samt blandad metodik. Även om de studier vi funnit inom detta område är mångskiftande, täcker de huvudsakligen migrationsfrågor i etablerade immigrationsländer (såsom USA och Kanada), där migration blivit en central del av den akademiska och politiska debatten. Eftersom vår litteratursökning skett enbart på svenska och engelska (en möjlig begränsning i undersökningen), fann vi begränsade mängder data rörande arbets- och hälsoförhållanden för migrerande lantarbetare i Europa. Litteraturstudien visar dock att de viktigaste europeiska akademiska tidskrifterna om lant- och jordbruksarbetare, såsom *Journal of Rural Studies* och *Sociologia Ruralis*, inte har ägnat någon avgörande uppmärksamhet åt arbets- och hälsoförhållanden för migrerande lantarbetare – med ett fåtal undantag (Hoggart and Mendoza, 1999; Kasimis *et al.*, 2003;

Rye and Andrzejewska, 2010). Denna brist på europeisk forskning, särskilt i ett skandinaviskt perspektiv, pekar på ett behov av ytterligare forskning om arbets- och hälsoförhållanden för migrantarbetare inom jordbruket.

Merparten av den granskade litteraturen gör ingen tydlig åtskillnad mellan växthus- och frilandsodling. Exempelvis använder ett antal studier begreppet "horticulture" (trädgårdsnäring) för odling av grönsaker, frukt och nötter samt grödor från växthus och plantskolor. Terminologi och begreppsapparater är i övrigt osystematiska och skiftande.

2. Globala migrationstrender och problemets omfattning

2.1. Ett internationellt perspektiv på migration

Migration är inte något nytt för vår tid, egentligen är hela mänsklighetens historia en historia av migration. Vad som ändrats är medel för omständigheter och omfattning. Inom begreppet internationell migration ryms en mängd olika företeelser som säsongsbegränsad och tidsbegränsad migration liksom migration som medför permanent bosättning.

Historiskt sett har ambitionen att förbättra de materiella villkoren varit en viktig pådrivande faktor i förhållande till migration. Men ett för snävt inriktat materiellt förklaringsätt räcker inte (Rystad, 1995). En enkel modell som även tar hänsyn till andra faktorer i migrationsprocessen kan beskrivas så här:

1. Faktorer förbundna med ursprungsområdet
2. Faktorer förbundna med mottagarområdet
3. Mellanliggande hinder, t.ex. lagstiftning
4. Personliga faktorer

Inte minst efter 1980 har antalet migranter ökat påtagligt. Migration anses idag utgöra en av de mest centrala globaliseringstrenderna. Växande skillnader mellan rika och fattiga länder och klyftor inom länder är en faktor bakom det växande antalet migranter. Några andra orsaker är politiska, ekologiska och demografiska. Förbättrade och relativt sett billigare transporter och större kommunikationsmöjligheter har underlättat migrationen (Castles och Miller, 2009, s. 3–4).

Under de senaste åren har några trender inom migrationen vuxit:

- *Migrationens globalisering*: fler och fler länder påverkas på skilda sätt av migrationsrörelser
- *Migrationen växer*: allt fler människor migrerar
- *Olika typer av migration*: de flesta länder har olika sorters invandring samtidigt, t.ex. flykting- och arbetskraftsinvandring
- *Feminisering av migrationen*: Tidigare migration var i huvudsak manlig men sedan 1960-talet har antalet kvinnor som migrerar ökat kraftigt
- *Ökad politisering av migrationen*: Både nationell och internationell politik påverkas av internationell migration (Castles och Miller, 2009, s. 7–9).

Forskare har ofta förklarat migration i termer av push och pull. Push innebär att några faktorer, t.ex. fattigdom, ofrihet och religionsförtryck, gör att människor vill lämna sitt hemland. Pull innebär att några faktorer gör att människor vill flytta till ett visst område/land. Kritik har dock riktats mot denna modell eftersom den bland annat inte tar hänsyn till att migrationen inte går att enkelt göras till en plus- och minuskalkyl utan att det är många olika faktorer, en del utanför individens kontroll, som leder till migration (Malmberg, 1997, s. 30).

Istället för push och pull använder numera migrationsforskare istället teorier om migrationssystem och transnationella länkar som förklaringsmodeller för dagens migration. Migration har enligt dessa modeller sitt upphov i historiska band mellan landet där migranterna kommer ifrån och det mottagande landet genom till exempel kolonisation, politiskt inflytande, handel, investeringar och kulturella band. Ibland kallas denna migration för kedjemigration; några börjar flytta och senare följer andra efter när förhållandena är lämpliga. Många av dagens migranter har täta kontakter med ursprungslandet och flyttar regelbundet mellan flera platser där det uppstår ekonomiska, sociala och kulturella band (Hammar *et al.*, 1997; samt Castles and Miller, 2009).

Under de senaste decennierna har världen sett en drastisk ökning i global arbetskraftsrörlighet, och idag finns långt fler internationella migranter än vad som någonsin tidigare belagts - närmare 214 miljoner människor enligt FN:s avdelning för ekonomiska och sociala frågor, DESA (2009). Aktuella demografiska indikatorer och ömsesidigt ekonomiskt beroende antyder att immigrationen kommer att fortsätta öka till ännu högre nivåer inom en snar framtid i takt med en åldrande befolkning i utvecklade länder, och en växande efterfrågan på migrantarbetare att utföra arbetet i dessa länder, inom framför allt lågkvalificerade yrken (Schenker, 2010). Enligt FN (2009) är det länder och regioner med låga födelsetal, exempelvis USA, Kanada, Västeuropa, Mellanöstern, Australien och Ryssland som tar emot det största antalet immigranter. På motsvarande sätt är det från länder med höga födelsetal, såsom Mexiko, Kina, Indien, Pakistan och Filippinerna som det största antalet migranter kommer. Som redan etablerade immigrationsländer är det USA, Kanada, Nya Zeeland och Australien som tar emot det stora flertalet migrantarbetare jämfört med andra migrationsmål, och dessa länder har utvecklat ett antal politiska åtgärder och lagar för att kontrollera inflödet och anställningen av migrantarbetare.

En rapport från Internationella organisationen för migration (IOM, 2008) visar att det även förekommer ett betydande flöde av lågkvalificerade och specialarbetande migranter till ett stort antal medelinkomstländer, däribland Argentina, Costa Rica, Malaysia, Sydafrika och Thailand. Det förekommer också ett ansevärt migrantflöde från länder i södra och sydöstra Asien till de oljeproducerande länderna inom Gulf Cooperation Council (GCC), t.ex. Förenade Arabemiraten, Saudiarabien och Kuwait (UN DESA, 2004). Migrantarbetare kan även komma att behövas i mottagarländer när inhemska arbetare migrerat till rikare länder i jakt på högre löner, t.ex. när polacker migrerar till Storbritannien och deras arbeten hemma tas över av ukrainska och vitryska migranter (*ibid.*). Då världen alltmer delas upp mellan utvecklade länder med åldrande och minskande befolkningar och fattiga stater i Asien, Afrika och Latinamerika med relativt unga befolkningar, är migration redan idag en internationell utmaning som både avsändar- och mottagarländer behöver ta itu med (Schindlmayr, 2003). Regeringars ovillighet att utvisa "användbara" papperslösa migranter, exempelvis mexikanska lantarbetare i Kalifornien och arbetare på australiska plantager vars tillstånd gått ut, visar på den utvecklade världens ständigt växande beroende av migrantarbetare (*ibid.*).

Migrationsströmmarna i en alltmer globaliserad värld medför att stora sektorer inom arbetslivet i många länder har en hög andel migrantarbetare. En del av dessa har fått större möjligheter till ett bättre liv men tyvärr utsätts ett stort antal migrantarbetare för exkludering och underordning. Många hamnar vid sidan av de nationella välfärdsystemen och exploateras av både reguljära arbetsgivare och vanliga familjer som köper billig service "svart" (Lodenius och Wingborg, 2008).

Det finns en risk att samhället alltmer delas upp och skiktas i olika grupper där de som betecknas som invandrare ofta är i en utsatt position. Dessa innefattar till exempel säsongarbetare, arbetare inom service och "etniska entreprenörer" - en grupp med ofta

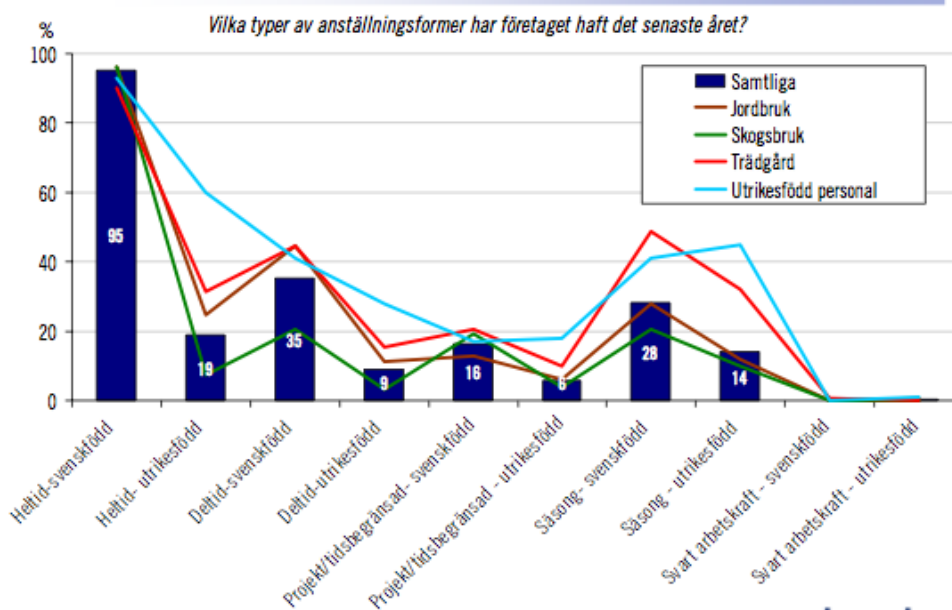
långa arbetsdagar, dåligt betalt och som ofta överlever på familjemedlemmars obetalda arbete. Bland de allra mest sårbara finns de som i stort sett saknar grundläggande medborgerliga, politiska och sociala rättigheter; de illegala migrantarbetarna inom till exempel den gröna sektorn (Schierup, 2008, s. 108).

2.2. Omfattningen av migrantarbete inom den gröna näringen i Sverige

Det är svårt att säga något säkert om omfattningen vad gäller migrantarbete inom den gröna näringen i Sverige då det saknas tillförlitliga vetenskapliga kartläggningar. En källa till kunskap är emellertid utredningen *Mångfald som möjlighet – Åtgärder för ökad integration på landsbygden* (SOU, 2008:56). Enligt kommittédirektiven syftade utredningen till att undersöka och lämna förslag på hur utrikesfödda personer ska kunna tas till vara inom de gröna näringarna och i landsbygdens övriga näringsliv. Under den 2–14 april 2008 (innan införandet av de nya reglerna för arbetskraftsinvandring i december) genomförde utredaren i samarbete med Demoskop en undersökning, där 450 ansvariga personer (högsta chef eller ägare) i företag inom den gröna näringen intervjuades över telefon. Undersökningen handlade om olika aspekter på integration inom de gröna näringarna och berörde således även säsongsarbete. Den undersökningen utgör idag ett av få mer gedigna försök att öka kunskapen på området. I undersökningen definierades den gröna näringen som skogsbruk, jordbruk och trädgårdsbruk. Av de sammanlagt 450 intervjuerna genomfördes 150 i var och en av de tre sektorerna. Ser man till de migrerande lantarbetarnas andel av den totala arbetskraften i den gröna näringen framträder följande. En majoritet av de tillfrågade har svenskfödd heltidsanställd personal. Cirka en femtedel av de tillfrågade företagen har utrikesfödda (i det här sammanhanget avses personer som inte är födda i Norden) heltidsanställd. De utrikesfödda finns främst inom branscherna trädgård och jordbruk. Den vanligaste anställningsformen för utrikesfödda är säsongsanställning eller heltidsanställning.

Anställningsformer

Bas: Samtliga, 450 intervjuer

demoskop

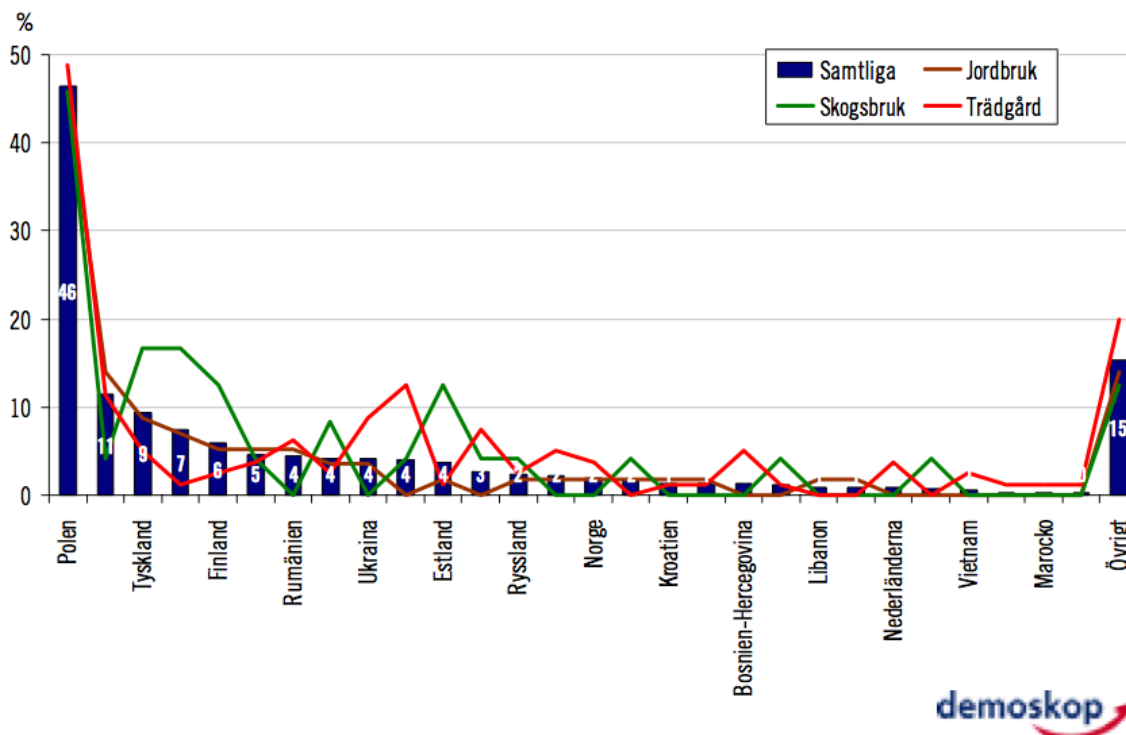
April 2008

Figur ur SOU 2008:56 *Mångfald som möjlighet – åtgärder för ökad integration på landsbygden*.

Representationen av anställda med ursprung från östeuropeiska länder är hög. Nästan 50 procent av de företag inom trädgårdssektorn och jordbruk som har utrikesfödd personal har medarbetare från Polen (SOU, 2008:56, s. 127).

Personalens nationalitet

Bas: Om har utrikesfödd personal, 161 intervjuer

Figur ur SOU 2008:56 *Mångfald som möjlighet – åtgärder för ökad integration på landsbygden.*

Statistik från 2006 baserad på sysselsättningsregistret visar att omkring 72 000 personer var sysselsatta inom de gröna näringarna (inkluderat skogsbruk). Av dem är omkring 3 000 (4,2 procent) utrikesfödda. Något fler av företagen i Demoskops undersökning anger att de har heltidsanställd utrikesfödd personal än de som anger att de har säsongsanställd utrikes född personal (19 procent respektive 14 procent och de flesta inom jordbruk och trädgård). Samtidigt finns det anledning att anta att de som anställer heltidspersonal inte anställer lika många per år som de företagare som engagerar utrikesfödd säsongsanställd personal. En försiktig viktning av Demoskops resultat skulle innebära att omkring 2 000 utrikesfödda arbetar som säsonganställda inom den gröna sektorn varav de flesta inom jordbruk och trädgård. Av dem är i så fall omkring hälften (1 000 personer) från Polen.

Enligt en enkel undersökning som Lantbrukets affärstidning, ATL, gjorde 2004 använde var tionde lantbrukare då utländsk arbetskraft (vilket stämmer tämligen väl med demoskops undersökning). Antalet utländska arbetare varierade stort mellan olika arbetsgivare, det kunde röra sig om mellan 1-400 personer på en arbetsplats. De flesta fanns i södra Sverige, inte minst inom frilandsodling som är mycket arbetskrävande.

Det finns anledning att vara skeptisk till den här typen av studier vilka bygger på självrapportering (såväl Demoskops som ATL:s) bl.a. på grund av att man kan anta att en

del arbetar utan tillstånd, s.k. irreguljära arbetskraftsinvandrare (jmf. Andersson Joono och Wadensjö, 2010).

I rapporten "Attraktiva arbetsplatser" (Larsson, 2002), grundad på enkät- och intervjustudier riktade till svenska trädgårdsföretag, framgår det att personalen i växthus med grönsaksodling 2001 till tre fjärdedelar bestod av tillfälligt anställd personal och att en tredjedel var utomnordisk. Prydnadsväxtsången kan vara helårsbaserad men det varierar beroende på växtkulturer. Andelen utomnordisk arbetskraft är här lägre än inom grönsaksproduktionen (Larsson, 2002).

Migration har konsekvenser för dem som migrerar, lämnas hemma och tar emot migranter. Migrantarbetare är en utsatt yrkesgrupp: de är obekanta med den dominerande kulturen i värdlandet och ställs inför språkbarriärer, de saknar eventuellt formell utbildning, och de och deras familjer lever ofta i fattigdom. Som Schindlmayr (2003) uttrycker saken: då de inte är medborgare i den stat där de arbetar är migrantarbetare mindre skyddade mot statens godtyckliga eller orättvisa maktutövning och mot sina arbetsgivares nycker, än arbetare som är medborgare i staten. Följaktligen är huvudfrågan när det gäller migration inte huruvida människor vill flytta, utan snarare huruvida stater är villiga att ta emot dem och behandla dem på samma villkor som inhemska arbetare. Migrantarbetare har ofta mindre skydd av bestämmelser rörande arbetsplatsen, står ofta utanför många lagstadgade socialförsäkringsförmåner och är nästan aldrig representerade i fackföreningar. Trots att de är föremål för ständig diskriminering och misstro, står migrantarbetare för ett enormt bidrag till mottagarlandet (*ibid.*). I en svensk kontext är det permanenta uppehållstillståndet mer avgörande än medborgarskap.

Den Internationella organisationen för migration (IOM, 2008) rapporterade nyligen att "världen tycks stå inför en ny era vad gäller program för tillfällig arbetskraftsmigration, som kommer att präglas av fler avsändare och mottagare av migrantarbetare på alla yrkesnivåer". I detta avseende finns för närvarande en global trend mot ökad migration av tillfällig arbetskraft i liten skala ("mikro") samt mot allt mer upprepad och cirkulerande migration. Program för tillfälliga migrantarbetare är "mikro" i den bemärkelsen att de vänder sig till specifika arbetsmarknadsbehov och ger arbetsgivarna ökat inflytande över beslut om huruvida migrantarbetare behövs, medan tidigare program som exempelvis det tyska *Gastarbeiter*- och det amerikanska Braceroprogrammen var "makro" i den meningen att det fanns ett stort program för varje land och att den övergripande arbetslöshets- och arbetstillfällighetsnivån var avgörande faktorer för beslut om huruvida migrantarbetare behövdes (IOM, 2008: 92). Program för tillfällig arbetskraftsmigration utformas ofta enligt arbetsgivarnas behov i den meningen att arbetsgivarna har en påtaglig kontroll över arbetsstyrkas sociala sammansättning och att de använder migranter på sätt som de anser fördelaktigt för produktionen. Dessa program hyllas allt oftare som ett motmedel mot en ökande brist på arbetskraft i utvecklade länder och även som ett bidrag till att minska fattigdomen i utvecklingsländer.

Tillfälliga eller säsongsmässiga migrantarbetarprogram har redan införts i flera västeuropeiska länder (Tyskland, Nederländerna, Norge, Storbritannien, Irland, Belgien och Sverige), medan sydeuropeiska länder använt sig av storskaliga legaliseringsprogram för att förvandla papperslösa migranter till reguljära arbetare (Baldwin-Edwards och Arango, 1999; Reyneri, 2003; OECD, 2005; Plewa och Miller, 2005). Tillfällig (säsongsmässig) arbetskraftsmigration i Europa sker huvudsakligen inom Europeiska Unionen, framför allt från de nya central- och östeuropeiska medlemsstaterna till Irland och Storbritannien. Lejonparten av migrantarbetarna kommer från Polen, Slovakien, Litauen och Lettland (IOM, 2008:87). Sverige utmärker sig genom att ha ett

efterfrågedrivet program för tillfällig arbetskraftsinvandring som under vissa förutsättningar kan göras permanent.

Det finns en utförlig litteratur som beskriver tillfälliga arbetskraftsprogram inriktade på lågkvalificerade arbetare som exploaterande (Hanson och Bell, 2007; Shelley, 2007; Barker, 2010; Lenard och Straehle, 2010; Mayer *et al.*, 2010; Stiliz, 2010). Mycket av denna litteratur visar att migrantarbetare som deltar i dessa program ofta blir föremål för betydande övergrepp av sina arbetsgivare och tredje part. Som Preibisch (2010) vidhåller är det jordbruket, av alla ekonomiska sektorer, som har den längsta historien av tillfälliga migrantarbetarprogram. Enligt uppskattningar av Internationella arbetsorganisationen (ILO) är 1,3 miljarder arbetare världen över verksamma inom jordbrukssektorn, vilket motsvarar 59 % av arbetarna i mindre utvecklade länder (Reeves och Schafer, 2003). I vissa regioner av USA, såsom Kalifornien, är andelen immigrerade jordbruksarbetare närmare 90 % (Schenker, 2010).

Som en spegling av denna globala trend har det gjorts mycket och varierande forskning om migrantarbete som är förenat med jordbruk (växthus-och frilandsodling) på så skilda platser som Kanada, USA, Costa Rica, Spanien, Italien, Grekland, Norge och Japan (Robinson, 1989; Villarejo *et al.*, 2000; Kasimis *et al.*, 2003; Reid, 2004; Carbone *et al.*, 2006; Bauder, 2008; Callejón-Ferre *et al.*, 2009; Hansen, 2010; Lee Sang, 2010; Rye och Andrzejewska, 2010). Huvuddelen av denna forskning blottlägger exploaterande och farliga arbetsförhållanden för migrantarbetare. Mycket av litteraturen beskriver hur migrantarbetare inom jordbrukssektorn vanligtvis utför hårt, krävande och ohälsosamt arbete och ofta är lågavlönade. Migrantarbetares rädsla för att förlora arbetet eller bli svartlistade för att de ifrågasätter dessa förhållanden gör att de förblir tysta. Deras liv, hälsa och till och med död kan bli följderna av handlingar inom en jordbrukspyramid, från kemikalieindustrin till odlarkonglomerat till den enskilda lantbrukaren eller arbetskraftsleverantören. Befintlig litteratur pekar på att förekomsten av dödliga och icke-dödliga skador är högre för migrantarbetare än för infödda befolkningar. Följaktligen tyder undersökningen av tidigare forskning på att jordbruket fortsätter att vara en av de mest riskabla sektorerna, där migrantarbetares hälsa, säkerhet och arbetsförhållanden åsidosätts. I de följande avsnitten kommer vi att fördjupa oss ytterligare i denna litteratur.

2.3. Reflektioner från intervjuerna

2.3.1. Allmänt

Idag kommer migranter till Sverige från många områden i världen. Allt från flyktingar från exempelvis Somalia, högutbildade it-specialister från Indien, byggnadsarbetare från Polen och arbetare inom den gröna sektorn från t.ex. Ukraina och Vietnam.

En stor del av alla migrantarbetare som kommer till Sverige anställs inom jordbruket, inklusive trädgård och skog. Hur många som idag kommer från länderna inom EU är svårt att beräkna. Uppskattningsvis har den delen ökat sedan den fria rörligheten inom EU-området infördes, samtidigt som migrantarbetare från länder utanför EU har minskat. Det är få trädgårdsföretag som har enbart svensk personal idag. Generellt ökar andelen svenska anställda när arbetet till större delen omfattar handhavande av maskiner, där det krävs språkkunskaper för att förstå instruktionerna. Migrantarbetarna inom trädgårdsproduktionen kommer främst från EU-länderna Polen, Estland, Lettland, Litauen och på senare år även från Rumänien och Bulgarien sedan dessa länder blev EU-medlemmar 2007. De som kommer från länder utanför EU kommer främst från Vitryssland, Ukraina och Moldavien men även från Thailand, Vietnam och Kina. I Skåne

är det än så länge mindre vanligt med migrantarbetare från de asiatiska länderna. I norra Sverige är det vanligt med ryska migrantarbetare.

Den största delen av migrantarbetarna arbetar inom den under säsong arbetsintensiva trädgårdsproduktionen på friland (grönsaker, frukt och bär) medan en mindre del arbetar inom den mindre arbetsintensiva och mer mekaniserade jordbruksproduktionen samt inom växthusproduktionen.

2.3.2. Växthusodling

I växthusproduktionen har det inte funnits migrantarbetare lika länge som i frilandsodling av grönsaker och som i frukt- och bärodling. Mest säsongsbetonad är växthusgrönsakerna med en säsong som startar i april och avslutas i september/oktober. Andelen utomnordiska säsongsarbetare har därefter ökat, men det finns ingen uppgift om hur stor den är idag. Ofta är förmännen svenska. Det är oftast de eller företagaren själv som utför de bekämpningsarbeten som behöver göras. De migrantarbetare som kommer från tredje land, t.ex. Vitryssland och Ukraina, kan ha svårt att få permanent uppehållstillstånd. Det behövs både personal och nya företagare till svensk trädgårdsnäring. I en tid när det är dags för generationsskifte behövs nya entreprenörer inom branschen. Omkring 2 500 trädgårdsföretag har anställd personal. De flesta är små familjeföretag som bara har anställda under säsongen. Det finns några riktigt stora företag men få mellanstora i Sverige. För att kunna investera i ökad mekanisering krävs en viss storlek på produktionsenheten.

2.3.3. Frilandsodling inklusive grönsaks-, frukt- och bärodling

Migrantarbetare har funnits inom den svenska frilandsodlingen sedan 1980-talet. Först anställdes de inom jordgubbsodlingen och något senare även inom grönsaksodlingen. Först kom migrantarbetare från Polen. Grunden till att arbetsgivarna sökte och söker utländsk arbetskraft var och är att det är svårt att få tag på svensk arbetskraft som är villig att arbeta säsong inom frilandsodlingen. Det är yrken som ses som låg status, är kroppsligt krävande, har låg lönenivå och där man inte kan erbjuda helårsanställning vilket de flesta i Sverige önskar. Tidigare fanns en arbetskraftsreserv i form av t.ex. hemmafruar och ungdomar på landet som gärna arbetade extra under sommaren, men idag är det svårare att locka dessa till trädgårdsproduktionen. De migrantarbetare som kommer hit ser däremot en möjlighet att tjäna betydligt mer här än de kan göra i sitt hemland under en kort period. Andelen migrantarbetare från Polen har minskat i takt med att hemlandet fått bättre ekonomi, de har också ett utvecklat nätverk och vet vilka företag som är bra att arbeta på och inte. Har man fått ett dåligt rykte som arbetsgivare har man fortsättningsvis svårt att attrahera arbetare. De arbeten som utförs av migrerande arbetskraft är främst skördearbeten som ofta innebär ensidiga belastningar. Under den perioden kan det bli långa arbetsdagar. Kombinationen långa arbetsdagar och tungt monotont arbete resulterar i kroppsliga besvär. Arbetsställningarna är ofta ergonomiskt utmanande, t.ex. att gå böjd eller sitta på huk och plocka jordgubbar eller skära grönsaker en hel arbetsdag. Produkterna läggs i lådor som ofta ska bäras en bit till en vagn eller liknande, ett arbete som också blir tungt i längden. Många återkommer år från år, uppger flertalet intervjuade. Störst bekymmer, när det gäller arbetsmiljön, menar de intervjuade att det är för dem som är här under kortsäsong, såsom för jordgubbar och frilandsgurka. Företaget har då många anställda och det krävs en bra organisation för att hantera de anställda på ett bra sätt. Det finns en medvetenhet i branschen om att arbetsmiljön inom frilandsodlingen inte är så bra. Stora företag gynnas av handelsledet som vill köpa stora kvantiteter, men arbetet med att skörda grönsaker, bär och frukt är svårt att rationalisera.

Små företag söker ofta nya sätt att sälja sina produkter på och försöker engagera skolungdomar att arbeta i näringen. Det är lättare att attrahera ungdomar i glesbygd än i tätbebyggda områden som i Skåne, där det kan vara svårt att få svensk arbetskraft, både vad gäller kvalificerade och okvalificerade arbeten. Arbetet med IP-certifiering (en standard för produktsäkerhet) har väckt frågor kring arbetsmiljön och idag är man i större utsträckning mer medveten om risker och om hur man utför olika arbetsuppgifter. De checklistor som ingår för olika delar av produktionen ökar medvetenheten om t.ex. hur en säkerhetsrutin ser ut. Enligt den allmänna kunskapen inom näringen sker plantskoleproduktion både på friland och i växthus. Säsongen är lång med ett mindre uppehåll på vintern för säsongsanställda migrantarbetare. De som är åretruntanställda är däremot boende i Sverige, infödda eller invandrade. Största antalet migrantarbetare finns inom frilandsodlingen, framför allt inom produktion av jordgubbar som är den största bärproduktionen i Sverige och produktion av frilandsgurka som odlas för industrin. I båda fallen utförs skörden under en begränsad men intensiv period på några veckor under sommaren. Det är svårt att rationalisera arbetet i någon högre grad, då manuell skörd av produkterna krävs för att säkra kvaliteten. När det gäller fruktodlingen, där äppelodling dominerar, förekommer migrantarbetare främst under plockningssäsongen på hösten. Även här är det främst det manuella arbetet med äppelplockning som man anställer migrantarbetare för. Det finns exempel på migrantarbetare som arbetar med jordgubbsskörden hos en jordgubbsproducent för att sedan återkomma och plocka äpplen till hösten.

2.3.4. Övriga sektorer

Inom spannmålsodlingen förekommer få migrantarbetare. Inom djurhållningen har det däremot blivit vanligare med migrantarbete inom främst mjölkproduktionen men också inom svinproduktionen. I svinproduktion i södra Sverige är det vanligt med ukrainska migrantarbetare som kommer till Sverige efter att ha arbetat som praktikanter i Danmark. I djurproduktionen är det ofta helårsarbeten, då djuren måste skötas året runt. Även om kunskapsöversikten inte omfattat skog har flera intervjuade personer nämnt skogsplantering och röjningsarbeten i skogen som vanliga arbetsområden för migrantarbetare inom den gröna näringen. Enligt tidningen Land kan det vara så att östeuropeiska lantarbetare står för 80 % av allt skogsarbete. Även detta är ett säsongsarbete som är mindre attraktivt för svenskar som vill ha helårsanställning.

2.3.5. Utvecklingen över tiden

Detta nämns av de flesta intervjuade: Andelen migrantarbetare ökar generellt inom den gröna näringen. Det finns få svenska arbetssökande till den typ av arbeten som förekommer inom branschen, främst de monotona arbeten som förekommer inom trädgårdsodling av olika slag. Det kan t.ex. vara skördearbeten, ogräsrensning eller packning av växter. Allt fler migrantarbetare kommer hit genom s.k. utstationering vilket innebär att de är anställda av ett företag i hemlandet som förmedlar arbetskraft till svenska arbetsgivare. Det är av största vikt att förstå och reda ut vad det här får för konsekvenser för migrantarbetarnas möjligheter att kräva rimliga löner och arbetsvillkor.

Branschorganisationerna, LRF, LRF-GRO och SLA m.fl. arbetar medvetet med att informera och utbilda sina medlemmar så att arbetsgivare inom näringen följer de kollektivavtal som finns. Det har tydligt framkommit att branschen ser det som viktigt att skapa en god arbetsmiljö och goda arbetsförhållanden för att kunna attrahera arbetskraft. Certifiering, genom KRAV eller IP, kräver att det finns rutiner och information i både ord och bild för att säkerställa kvalitet i produktionen. Detta innebär också att de som arbetar

inom näringen får bättre tillgång till arbetsinstruktioner. Endast ett fåtal verksamheter står idag helt utanför certifieringssystemen, bland annat för att de stora handelskedjorna kräver certifiering för att de ska köpa produkter från en livsmedelsverksamhet.

2.4. Övriga källor avseende situationen i Sverige

Migrationsverket anger i statistik för helåret 2011 (Migrationsverket, 2012) att beviljade arbetstillstånd för yrkesgruppen medhjälpare inom jordbruk, trädgård, skogsbruk och fiske var 2 821 till antalet, vilket är en minskning från 7 200 tillstånd år 2009 som till stor del beror på att Polen och de baltiska länderna ingår i EU vid 2009 års beräkning. I Jordbruksstatistisk årsbok 2011 anges att antalet tillfälligt sysselsatta utanför familjen år 2010 var 17 000 personer totalt. I praktiken kan det vara fler då vi inte vet om alla säsongsarbetare är medräknade eftersom statistiken räknas vid ett visst datum på året. En stor del av säsongsarbetarna är migrantarbetare. I rapporten "Attraktiva arbetsplatser" (Larsson, 2002), grundad på enkät- och intervjustudier riktade till svenska trädgårdsföretag, framgår att personalen inom växthusgrönsaksproduktion 2001 till tre fjärdedelar bestod av tillfälligt anställd personal och att en tredjedel var utomnordisk. Säsongen för prydnadsväxter kan vara helårsbaserad men det varierar beroende på växtkulturer. Andelen utomnordisk arbetskraft är här lägre än inom grönsaksproduktionen (Larsson, 2002).

3. Rättsliga förutsättningar och problem

3.1. Rättsvetenskaplig litteratur på området

Stor uppmärksamhet har ägnats åt att analysera den rättsutveckling på europeisk och nationell nivå som rör migrerande europeisk arbetskraft generellt. Såväl EU-direktiv som praxis genom EU-domstolens beslut har aktualiserat diskussioner om arbetsrätt, den svenska modellen och social dumpning (exempelvis Eklund, 2006; Gennard, 2008; Woolfson *et al.*, 2010). Genom Vaxholmskonflikten och EU-domstolens beslut i december 2007 i det uppmärksammade Laval-målet kom den svenska modellen med kollektivavtal i stället för minimilön att ifrågasättas. Effekterna av domen blev möjligen inte så dramatiska som fackförbunden initialt befarade. Dock har det framförts, att de ökade kraven på att stridsåtgärderna (och potentiella skadestånden) måste vara bättre avvägda inneburet att fackförbunden drar sig för att värna utländska arbetares rättigheter.

Mindre uppmärksamhet har ägnats åt att beskriva utvecklingen i Sverige ur den migrerades perspektiv. Man kan säga att forskningen liksom debatten och politiken i hög utsträckning har kommit att ägna sin uppmärksamhet åt "law in books" och mindre åt "law in action". Det faktum att den svenska modellen, där fack och arbetsgivare har ett avgörande inflytande över vad som händer på arbetsmarknaden, ser ut att överleva på papperet, innebär inte med nödvändighet att den överlever i praktiken. Åtminstone inte om man i den svenska modellen räknar med att alla arbetstagare (även migrerande) ska åtnjuta ett grundläggande reellt (arbetsrättsligt) skydd, samt att svenska myndigheter är skyldiga att se till att såväl arbetsrättsligt skydd som sociala skyddsnet fungerar. Ur den migrerades perspektiv är såväl arbetsrätt som sociallagstiftning relevant för möjligheterna att uppnå drägliga arbets- och levnadsvillkor.

Veterligt finns inga publikationer inom juridik eller någon juridisk forskning som tar specifikt sikte på migrerande arbetstagare i den svenska gröna näringen. Det finns däremot en del bidrag som allmänt behandlar migrerande arbetstagares rättsliga status. I monografier som behandlar EU, den fria rörligheten inom unionen och EU-arbetsrätten ingår kapitel som berör arbetskraftsmigration. Det kan handla om s.k. utstationering av arbetstagare, fri rörlighet för arbetskraft och tjänster samt fri etableringsrätt. Inte sällan diskuteras detta i samband med frågor om s.k. social dumpning. Se t.ex. Roger Blanpain (2003), Kluwer 2010; Birgitta Nyström (2011), EU och arbetsrätten. Norstedts Juridik 2011; eller Ruth Nielsen (2003), EU-arbejdsret, Jurist- og Ökonomforbundets forlag, 2006. Utstationerande bemanningsanställda uppmärksammas i SOU (2011:5) *Bemanningsdirektivets genomförande i Sverige*. (Regeringens proposition väntas i mars 2012.)

Illegala immigranternas rättsliga ställning har behandlats av några författare. Se Andreas Inghammar, "The Employment Contract Revisited, Undocumented Migrant Workers and the Intersection between International Standards, Immigration Policy and Employment Law", *European Journal of Migration and Law*, 12 (2010) s. 193-214. Andreas Inghammar har också följande konferensbidrag i ämnet: "EU-reglering om arbetskraft från tredjeländ. Ett arbetsrättsligt lapptäckande till ingen nytta?" *Arbetsrätten i ett EU-perspektiv*, 2011; "Employer Sanctions and Migrant Workers' Rights – Swedish perspectives", *Migration, Sanctions & Business*, On the implementation of Directive 2009/52, 2011, "Papperslösa och anställningens betydelse". Papperslös, laglös, rättslös? Papperslösa migranternas rättsliga ställning, 2010. Se även Catharina Calleman (2012), *Arbetskraftsmigration, arbetsgivarmakt och mänskliga rättigheter*. Vänbok till Claes Sandgren, Iustus Förlag AB, Uppsala 2012.

Samuel Engblom bidrar med "Labour migration, trade in services, equal treatment and the role of the EU" i Jan O Karlsson/Lisa Pelling (red.), *Moving Beyond*

Demographics (Karlsson och Pelling, 2011). Ett nyligen publicerat arbete är Petra Herzfeldt Olsson (2012b), "EU:s framväxande regelverk om arbetskraft från tredjeländ - en splittrad union på villovägar", s. 79-111 i Engelbrekt m.fl. (red), Arbetslöshet, migrationspolitik och nationalism - Hot mot EU:s sammanhållning. Europaperspektiv 2012. Herzfeldt Olssons uppsats innehåller också ett särskilt avsnitt med källor och litteratur om EU:s reglering av legal arbetskraftsinvandring. I samma antologi har Andreas Inghammar (2012) bidragit med "Rörlighet på bakgården - EU-gemensam reglering av papperslösa arbetstagare och deras arbetsgivare", s. 147-174. EU-regleringen av de papperslösa diskuteras också i ett kommande arbete: Niklas Selbergs "EU-rätten om åtgärder mot den som tillgodogör sig papperslösas arbete. Nya principer i arbetsrättens sanktionssystem eller ett principiellt nytt sanktionssystem?" i Birgitta Nyström m.fl. (red.), Nedslag i den nya arbetsrätten, Liber (utkommer under våren 2012). Bärplockare, som bl.a hyrts ut till Sverige från länder i Asien, uppmärksammas i Charles Woolfson/Christer Thörnqvist/Petra Hertzfeldt Olsson (2011), *Forced Labour in Sweden? The Case of Migrant Berry Pickers. Report to the Council of Baltic Sea States Task Force on Trafficking in Human Beings: Forced Labour Exploitation and Counter Trafficking in the Baltic Sea Region.* I en examensuppsats på juristlinjen (Emma Oredsson/Emma Barton-Elmstav (2011), *Tvångsarbete - Straffrätt eller arbetsrätt*) behandlas bärplockarna och några andra av massmedia uppmärksammade situationer med migrerande arbetskraft. I denna och i Woolfson m.fl. (2011) diskuteras om vissa arbetsförhållanden kan vara att betrakta som tvångsarbete och därmed kriminaliserade. Det kan konstateras att inget arbete specifikt behandlar migrerande arbetstagare i den svenska gröna näringen, att den juridiska infallsvinkeln varit fri rörlighet inom EU, tredjeländsmedborgares ställning inom EU, illegala immigranternas rättsliga ställning samt s.k. tvångsarbete.

När det gäller olika rättsliga aspekter på migrerande arbetstagare generellt kan sägas att Sveriges medlemskap i EU är av avgörande betydelse samt att varje rättslig aspekt är beroende av olika faktiska omständigheter. Det kan antingen vara fråga om att arbetstagaren själv flyttar till Sverige för att arbeta eller så kan arbetstagaren följa med sin arbetsgivare då denne bedriver verksamhet här. Det rättsliga perspektivet skiftar beroende på om vi rör oss inom EU (samt EES-länderna och Schweiz) eller utanför detta område. Mellan de nordiska länderna finns avtal som gör att arbetstagare kan arbeta i något av de andra nordiska länderna utan att söka arbetstillstånd. Det finns också konventioner om socialförsäkringar mellan de nordiska länderna, som ska underlätta rörlighet, och som är mer harmoniserade än regler som gäller inom EU. Det fanns år 2009 drygt 266 000 boende i Sverige som var födda i andra nordiska länder (Statistiska centralbyrån (SCB), 2010).

Troligen har Sverige relativt få papperslösa migrantarbetare. Dels beror det på att vi har en mycket reglerad arbetsmarknad (Socialstyrelsen 2010, Ruhs 2011) och dels på det faktum att Sverige sedan i slutet av 2008 har vad som anses vara OECD-ländernas mest öppna system för arbetskraftsinvandring från länder utanför EU (se Ruhs 2011 och OECD 2011). Trots att många migranter som arbetar inom den gröna näringen förmodligen alltså har någon form av legal status, är villkoren mycket olika mellan migranter med olika former av legal status.

Den fria rörligheten för arbetstagare inom EU är av central betydelse för frågor som rör migrerande arbetskraft. En av EU:s grundprinciper som gäller för den som vill arbeta i ett annat EU-land är principen om den fria rörligheten för personer (artikel 45-48 i fördraget om EU:s funktionssätt, FEUF) och direktiv 2004/38/EG (rörlighetsdirektivet). Den fria rörligheten omfattar rätten att anta erbjudna arbeten, förflytta sig inom medlemsstaterna och att uppehålla sig i dem för att ha en anställning. Viktiga principer för att realisera rättigheterna är diskrimineringsförbudet p.g.a. nationalitet (artikel 18

FEUF) och regler om social trygghet för migrerande arbetstagare och deras familjer (8843/2004/EG).

Å den ena sidan har vi således att göra med arbetskraft som inte har någon legal status alls, det vill säga de papperslösa. Papperslösa är i princip helt utelämnade åt arbetsgivarens godtycke. I en helt annan situation befinner sig migranter som har permanent uppehållstillstånd (eller permanent uppehållsrätt som det heter när det gäller invandrare från EU/EES-länder), som med undantag av rösträtt i riksdagsvalen åtnjuter samma rättigheter som svenska medborgare.

1 maj 2004 utvidgades EU med tio nya medlemsländer. Sverige använde sig inte av möjligheten att införa övergångsregler för att begränsa de nya EU-medborgarnas tillträde till arbetsmarknaden. Detta ledde till att Sveriges arbetsmarknad vid detta tillfälle öppnades för människor som tidigare oftast invandrat som säsongsarbetare från till exempel Polen eller de baltiska staterna. Den 15 december 2008 trädde de nya reglerna för arbetskraftsinvandring i kraft. För personer som kommer från länder utanför EU (utöver EES-länderna och Schweiz), s.k. tredjelandsmedborgare, gäller särskilda regler om arbetskraftsinvandring. Arbetstillstånd fordras och beviljas som huvudregel för två år och som längst för fyra år. Första gången arbetstillstånd beviljas ska det knytas till en bestämd arbetsgivare och ett bestämt arbete. Anställningsvillkoren får inte vara sämre än vad som gäller enligt svenska kollektivavtal eller vad som är praxis inom yrket eller branschen (LO menar att systemet missbrukas i låglönebranscher). Från december 2008 har personer från tredje land fått lättare att få arbetstillstånd. De behöver ha ett arbetserbjudande från en svensk arbetsgivare som annonserat ut platsen på EURES, EU-arbetsförmedlingen, och villkoren bör vara godkända av det berörda svenska fackförbundet, oftast Kommunal för den gröna näringen, som bereds möjlighet att lämna ett yttrande om att villkoren svarar mot kraven i branschens kollektivavtal. Med detta godkända arbetserbjudande kan man sedan söka arbetstillstånd hos Migrationsverket.

Arbetstillstånd är numera alltid tidsbegränsade (även för tillsvidareanställningar). Arbetstillstånd får inte ges för längre tid än två år, och tillståndet får heller inte ges för längre tid än anställningstiden. Den sammanlagda tillståndstiden för arbetstillstånd får inte vara längre än fyra år (6 kap. Utlänningslagen 2008:884). Ett permanent uppehållstillstånd får bara beviljas till en utlänning som under de senaste fem åren har haft uppehållstillstånd för arbete i sammanlagt fyra år (5 kap. Utlänningslagen 2008:884). Först fyra år efter den nya lagens införande i december 2008 kommer vi att kunna se hur många arbetskraftsinvandrare som lyckas omvandla sina tidsbegränsade arbetstillstånd till permanenta uppehållstillstånd. Global Utmaning har bett Migrationsverket att undersöka hur många av den "första generationens" arbetskraftsinvandrare som förnyat sitt arbets- och uppehållstillstånd. Under helåret 2009 beviljades enligt Migrationsverkets uppgifter 12 951 personer tidsbegränsade uppehållstillstånd enligt de nya reglerna för arbetskraftsinvandring. Av dessa hade i november 2011 enbart 1 984 personer fortfarande uppehållstillstånd i Sverige, alltså 15 procent (Migrationsverket 2011-11-14). De nya reglerna för arbetskraftsinvandring har lett till att arbetskraftsinvandringen till Sverige har ökat, men den består nästan uteslutande av personer som enbart har tillfälliga uppehållstillstånd. Det faktum att de flesta har tillfälligt arbets- och därmed uppehållstillstånd är avgörande för dessa arbetstagares möjligheter att ställa krav på arbetsvillkor och arbetsmiljö.

Stort ansvar ligger numera på den enskilde arbetsgivaren att bedöma om det inte finns tillgång till arbetskraft inom Sverige eller EU/EES och att besluta om att söka arbetare i tredje land. *Kritik har uttalats från facklig sida för att man upplever att man fått en myndighetsroll i samband med tillståndsgivningen.* (Wesley Hansen et al., 2010).

En tredje grupp migrantarbetare är de s.k. "papperslösa", dvs. personer som uppehåller sig illegalt i landet och vars situation behandlas utförligt nedan. Vid sidan om den fria rörligheten för arbetstagare är också principen om den fria rörligheten för arbetsgivare inom EU betydelsefull. Den fria rörligheten för arbetsgivare har fått ökad betydelse eftersom förhållandevis få EU-medborgare har utnyttjat den fria rörligheten för arbetstagare, medan det blivit vanligare att följa med sin arbetsgivare till ett annat EU-land. Utstationeringsdirektivet, 96/71/EG, är tillämpligt på arbetstagare som under en begränsad tid utför arbetet åt arbetsgivaren i ett annat medlemsland, och det omfattar även uthyrningsföretag (artikel 1.3.c). Ett syfte är att förhindra så kallad social dumpning genom att arbetstagaren garanteras värdlandets villkor som fastställts i lag på en rad områden (se artikel 3.1.). Uppräkningen är uttömmande och innebär både miniminivå och maximinivå i enlighet med EU-domstolens praxis i det så kallade Laval-målet (C-241/05, 2006). Minimilöner finns inte med i den svenska utstationeringslagen, eftersom dessa regleras i kollektivavtal, och det finns därför en lucka i den svenska implementeringen. Tydliga minimilönvillkor i centrala kollektivavtal som gäller för hela landet kan användas för att upprätthålla svensk minimistandard. Arbetsmiljöverket ska bistå med information om kollektivavtal. Finns utländska kollektivavtal får stridsåtgärder inte vidtas om arbetsgivaren kan visa att villkoren i dessa i allt väsentligt är lika förmånliga som i ett svenskt motsvarande kollektivavtal. Utländska företag kan nöja sig med att utge minimilön vilka vanligen är relativt låga och i många fall är det endast ett litet antal svenska arbetstagare som arbetar för minimilönen. Utländska företag kan därmed bedriva en låglönekonkurrens med svenska företag.

För bemanningsanställda är utstationeringsreglerna tillämpliga (artikel 3.1.c i direktivet) liksom EU:s bemanningsdirektiv, 2008/104/EG. Centralt i bemanningsdirektivet är en likabehandlingsprincip, dvs. att de bemanningsanställda ska ha minst likvärdiga villkor som den som är anställd direkt i kundföretaget (artikel 5.1). Här avses de grundläggande arbets- och anställningsvillkor som anges i lag och kollektivavtal (som kundföretaget är bundet av). Enligt förslaget till svensk implementering av bemanningsdirektivet (SOU, 2011:15) ska en ändring i utstationeringslagen göras med innebörden att de utstationerade uthyrda arbetstagarna i princip ska ha samma rättigheter som om de vore anställda direkt av det svenska kundföretaget. "Vanliga" utstationerade arbetstagare som t.ex. är anställda på ett entreprenadföretag är endast berättigade till vissa minimirättigheter enligt utstationeringsdirektivets huvudregel (se ovan). Konsekvenser, om utredningsförslaget blir svensk lag, blir att ett svenskt företag som vill hyra in arbetstagare från ett utländskt bemanningsföretag kan få betala mer än om de anlitar ett utländskt entreprenörföretag.

För företag utanför EU/EES-området gäller andra regler. Genom EU-rätten uppstår därför intressanta skillnader i skyddet för den enskilde arbetstagaren.

Det faktum att de flesta har tillfälliga arbets- och därmed uppehållstillstånd är avgörande för dessa arbetstagares möjligheter att ställa krav på arbetsvillkor och arbetsmiljö.

3.2. FN-konventionen till skydd för migrantarbetares och deras familjers rättigheter

Ett stort antal dokument och överenskommelser gällande migrantarbetares mänskliga rättigheter har utarbetats på internationell nivå. Artikel 13 av FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna (1948) lyder: (1) Var och en har rätt att fritt förflytta sig och välja bostadsort inom varje stats gränser, (2) Var och en har rätt att lämna varje land, även sitt

eget, och att återvända till sitt land. Denna idé bekräftas i Artikel 12 av den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (1966) samt i följande regionala konventioner: Artikel 12, den afrikanska stadgan om mänskliga och folkens rättigheter (1981), Artikel 22, den amerikanska konventionen om de mänskliga rättigheterna (1969), och Artikel 2, fjärde protokollet till europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (1963). De flesta ILO-konventioner täcker alla arbetare, men två konventioner handlar specifikt om migranter: 97 (konvention om migration för sysselsättning, 1949) och 143 (konvention om migrerande arbetstagare, 1975).

Den internationella konventionen om skydd för alla migrerande arbetare och deras familjemedlemmar, som antogs av Förenta Nationernas generalförsamling den 18 december 1990 och trädde i kraft den 1 juli 2003, ställer minimikrav på de undertecknande staterna vad gäller migranternas rättigheter. Enligt Del 8, Artikel 93, är konventionens syfte att "bidra till att harmonisera staters attityder genom acceptandet av grundläggande principer för behandlingen av migrerande arbetare och deras familjemedlemmar". Konventionen uppmanar staterna att respektera grundläggande normer för mänskliga rättigheter när de genomför politikåtgärder gällande lagliga och olagliga migranter, vilket innefattar att tillförsäkra migranterna religionsfrihet och frihet från godtyckligt gripande eller fängslande. Konventionen uppmanar även staterna att genomföra åtgärder för att minska olaglig migration och människohandel samt att garantera likabehandling av migranter, inklusive gränspendlare eller gränsarbetare, säsongsarbetare, arbetare knutna till projekt och arbetare som är egenföretagare. De större anställningsrelaterade skydden är i Del III, mänskliga rättigheter, särskilt i Artiklarna 25-27, vilka föreskriver jämställdhet i löner och arbetsförhållanden mellan lagliga och olagliga migranter och inhemska arbetare, tillstånd för migranter att gå med i fackföreningar, samt att migrerande arbetare bör få understöd genom de socialförsäkrings-system som de bidrar till, eller få sina bidrag återbetalda när de lämnar landet. Lagliga migranter skyddas av ytterligare rättigheter i Del IV, vilka innefattar rätten till information om arbeten utomlands liksom en lista över "likabehandlingsmål". Här anges rörelsefrihet inom värdlandet, rätten att bilda fackföreningar och att delta i värdlandets politiska liv samt lika tillgång till arbetsförmedlingstjänster, kommunala bostäder och utbildningsinstitutioner.

En analys av hur ratificeringen av den internationella konventionen om migrantarbetare fortskrider tyder på att konventionens förmåga att konkret förbättra migrantarbetares arbetsvillkor, hälsa och säkerhet är mycket begränsad. Konventionen har endast ratificerats av ett begränsat antal länder, i första hand emigrationsländer såsom Mexiko och Filippinerna (Martin, 2006). Sverige har inte undertecknat konventionen trots att Sverige var delaktig i framtagandet. Problemet omfattning blir ännu mer uppenbar om man betänker att inte en enda större migrantmottagande stat finns med bland parterna i konventionen – exempelvis inga nationer inom en av de största migrantmottagande regionerna i världen, Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (EES), vilket omfattar EU:s 27 medlemsstater samt Liechtenstein, Island och Norge. Slående nog finns det inom EU:s lagstiftning ingen enhetlig lagsamling med bindande regler som skulle kunna betraktas som en europeisk migrationslagstiftning. Området europeisk migrationslagstiftning täcks av EG-fördragets avdelning III och IV, avtal som träffats mellan EG och tredje land, samt internationella fördrag som ingåtts inom ramen för Europarådet och FN.

Trots att det finns en mångfald internationella arbetsnormer och efterlevnadsorgan såsom Internationella arbetsorganisationen och Internationella organisationen för migration, förblir migration ett område där staters suveränitet och inrikespolitik är rådande. Således begränsas den internationella kritiken (Basok, 2009). Migrantarbetares hälsa, säkerhet och arbetsvillkor förblir angelägna frågor till och med i västvärlden, där

arbetares rättigheter betraktas som en del av människorättstraditionen. Vår litteraturgranskning visar att trots den globala migrationens omfattning har få utvecklade länder genomfört en välreglerad immigrationspolitik. Brott mot mänskliga rättigheter genom bekämpningsmedelsexponering i Kalifornien – en delstat vars lagstiftning om användning av bekämpningsmedel och arbetares säkerhet hör till världens strängaste – illustrerar det globala problemet med bekämpningsmedelsförgiftning bland migrerande jordbruksarbetare (Reeves och Schafer, 2003).

I ljuset av allt sämre hälso- och säkerhetsförhållanden för migrantarbetare finns en växande mängd litteratur som pekar på behovet att skydda migrantarbetares mänskliga rättigheter (se t.ex. Bosniak, 1991; Basok, 2003a; Reeves och Schafer, 2003). Följaktligen har hanterandet av program för arbetskraftsmigration lett till en polemisk debatt om eventuella kompromisser mellan migrantantal och migranträttigheter (Ruhs och Martin, 2008). I de flesta internationella diskussioner uppmanas utvecklade länder att öppna fler kanaler för migrerande arbetare liksom att ge migrerande arbetare fler rättigheter (IOM, 2008). Emellertid beror efterfrågan på migrantarbetare delvis på vad de kostar, vilket i sin tur beror delvis på deras rättigheter (IOM, 2008; Ruhs och Martin, 2008). Om migrantarbetare skulle åtnjuta alla de rättigheter som tillerkänns dem i ILO- och FN-fördrag, såsom rätten till arbetsrelaterat understöd och familjeförening, skulle kostnaden för dem bli väsentligt högre, och därmed skulle arbetsgivare söka färre migrantarbetare (Hasenau, 1991). Å andra sidan, som Ruhs och Martin (2008) har hävdad, kan färre rättigheter och lägre kostnader öka antalet migrantarbetare men samtidigt leda till en stratifiering av arbetskraften och av samhället. Med andra ord erbjuder länder med stort antal migrantarbetare relativt få rättigheter, medan länder som följer likabehandlingsprincipen har färre migrantarbetare, som exempelvis Skandinavien (IOM, 2008). Med tanke på att de flesta länder som är migrantdestinationer varken ratificerat ILO- eller FN-konventionerna om migrantarbetare, är internationell migration ett typexempel på en global angelägenhet där lagexperter är blinda för kopplingen mellan lagstiftning och politik, och där den nationella suveräniteten ännu är rådande (Schindlmayr, 2003).

Två områden som berör rättsliga förutsättningar och migrerande arbetskraft inom jordbruket och som har uppmärksammats särskilt i den internationella litteraturen är (a) papperslösa migranter och (b) diskriminering och farliga arbetsförhållanden. I det följande kommer dessa båda områden att behandlas utförligare.

3.3. Papperslösa migranter

De flesta länder välkomnar inträdet av högt utbildade migranter på sina arbetsmarknader, medan lågkvalificerade migranter ofta ställs inför begränsningar vad gäller deras rörlighet – trots att de efterfrågas av arbetsgivare, vilket leder till ökad olaglig migration som ofta organiseras av arbetskraftsrekryterare och människosmugglare (Schindlmayr, 2003, s. 118). Förekomsten av tiotals miljoner papperslösa migranter världen över visar således att stater ofta misslyckas med att kontrollera inflödet av utlänningar över sina gränser. Jordbruket fortsätter att vara en sektor som med större lätthet och i högre utsträckning än andra sektorer ger arbetstillfällen åt papperslösa migranter, eftersom jordbrukssektorn är svårare att övervaka och reglera än andra sektorer på grund av arbetarnas ständiga rörlighet. I detta avseende pekar resultaten av vår litteratursgranskning på att forskning om papperslös migration är mycket mer begränsad och huvudsakligen av teoretisk natur. Högkvalitativa empiriska belägg är fortfarande begränsade till den amerikanska arbetsmarknaden (se t.ex. Chiswick, 1984, 1986, 1991; Massey *et al.*, 1987; Borjas *et al.*, 1991; Rivera-Batiz, 1999), medan empiriska belägg för hur papperslösa migranter klarar sig på arbetsmarknaden förblir knappa i Europa (Reyneri, 1998, 2003; Hess, 2006; Markova, 2006; Hartman, 2008).

Hess (2006) visar att den informella arbetsmarknaden fortsätter att vara betydelsefull i Tyskland, även om mångåriga politiska åtgärder har lyckats minska omfattningen till viss del. Hartmans (2008) studie beskriver en liknande tendens i Spanien, där rumänska migranter arbetar informellt och ofta tillfälligt i ett jordbruksområde som präglas av intensiv produktion i plastväxthus, i provinsen Almeria (Repič, 2010). Liknande mönster kan observeras i Italien, där den informella ekonomin ger olagligt men lågavlönat arbete i avsaknad av uppehållstillstånd (Reyneri, 1998). I detta sammanhang menar Martin (2006) att det i nästan samtliga demokratiska industriländer finns fler migranter anställda utanför de officiella programmen än inom dem. I ljuset av internationella arbetskraftsnormer leder den stadiga ökningen av papperslösa migranter i utvecklade länder till spänningar mellan papperslösa migranters rättigheter och staters rätt att obehindrat utöva sin suveränitet att hålla utlänningar utanför sina territorier (Bosniak, 1991), vilket gör internationell migration till ett område av ständiga tvister. I detta perspektiv hävdar Schindlmayr (2003, s. 118) att invandringens storlek och ursprung huvudsakligen bestäms av den ekonomiska utvecklingen, men att reglerandet av den är övervägande politiskt.

Flera studier visar att ökningen av papperslösa migranter kan skapa negativa sociala stämningar gentemot migranter. Eftersom papperslösa migranter ofta saknar grundläggande rättsligt skydd, kan ökningen av papperslösa migrantarbetare föranleda arbetsgivare att sänka lönerna i en kapplöpning mot botten, och därmed spå på uppfattningen att migrationen "är bortom all kontroll", vilket i sin tur underblåser främlingsfientlighet och diskriminering (Martin, 2006). Data från södra Spanien visar att otillräcklig reglering av migrationen kan leda till negativa och ibland även främlingsfientliga attityder gentemot migrantarbetare. Negativa attityder mot migranter växer bland annat fram som ett resultat av att den lokala ekonomins behov av billig arbetskraft inte tillgodoses genom anställning av lokalbefolkningen. Dessutom förstärker politiska beslut på lokal och nationell nivå på de negativa stämningarna. Beslut om regler bidrar till social åtskillnad mellan lokalbefolkning och migranter (Repič, 2010).

En studie fann att huruvida migrantarbetare återvänder hem eller stannar kvar som papperslösa i värdlandet till stor del beror på hur migrantarbetarprogrammen utformas. Genom att jämföra det amerikanska Braceroprogrammet med det kanadensiska säsongsjordbruksarbetarprogrammet (Seasonal Agricultural Workers Programme, SAWP), visade Basok (2000) att tre aspekter av programmets utformning förklarar varför så många migrantarbetare stannar kvar olagligt i USA, medan nästan alla tillfälliga migrantarbetare

i Kanada återvänder till Mexiko när säsongen är över. Dessa tre aspekter är rekryteringspolitik och /-procedur, upprätthållande av miniminormer gällande anställning och boende samt programmets storlek. En annan bidragande faktor Basok tar upp är förekomsten av sociala nätverk som spelar en viktig roll för huruvida gästarbetare återvänder hem eller stannar i värdlandet. Basoks komparativa studie (2000) visar att gästarbetare i USA kunde stanna kvar i landet olagligen tack vare förekomsten av mexikaner eller *Chicanos* och en ekonomisk infrastruktur, medan sådana nätverk eller infrastrukturer är befintliga i Kanada och förhindrar gästarbetare från att stanna kvar där olagligen.

Vidare beskriver andra studier strukturella, rättsliga och politiska faktorer som skulle kunna minska antalet papperslösa migranter. Enligt Weil (2002) kan program som erbjuder strukturerad och förutsägbar tillgång till migration och arbetstillfällen över tid minska trycket från papperslös immigration och uppnå den omtalade "trippelvinsten" eller samutvecklingsmålet. "Trippelvinsten" uppnås av en sammanhållen politik för tillfällig migration som skulle kunna tillmötesgå intressena hos tre parter: mottagarstaten (genom att fylla i hålen på arbetsmarknaden), avsändarstaten (genom att tillförsäkra flödet av remitteringar samt arbetstillfällen åt arbetslösa eller undersysselsatta arbetare) och migranterna själva (genom att erbjuda tillfällen till kompetenshöjning, yrkeserfarenhet och en inkomst som möjliggör sparande på privat-, familje- eller bynivån) (Ramasamy *et al.*, 2008). Ett liknande argument framfördes även av Castles (2004, s. 878), som ansåg att ett mer rättvist system för hantering av migranter, som tog hänsyn till alla parter intressen, skulle bidra till mera hållbara resultat.

3.4. Diskriminering och farliga arbetsförhållanden

Ett annat centralt område berör diskriminering och farliga arbetsförhållanden. Studier pekar på att efterlevnadskontrollen av bestämmelser om arbetsmiljö och arbetares rättigheter är ett kroniskt problem i migrationsdebatter (se t.ex. Arcury, Quandt, and Russell, 2002; Basok, 2003a; Ivancheva, 2007; Choudry *et al.*, 2009; Stilz, 2010; Walia, 2010). Data från exempelvis Kanada visar att migrerande lantarbetare är ett stort bekymmer för fackföreningar och stödgrupper då de har mindre möjligheter att skydda sig själva och befinner sig i landet endast en kort tid, utspridda på landsbygden eller i privata hem och därmed bland de svåraste arbetarna att nå med information om rättigheter och för att tillförsäkra dem ett effektivt skydd (Basok, 2003a).

Flera studier har utforskat sambandet mellan legal status och skador eller dödsfall bland invandrargrupper (Cabrera, 1991; Schenker, 2010). Cabreras (1991) studie fann att migrerande lantarbetare ofta inte rapporterar sina yrkessjukdomar på grund av bristande stöd från stora fackföreningar och fruktan för att förlora jobbet. Schenker (2010, s. 333) noterar att immigrantrabetares osäkra jobbstatus, som visar sig som papperslös immigrationsstatus eller avsaknad av ett arbetskontrakt, är förbunden med förhöjda yrkesskadefrekvenser. Andra faktorer Schenker tar upp som bidragande till en förhöjd risk för yrkesskador är bl. a. avsaknaden av säkerhetsutbildning, bristfällig säkerhetsutrustning, ekonomiskt tryck att fortsätta arbeta, samt språkliga och kulturella skillnader.

Det finns en betydande mängd litteratur inriktad på arbetsförhållanden för mexikanska och latinamerikanska jordbruksarbetare i Kanada. Studier har visat att en drastisk ökning i rekryteringen av migrerande lantarbetare i Kanada (Binford, 2004; Preibisch, 2007; Preibisch och Binford, 2007; Choudry *et al.*, 2009). Flera studier pekar på att bristen på statlig reglering och tillsyn ofta leder till att arbetsgivare struntar i

lagstiftningen och t.o.m. gör sig skyldiga till övergrepp och exploatering (Aguiar, 2004; Aguiar *et al.*, 2011). Därför är det nödvändigt att statens ansvar återigen inriktas på arbetarna om de ska få bättre behandling. Stränga straff för arbetsgivare som begår övergrepp mot utländska migrantarbetare har föreslagits som en nyckelåtgärd för att förbättra situationen. I British Columbia, vidhåller Butovsky och Murray (2007), är det osannolikt att övergreppen mot utländska lantarbetare minskar då de har små möjligheter att få sin klagan hörd, få organisationer bedriver påtryckningar å deras vägnar, och regeringar ofta struntar i rekommendationer om hur migrerande jordbruksarbeters situation kan förbättras.

Trots att det kanadensiska SAWP-programmet har vunnit internationellt erkännande som en av de bästa praktikerna när det gäller migrationshantering, finns studier som dokumenterar återkommande övergrepp och förbiseenden av migrerande lantarbetare när det gäller deras arbetsförhållanden, löner, boende och rörlighet (Basok, 2000, 2002, 2003a; Preibisch, 2007; Thomas, 2010). Exempelvis har man funnit att SAWP försvagar migrantarbeters förhandlingsposition och tvingar dem att acceptera villkor som bestämts i överenskommelser mellan regeringar (Wilson, 2007; Norris, 2009; Tomic *et al.*, 2010). Den mexikanska regeringen vinnlägger sig om att SAWP-programmet fortlöper med minsta möjliga störning, medan kanadensiska arbetsgivare mest är intresserade av säkra, pålitliga och lättillgängliga arbetare. Enligt SAWP har arbetsgivare rätt att avskeda, och därför låta utvisa, arbetare när de vill. Eftersom arbetare har skickats tillbaka för att de blivit sjuka, vägrat utföra farligt arbete eller klagat på sitt boende, utgör hotet om repatriering i sig självt en effektiv mekanism för social kontroll (Preibisch, 2005, s. 91). Enligt SAWP, menar Tomic *et al.* (2010), är migrerande lantarbetare i själva verket förvägrade rätten att välja sitt eget boende, rätten att lämna sin arbetsgivares fastighetsområde efter arbetet, samt rätten att röra sig fritt inom det området. Med andra ord är migrerande lantarbetare "ofria" lönearbetare som fortsätter att tjäna som bunden arbetskraft åt arbetsgivare som vill ha en orörlig, pålitlig men ändå flexibel arbetsstryka (Atkinson, 1985; Cohen, 1987; Bauder, 2006; Mendis, 2007). Kanadensiska erfarenheter visar att det är problematiskt att knyta den legala statusen till arbetsgivare, eftersom migrantarbetarna därmed lämnas utsatta. Mexikanska migrantarbetare i Ontario utnyttjar inte sina lagliga rättigheter av följande skäl: rädslan för att bli utesluten från gästarbetarprogrammet, social utestängning från samhället, samt viktigast av allt, språkbarriärer (Basok, 2003b). Enligt Hanson *et al.* (2006, s. 5) är jordbruksarbetare bland de minst skyddade i Kanada såväl i federal som i provinslagstiftning, trots att de har förhöjd risk att bli sjuka eller skadas i arbetet. Barnetsons (2009) analys av lönearbetare inom jordbruket i Alberta (Kanada), som inte omfattas av lagstiftning rörande anställningsrelationer, målar upp regeringens, lantbrukares och kapitalets sammanflätade intressen som barriärer mot förbättringar av arbetsförhållandena för migrerande lantarbetare.

Lantarbetare från de nytillkomna EU-medlemsländerna i Central- och Östeuropa som säsongsmigrerar till södra Europa har också rönt ett växande intresse. Det finns en allt större mängd litteratur som inriktar sig på sociala förhållanden och arbetsmarknadsvillkor för migrerande arbetare i södra Europa. Som Markovas (2006) empiriska studie visar är migrantarbetare i södra Europa verksamma på en mycket segregerad arbetsmarknad, med tillfälliga, lågavlönade, tunga eller farliga arbeten – de arbeten som inhemska arbetare vägrar ta, särskilt inom bygg, tung industri och jordbruk. Den etniska stratifieringen av arbetsmarknaden är särskilt tydlig i Spanien (Solé och Parella, 2003). Agudelo-Suarez *et al.* (2009) hävdar att migrantgrupper (rumäner, marockaner, ecuadorianer, colombianer och afrikaner från söder om Sahara) i Spanien oftare utsätts för diskriminering i samhället och i arbetslivet, i form av rasism, övergrepp och farliga arbetsförhållanden i jämförelse med den infödda befolkningen. Studien visade även att migrantgrupper ställs inför politiska och rättsliga strukturella barriärer som exkluderar

dem från välfärdstjänster. Studien pekar på ett behov av att införa en integrationspolitik i såväl ursprungsländerna som värdlandet, att erkänna arbetstagarnas behov av sociala rättigheter och att forska ytterligare om individuella och sociala faktorer som påverkar invandrares hälsa. Geigers (2008) empiriska studie tyder på att social integration av marockanska och rumänska migranter i det spanska samhället förblir en ouppfylld dröm, vilket exemplifieras av deras begränsade tillgång till sociala förmåner. Denna situation liknar den grekiska situation som Lyberaki (2008) beskrivit: "Greklands sentida erfarenhet av invandring kan ses som en win-win-historia både för värdeekonomin och för immigranterna själva. Immigranterna erbjöd en lösning på den kroniska arbetskraftsbristen inom jordbruket, medan deras närvaro även utgjorde ett svar på den grekiska ekonomins långvariga tillväxthinder. Emellertid går detta positiva på tvärs mot dominerande attityder och politiska uppfattningar som ger mycket större vikt åt negativa aspekter än vad som kan anses motiverat av ekonomiska skäl." Kasimis och Papadopoulos (2005) beskriver liknande problem i Grekland där migrerande lantarbetare utsätts för stigmatisering och diskriminering trots deras betydande bidrag till den lokala ekonomin.

3.5. Reflektioner från intervjuerna

Medborgare i EU-länder har rätt att röra sig fritt inom länderna och behöver t.ex. inte ha något arbetstillstånd för att få arbeta i Sverige om de kommer från ett annat EU-land. De som varit här som EU-medborgare i tre månader ska anmäla sig till Migrationsverket, men detta görs inte alltid, då ingen påföljd finns, så det är svårt att veta hur många som är här och från vilka EU-länder de kommer. Nedan nämnda förslag från Arbetsmiljöverket om anmälningsskyldighet är tänkt att öka möjligheterna att kontrollera hur många som finns här och var de befinner sig.

Arbetsmiljöverket kommer under våren att publicera en intern rapport som behandlar hur Arbetsmiljöverket ska arbeta med migrantarbetarfrågan gentemot arbetsgivare och arbetstagare. Ett aktuellt förslag är att företag som utstationerar arbetstagare i Sverige ska bli skyldiga att lämna uppgifter om vilka som är här, hur länge de är här, vilka tjänster de har och vem som är kontaktperson för varje arbetstagare. Tanken är att uppgifterna ska kunna lämnas elektroniskt till Arbetsmiljöverket, som ska ha tillsyn och föra register.

I de företag där ingen facklig anslutning finns kan arbetstagarorganisationen inte komma in och granska arbetsförhållandena och inte heller bevaka att kollektivavtalen efterlevs, t.ex. när det gäller avtalsenliga löner. Beträffande boende, som räknas som camping, finns begränsad möjlighet att utöva tillsyn, det är oklart vilken/vilka myndigheter som har ansvar. Kommunal som fackförbund har bara möjlighet att gå in om det finns kollektivavtal på arbetsplatsen.

4. Exponering och effekter vid migrantarbete i jordbruket

4.1. Allmänt om relaterade sjukdomar och arbetsskador

I detta kapitel refereras i första hand förhållanden för migrantarbetare men när separata uppgifter för migrantarbete inte återfunnits, hänvisas även till data från jordbruksarbete generellt.

Migrerande lantarbetare löper en mångfald risker i arbetet, bland annat risker orsakade av dåliga arbetsförhållanden och dålig näring, undermåliga boendeförhållanden, språk- och kulturbarriärer, dålig tillgång till sjukvård, bekämpningsmedelsexponering och felaktigt bruk av utrustning, vilket kan leda till ohälsa och belastningsskador (Moses *et al.*, 1993; Kowalski *et al.*, 1999; Villarejo och Baron, 1999; Earle-Richardson *et al.*, 2003; Frank *et al.*, 2004). Mottagarlandets sjuk- och hälsovård måste naturligtvis vara uppmärksam på risken att migrantarbetaren bär på eller insjuknar i "vanliga" sjukdomar, t.ex. infektionssjukdomar (Ackerhans, 1998; Guerin *et al.*, 2005; Trapé-Cardoso *et al.*, 2008; Nkulu *et al.*, 2010). Vid läkarbesök ska medverkan av lämplig tolk övervägas i samråd med patienten (Hadziabdic *et al.*, 2009).

En kort översikt av kvinnliga lantarbetares sårbarhet och arbetsrelaterade hälsoproblem ges genom fallstudier från Libanon och Kalifornien i Habib och Fathallah (2012).

Ett stort antal skador och sjukdomar kopplade till migrantarbete inom jordbruket har dokumenterats främst från USA under årens lopp (Wilk, 1986; Von Essen och McCurdy, 1998; Villarejo och Baron, 1999; Kirkhorn och Schenker 2002; McCurdy *et al.*, 2002). En genomgång av internationell forskning visar att migrerande lantarbetare löper mycket högre risk för arbetsplatskador, sjukdom och död än inhemska arbetare och arbetare inom alla andra sektorer utom byggsektorn (Robinson, 1989; Larson, 2001a; Hansen och Donohoe, 2003; Frank *et al.*, 2004; Cabrera och Leckie, 2009; *cf.* May och Kullman, 2002).

Eftersom migrerande lantarbetare har begränsad kunskap om hur olyckor ska förebyggas och arbetar långa dagar under riskabla och stressfyllda förhållanden är de mer benägna att råka ut för olyckor (Larson, 2001a, s. 8). Därför är fallskador, skärskador, amputationsskador och andra skador vanligt förekommande i deras dagliga arbete (McDermott och Lee, 1990; Schenker *et al.*, 1995; Stueland *et al.*, 1995; Myers, 1997; BLC, 2000; Mines *et al.*, 2001). Transporter till och från arbetsplatser kan också medföra en risk, då de ofta sker i fordon som är farliga eller överfulla.

I USA är frekvensen av dödliga och icke-dödliga olyckor, liksom förekomsten av ett stort antal arbetsrelaterade sjukdomar och besvär, högst bland jordbruksarbetare, som till stor del utgörs av migrerande arbetskraft (Purschwitz och Field 1990; Hard *et al.*, 2002; Kirkhorn och Schenker, 2002). Till vanliga förklaringar av orsakerna till förhöjd arbetsrelaterad dödlighet bland migrerande lantarbetare hör tilldelandet av mer riskabla arbetsuppgifter åt migrerande lantarbetare, arbetsgivares underlåtenhet att investera i säkerhetsutbildning och utrustning, större risktagande bland migrerande lantarbetare samt en ovillighet att klaga på farliga förhållanden bland arbetare vars anställningsstatus eventuellt är osäker (Schenker, 2010, p. 332). Trots att det inte finns några systematiska data om dödsfall bland immigranter inom jordbruket har ett antal studier funnit att akuta traumatiska skador och dödsfall är bland de mest signifikanta yrkesskadorna inom amerikanskt jordbruk och att olyckor som involverar traktorer är den främsta orsaken till traumatiska skador med dödlig utgång (*cf.* May och Kullman, 2002). Schenkers (2010) rön att den arbetsrelaterade dödligheten bland migrerande lantarbetare är ökad får stöd i observationen att frekvensen dödsolyckor i jordbruket har ökat.

En granskning av europeiska studier om arbetsskador, baserad på data från 1980-talet, avslöjade att frekvensen arbetsolyckor var högre för immigranter än för infödda i Nederländerna, Tyskland, Schweiz och Frankrike (Bollini och Siem, 1995).

Migrantarbetare liksom andra i jordbrukssektorn exponeras för luftvägsirriterande ämnen såsom bekämpningsmedel, damm, pollen och mögel. Sådan exponering kan leda till andningssvårigheter, speciellt i dåligt ventilerade växthus-/plantskoleverksamheter, och anställda kan drabbas av allergier och av kroniska luftvägssjukdomar som bronkit och astma (Schenker *et al.*, 1991; Von Essen, 1993; Garcia *et al.*, 1996).

Flera studier har påvisat en hög förekomst av ögonbesvär och -skador bland migrerande lantarbetare (Blake, 1969; Hall *et al.*, 2000; Villarejo *et al.*, 2000; Daset *et al.*, 2001; Mineset *et al.*, 2001; Quandt, Elmore, *et al.*, 2001; Forstet *et al.*, 2004; Cameron *et al.*, 2006; Lacey *et al.*, 2007).

Väl dokumenterad är en hög förekomst av arbetsrelaterade hudsjukdomar (Arcury *et al.*, 2003; Cameron *et al.* 2006; Krejci-Manwaring *et al.*, 2006).

Andra hälsobesvär, bl. a. uttorkning och hjärtbesvär kopplade till höga temperaturer bland arbetare i växthus, är också vanliga (Castello 1992 citerad i Carballo *et al.*, 1998, p. 939).

I en populationsbaserad studie av lantarbetare i Kalifornien av Villarejo och McCurdy (2008) observerades hög förekomst av kroniska smärttillstånd och andra arbetsrelaterade besvär bland både män och kvinnor.

Exponering för bekämpningsmedel (nedan) och andra kemiska produkter är ett återkommande problem för alla lantarbetare. Lantarbetare och växthusarbetare har ökad förekomst av arbetsrelaterade neurologiska och neuropsykiatriska symtom (Rosenstock *et al.*, 1991; Bazylewicz-Walczak *et al.*, 1999; Gomes *et al.*, 1999; Rohlman *et al.*, 2011, 2001; Kamel *et al.*, 2003, 2007; Mysyk *et al.*, 2008). Bland jordbruksarbetare i Spanien har exponering för bekämpningsmedel kopplats till depression, neurologiska besvär och missfall (Parrón, Hernández, Pla, *et al.*, 1996).

Trots att det finns litteratur om migranters hälsoproblem, understryker många författare att data om migrerande lantarbetares hälso- och säkerhetssituation är otillräckliga: Få studier har gjorts rörande arbete och hälsa för migrerande lantarbetare i Europa, trots den drastiska ökningen i migrantflöden som följde på EU:s utvidgning 2004 (Schenker, 2010). I en systematisk litteraturgranskning fann Ahonen *et al.*(2007) endast 48 artiklar på engelska eller spanska om immigranterns hälsofrågor mellan 1990 och 2005. Det överensstämmer med Muniz *et al.*(2008), som hävdar att migrerande lantarbetare fortsätter att vara en bristfälligt studerad grupp på grund av metodologiska, språkliga och utbildningsmässiga barriärer. Alltfler medborgar- och stödorganisationer kräver rättigheter för migranter och framhäver behovet av mer omfattande hälsoåtgärder inom migrantgrupperna. För att uppnå en säker arbetsmiljö för migrantgrupperna i Italien föreslår Mammonet *et al.*(2007) utarbetandet av en väldefinierad strategi som måste införlivas i ett utvecklingsprogram för landsbygden. Kunskapen om migranters hälsa är betydligt bättre utforskad i Nordamerika (USA och Kanada). De studier och rapporter som finns tillgängliga pekar på ett konsekvent mönster av högre arbetsrelaterad sjuklighet och dödlighet bland migrerande lantarbetare (Schenker, 2010).

4.2. Kemiska bekämpningsmedel och effekter

Hantering av bekämpningsmedel är en huvudkategori för exponering inom arbetsmedicinsk litteratur. Av den anledningen tenderar den vetenskapliga uppmärksamheten att koncentreras till hälsoeffekter av exponering för kemiska bekämpningsmedel också bland migrerande lantarbetare.

Kemiska bekämpningsmedel kan vara akutgiftiga, allergiframkallande och irriterande för hud och luftvägar, neurotoxiska, hormon- och fortplantningsstörande och cancerogena (för svensk översikt, se t ex Littorin, 2010).

Minst tre miljoner fall av bekämpningsmedelsförgiftning som orsakat över 200 000 dödsfall bedöms inträffa varje år i världen (Jeyaratnam, 1990; Eddleston *et al.*, 2002). I USA inrapporteras mellan 10 000 och 20 000 bekämpningsmedelsrelaterade sjukdomsfall varje år, men miljöskyddsmyndigheten USEPA (United States Environmental Protection Agency) beräknar det verkliga antalet bekämpningsmedelsförgiftningar till över 30 000 per år, då en uppenbar underrapportering och feldiagnostisering sker (Tucker, 2000; Salazar *et al.*, 2004). Litteraturgranskningens resultat speglar denna globala trend, då dessa pekar på att migrerande lantarbetares exponering för bekämpningsmedel och dess följder för hälsan förmodligen är de mest undersökta områdena inom arbetshälsan i jordbrukssektorn (se t.ex. Strigini, 1982; Wilk, 1986; Dullinger, 1987; Villarejo och Baron, 1999; Jacobs och Dinham, 2003; Eckerman *et al.*, 2009).

Lantarbetare kan exponeras för bekämpningsmedel vid blandning av preparaten och vid besprutningen, vid lastning och transport, genom spill av kemikalier, läckor eller trasig utrustning (Jaga och Dharmani, 2003) men också genom närkontakt med besprutat växtmaterial. Upptaget i kroppen hos oskyddade lantarbetare sker främst genom huden och lungorna, till viss del även genom munnen och via kontakt med ögonen (Cabrera, 1991; Gomes *et al.*, 1999; Jaga och Dharmani, 2003). Barn till migrerande lantarbetare kan också bli exponerade för bekämpningsmedel antingen genom att de är med föräldrarna på arbetet eller genom att föräldrarna får med sig kemikalier hem på sina arbetskläder (Schenker *et al.*, 1995; McCurdy *et al.*, 2002; Goldman *et al.*, 2004).

Granskningar av litteraturen från både hög- och låginkomstländer påvisar att arbete inom jordbruket, speciellt med bekämpningsmedel, kan ge långsiktigt skadliga hälsoeffekter som neurologiska och neuropsykiatriska störningar och sjukdomar, hormonella effekter och fortplantningsstörningar och cancer. (Figa-Talamanca *et al.*, 1993; O'Malley, 1997; Das *et al.*, 2001; Mills och Yang, 2003; Varona *et al.*, 2003; Mills *et al.*, 2009). Larson (2001a, s. 10) menar att effekterna av långsiktig exponering är mindre väl dokumenterade, trots att vissa bekämpningsmedel är carcinogena. Följaktligen har hög cancerfrekvens bland migrerande lantarbetare (och deras barn) kopplats till deras exponering för cancerframkallande kemikalier. Flera studier antyder en hög förekomst av bröstcancer, hjärntumörer, non-Hodgkins lymfom, leukemi samt prostatacancer bland dessa grupper (Cabrera, 1991; Vaughan, 1993; Zahm and Blair, 1993; Larson, 2001a; Thompson *et al.*, 2003; Van Maele-Fabry och Willems, 2004; Michael, 2007; Mills *et al.*, 2009). (*Vår kommentar: Emellertid försvåras tolkningen av de flesta epidemiologiska studier av att exponeringen är alltför knapphändigt redovisad; t.ex. har exponeringsbiomarkörer sällan använts i sådana studier.*)

Larson (2001a) framhåller att en stor del av forskningen om bekämpningsmedels-effekter bland migrerande lantarbetare har riktat in sig på en enda kemikaliegrupp, nämligen de organiska fosforföreningarna.

Organofosfater hör till de mest beskrivna kemikalierna i den vetenskapliga litteraturen och såväl akuta som kroniskt neurotoxiska och neuropsykiatriska effekter är väl kända (Littorin, 2010). Bruket av organofosfater är särskilt vanligt i provinsen Almeria (sydöstra Spanien), en region med världens högsta växthustäthet (Parrón, Hernández,

Pla, *et al.*, 1996). Negativa effekter av exponering för organofosfatinspekticider på migrerande lantarbetare (och deras barns) neurologiska funktioner har beskrivits (Rohlman *et al.*, 2001, 2005, 2007, 2011; Rothlein *et al.*, 2006). Emellertid noterar Schilman *et al.* (2010) att en exponeringsbedömning för ett enstaka bekämpningsmedel inte speglar yrkesexponeringens komplexitet, eftersom det vanligtvis ingår en blandning av olika bekämpningsmedel och andra ingredienser i preparat som appliceras. Cabrera (1991, s. 114) betonar, att det är så gott som omöjligt att identifiera vilka specifika bekämpningsmedel migrerande lantarbetare exponerats för på grund av att de förflyttar sig mellan olika lantbruk under många år. Och ett fåtal forskningsinsatser har gällt andra komponenter i bekämpningsmedelspreparaten än den aktiva substansen (Moses, 1989; Shaver and Tong, 1991; Simcox *et al.*, 1999; Schilman *et al.*, 2010).

4.3. Ergonomi

Nedböjda, huksittande och knäsittande arbete är vanliga arbetsställningar i lantbruk över hela världen. Man vet att arbete i böjda, vridna arbetsställningar samt arbete med leder i ytterläge är riskfaktorer för belastningsbesvär (Hagberg *et al.*, 1995; Bernard, 1997; National Research Council and Institute of Medicine, 2001; Punnett och Wegman, 2004). Många arbetsuppgifter inom lantbruket innefattar dessa svåra arbetsställningar (Davis och Kotowski, 2007; Fathallah, 2010; Kirkhorn *et al.*, 2010) som innebär stora belastningar på framförallt ryggen, men även på höfter, knän och fötter (Jin *et al.*, 2009). Vid en arbetsmiljökonferens i USA tog man upp problematiken med arbetsställningarna och försök till att finna olika arbetsmiljöförbättrande åtgärder (Fathallah *et al.*, 2004). Tidigare undersökningar har visat på stora ergonomiska problem vid arbete i växthus, speciellt med arbetsställningar i extrema positioner (Lundqvist och Gustafsson, 1988; Lundqvist *et al.*, 2008). Det är också känt att mycket av det icke-mekaniserade arbetet på friland innefattar problematiska arbetspositioner vid t.ex. sådd, plantering, ogrärensning och skörd, intensivt arbete med händerna som att klippa, plantera, skära etc., många tunga lyft och långa arbetspass ofta i samma arbetsställning. Arbetare som utför dessa arbetsuppgifter i USA rapporterar oftare än genomsnittet värk och skador i rörelseorganen vilket också resulterar i nedsatt arbetsförmåga (Osorio *et al.*, 1998; US Department of Labor, 2002). Hur omfattande problemen är i Sverige med den här typen av arbetsställningar på marknivå är inte tidigare undersökt. Det saknas därför kunskap om hur den ergonomiska situationen ser ut för anställda i frilandsodling, dvs. omfattning av belastningsbesvär, svåra arbetsställningar, tunga lyft, monotona och repetitiva rörelser, etc. Även faktorer som att arbeta under varma respektive kalla förhållanden, arbete under korta intensiva perioder, och de hjälpmedel samt redskap som används behöver belysas.

4.4. Arbetstidens längd och effekter

Studier har rapporterat att skador och sjukdomar bland migrerande lantarbetare ökar i takt med att antalet arbetstimmar per vecka ökar (Purschwitz och Field, 1990; Myers, 1997; BLC, 2000; Hard *et al.*, 2002; Kirkhorn och Schenker, 2002). Mycket av litteraturen har visat, att arbetsförhållandena i växthus innebär betydande hälsorisker för migrerande lantarbetare, inte minst på grund av hög luftfuktighet och temperatur samt dålig ventilation (ovan). Exempelvis pekar data från södra Spanien på att den typen av växthus för grödor som är vanligast i södra Spanien är problematisk för hälsan, varför arbetsskift om högst 4 timmar föreslås för att göra verksamheten hälsosammare, och att de

återstående arbetstimmar till 8 timmar utförs inom annan, liknande verksamhet (Callejón-Ferreer *et al.*, 2009). Flera studier drog slutsatsen att de arbetsrelaterade hälso- och säkerhetsrisker som alla jordbruksarbetare utsätts för kan vara större för migrantarbetare eftersom de arbetar längre arbetspass och ofta väljer att inte rapportera sjukdomar/skador för att undvika utvisning eller utebliven lön (Preibisch, 2005; May, 2009). Å andra sidan visar data från North Carolina att de flesta skador som drabbar lantarbetare inte är direkt arbetsrelaterade utan inträffar i samband med fritidsaktiviteter, där alkohol är en viktig riskfaktor (Steinhorst *et al.*, 2007).

4.5. Psykosocial bakgrund och effekter

Social och kulturell isolering är en del av migrerande lantarbetares vardag i värdländer och att de ofta är isolerade från resten av samhället på grund av språkliga och kulturella barriärer. Data från Kanada pekar på att mexikanska lantarbetare inte integreras i det kanadensiska samhället i social och kulturell bemärkelse, trots att deras bidrag till den lokala ekonomin är betydelsefullt (Smart, 1997; Basok, 2002, 2003b; Bauder, 2008). I detta sammanhang visar Reid (2004) empiriskt att de boende i Exeter, Ontario, är medvetna om att det finns migrerande lantarbetare i samhället men att de sällan etablerar sociala kontakter med dessa arbetare – snarare ägnar de sig åt schablonisering och rasifiering. Detta liknar den situation i Kalifornien, USA, som Mitchell (1996) beskriver: "att migrerande arbetskraft saknas i det allmänna medvetandet i den lantliga miljön röjer ideologier grundade i etnisk och kulturell exkludering". För att råda bot på detta, föreslog studierna att insatser som rörde migrantarbetare utformas för att utbilda och engagera de boende i värdsamhällena kring migrantarbetarnas närvaro och svåra belägenhet. Detta skulle kunna kombineras med arbetet att integrera migrantarbetare (se t.ex. Reid, 2004).

Flera studier fann att migrerande lantarbetare inte rapporterar sina bekämpningsmedelsrelaterade sjukdomar till vårdcentraler på grund av fruktan för repressalier, från arbetsgivare som ogillar att de vänder sig till vården (Mobed *et al.*, 1992; Schnitzer och Shannon, 1999). Data från USA visar att migrerande lantarbetare i de sydliga delstaterna ofta utsätts för dagligt strukturellt och psykologiskt våld, vilket kan leda till missbruk av droger och alkohol (Bletzer och Weatherby, 2009). Lantbrukare säljer ofta vidare konsumentvaror såsom mat, alkohol och cigaretter till migrerande lantarbetare som ett sätt att kontrollera och hantera arbetare i situationer där de ska utföra krävande och riskabelt arbete. (Bletzer, 2004). Liknande mönster har rapporterats från Kanada och Storbritannien. England *et al.* (2007) fann att manliga säsongarbetare inom lantbruket i Ontario uppvisar symptom på psykisk sjukdom som kan härledas till ett bristande inflytande över den egna situationen. Symtomen och reaktionerna beskrivs i termer av ångest och motståndshandlingar mot oacceptabla arbets- och/eller levnadsförhållanden (Davis och Low, 1989). Med utgångspunkt från hennes fältarbete med rumänska och bulgariska studenter som arbetar i Storbritannien, visar Ivancheva (2007) att studenterna är djupt frustrerade över att utnyttjas när det gäller löner och levnadsförhållanden, och att de lockats till Storbritannien med falska löften om kulturellt utbyte och utbildning.

Alkoholproblem orsakade av psykisk ohälsa och social isolering har i flera studier konstaterats vara ett av de vanligaste problemen kopplade till dåliga psykosociala förhållanden bland migrerande lantarbetare i USA (Griffin och Soskolne, 2003; Bletzer, 2004; Garcia, 2004; Bletzer och Weatherby, 2009; Duke och Carpinteiro, 2009). Garcia (2004) menar att politik och handlingsprogram som stödjer att hela familjen migrerar tillsammans och främjar social integration skulle kunna vara ett effektivt sätt att angripa alkoholproblem och psykisk ohälsa bland mexikanska lantarbetare i USA.

Det finns även en tendens att koppla migrerande lantarbetares psykosociala förhållanden till den nivå av bekämpningsmedelsexponering de utsätts för i sitt dagliga arbete. En växande mängd litteratur hävdar att migrerande lantarbetare som exponeras för bekämpningsmedel kan löpa en ökad risk för depression, och depression är en stor riskfaktor för självmord (Cabrera, 1991; Reidy *et al.*, 1992; Parrón *et al.* 1996b; Bazylewicz-Walczak *et al.*, 1999; Stallones och Beseler, 2002; Magaña och Hovey, 2003; London *et al.*, 2005; Jaga och Dharmani, 2007).

En empirisk studie av latinamerikanska lantarbetare i North Carolina, USA visar att hemlängtan och saknad av familj är vanligt bland migrerande lantarbetare (Grzywacz *et al.*, 2006). Studien fann att saknaden var kopplad till ångestsymtom, särskilt bland män som inte hade möjlighet att kontakta sina familjer regelbundet. Därför föreslår studien att möjlighet till familjekontakt genom utökad tillgång till telefon bland migrerande lantarbetare skulle kunna bidra till att förbättra migranters mentala hälsa.

4.6. Boende och effekter

Program för utländska säsongsarbetare i större industriländer kräver att arbetsgivare bestyrker sitt behov av utländska arbetare, men inte alla kräver att arbetsgivarna erbjuder gratis boende åt utländska arbetare eller att de täcker kostnaden för arbetarnas transport till arbetsplatsen (Martin, 2006, s. 26). Emellertid pekar resultatet av vår litteraturgranskning på att migrerande lantarbetares boendeförhållanden ligger långt under de föreskrivna normerna. Studier visar att migrerande lantarbetare ofta lever i undermåliga, trångbodda och farliga anläggningar som saknar fullgod sanitär utrustning och skydd mot olika infektionsrisker. I sin studie av migrerande lantarbetares boendeförhållanden i USA beskriver Larson (2001b, s. 41) hur bristerna i boendet sträcker sig från trasiga fönster och avsaknad av fungerande dusch och tvättstuga till trasiga toaletter och allvarliga strukturella brister såsom bågande tak, dörrkarmar eller husstommar, och hur samtliga kan bidra till dålig hälsa och säkerhetsrisker. Följaktligen har dåliga boendeförhållanden utpekats som en av de huvudsakliga faktorer vilka påverkar migrerande lantarbetares hälsa (Bethel och Schenker, 2005; Kasirye *et al.*, 2005; Arcury och Quandt, 2007; Gentry *et al.*, 2007). Vetenskaplig litteratur har påvisat att säsongsarbetare inom jordbruket ofta tvingas bo i undermåliga hus eller under trångbodda förhållanden på grund av bristande ekonomiska resurser, och att dessa förhållanden bidrar till spridningen av olika smittsamma hudsjukdomar, luftvägssjukdomar, smittsjukdomar och skador (Larson, 1995, 2001a; Parrón, Hernández, och Villanueva, 1996; Sherman *et al.*, 1997; Holden, 2001; Bradman *et al.*, 2005; Rye och Andrzejewska, 2010; Vallejos *et al.*, 2011).

I februari 2007 upptäcktes oacceptabla boendeförhållanden för anställda vid en frilands- och växthusodling i Höganäs kommun (Richardsson, 2007). Vid en uppföljande inspektionskampanj, med vanligen oanmälda inspektioner hos 35 företag (växthusodlare, arbetsintensiva lantbruk och plantskolor) i kommunen, fann man att 24 hade boenden. Ingen av de boende var svenskar. Det var vanligt med 5-10 personer i en bostad, några var familjer. Boendet varierade mycket i kvalitet (se bilder). Det rörde sig om uttjänta husvagnar, arbetsbodas, husvagnar i växthus, en ombyggd ekonomibyggnad, äldre arbetarbostäder-statarlängor samt en villa. Behovet av tillsyn bedömdes vara stort på grund av de anställdas utsatta situation och de stora bristerna. Samtidigt framhövs att tillfälligt boende är ett nytt tillsynsområde vilket innebär okunskap bland företagen, bristande förståelse för tillsyn och ett något oklart regelverk. Uthyrningen bedömdes vid förfrågan till Socialstyrelsen falla under miljöbalkens regler (miljöinspektör Maria Fänge,

muntligt meddelande). Miljöförvaltningen bedömde att det fanns ett behov att förtydliga vilka krav som ställs då man hyr ut bostad till anställda. En särskild broschyr utarbetades om detta (Höganäs Kommun, 2012). Exempel på preciseringar är antal våningssängar/m² golvyta givet minst 2,4 m takhöjd och god ventilation, hur många personer som maximalt kan dela på en toalett/dusch, samt behov av värmekälla.

Vid uppföljning ett år senare bedöms situationen vara bättre, men fortfarande fanns betydande brister vad gäller exempelvis ventilation och avlopp (Hertzman, 2008).

Inom Miljösamverkan Skåne togs problemet upp i projektet "Egenkontroll för fastighetsägare" som genomfördes 2008. I projektbeskrivningens problemformulering skriver man: Boende för säsongsarbetare har i många fall visat stora brister. Okontrollerat dricksvatten, utsläpp av orenat avloppsvatten, otillåten avfallshantering, trångboddhet och bristfälligt underhåll av boendemiljön, skapar risk för både människor och miljö (Miljösamverkan Skåne, 2008a). I broschyren Egenkontroll för fastighetsägare tas ett helhetsgrepp vad gäller de åligganden en fastighetsägare har och här klarläggs åter minimistandard vid uthyrning till anställda (Miljösamverkan Skåne, 2008b).

Det är tydligt att det finns en mycket stor variation, från goda till oacceptabla förhållanden, vad gäller bostäder för säsongsarbetare. De beskrivna förhållandena är i flera fall direkt hälsovådliga och innebär också påtagliga olycksrisker. Det är därför angeläget att följa hur situationen utvecklas och att följa upp de arbetsställen där problem identifieras.

Problemen skulle inte vara så stora om bygglovslagstiftningen respekterades på samma sätt för bostäder för säsongsanställda som för nybyggnation av vanliga villor och lägenheter.

Många säsongsboenden saknar bygglov, men att följa upp dessa "svartbyggen" är tidskrävande. "Svartbyggaren" har dessutom alltid rätt att "göra en egen rättelse", dvs.

plötsligt sluta låta någon bo på platsen och sker detta blir det ingen påföljd för förseelsen. Kommunen har inte tid och resurser att följa upp samma ärende gång på gång.

Denna typ av tillsyn är inte självklart högprioriterad inom de hårt belastade miljöförvaltningarna och kan också vara lokalt känslig. Samordning av tillsynsinsatser mellan myndigheter (Arbetsmiljöverket och Miljöförvaltningar/Räddningstjänst/Bygglovsavdelning i särskilt berörda områden), kan vara ett sätt att genomföra de nödvändiga insatserna.

4.7. Brister i grundläggande välfärdstjänster såsom sjukvård

Brist på tillgång till grundläggande välfärdstjänster såsom sjukvård är ett problem som förekommer i större delen av den litteratur vi har gått igenom. Studier fann att migrerande lantarbetare ofta har nedsatt tillgång till sjukvård och sociala förmåner (Basok, 2003a, 2003b; Vosko, 2006; Maclaren och Lapointe, 2009; Mysyk *et al.*, 2009; Rye och Andrzejewska, 2010; Seth, 2011). Huvuddelen av dessa författare framhåller att skälen till denna nedsatta tillgång är av tre slag: ekonomiska (kostnaden för vården och förlusten av arbetsinkomst), sociala (en del arbetare kanske inte accepterar medicin utan väljer hemkurer eller söker vård hos naturläkare inom sin egen krets), och rättsliga (de som inte har uppehållstillstånd kan ha ett starkt motiv att undvika kontakt med den allmänna sjukvården) (May, 2009).

Data från Kanada visar dock att det framförallt är språkliga och kulturella skillnader som är nyckelfaktorer för migranternas nedsatta tillgång till sociala tjänster. Basok visar (2003b) att migrerande lantarbetare från Mexico ofta tycker det är svårt att kommunicera med läkare utan deras arbetsgivares hjälp, och författaren menar att värdsamhället inte försöker integrera migrerande lantarbetare i samhällslivet. Basoks (*ibid.*) studie visar också att migrantarbetare antingen är omedvetna om de lagstadgade socialförsäkringsförmåner de har rätt till eller också inte vet, hur de ska bete sig för att kunna använda sina förmåner. En empirisk studie av Mysyk *et al.* (2009) visade att trots att mexikanska lantarbetare har rätt till sjukvård medan de är i Kanada, saknar de tillgång till auktoriserade tolkningstjänster vid provinssjukhus och -kliniker. Följaktligen pekar studier på att tillgången till grundläggande välfärdstjänster väsentligt försvåras av språkliga och kulturella barriärer. Liknande situationer rörande språkbarriärer har beskrivits i USA (Wilk, 1988; Mobed *et al.*, 1992; May, 2009). Data från Storbritannien visar också att icke engelsktalande migrerande lantarbetare utsätts för olagliga avdrag, farliga arbetsförhållanden och långa arbetsdagar med låg lön på grund av brist på kunskap om hur systemen fungerar kombinerat med dåliga språkkunskaper (Gordon, 2011).

Ett annat problem relaterat till sjukvården är brister i klinikers kunskaper om hur man identifierar och behandlar bekämpningsmedelsrelaterade sjukdomar. Detta har i

flera studier pekats ut som ett potentiellt problem vid förbättrandet av migranternas hälsa (Mobed *et al.*, 1992; Meggs och Langley, 1997).

4.8. Reflektioner från intervjuerna

4.8.1. Olycksrisker

Många migrantarbetare arbetar långa dagar och tar kanske inte heller långa raster, vilket gör att de blir trötta och därmed mindre uppmärksamma på riskerna. Man menar att om skadan är tillräckligt allvarlig åker ofta den som skadat sig hem. Det är också ofta fallet att skadan inte anmäls som arbetsskada även om den skadade personen söker vård för den. Arbetsmiljöinspektörerna arbetar med att öka medvetenheten om riskerna ute på företagen, där de träffar både arbetsgivare och anställda för att diskutera och informera. En arbetsmiljöinspektör menar, att det viktigaste arbetet ute på fältet är att diskutera med företagare/arbetsgivare och arbetstagare och påverka dem att förändra sitt beteende i fråga om den egna arbetsmiljön och säkerhetstänkandet. En annan anledning till olycksrisker är skillnader i säkerhetstänkandet vilket kan leda till att den anställda migrantarbetaren tar större risker än en svensk anställd skulle ha tagit. Till exempel kanske man tar av skyddskåpor från maskiner eller försöker laga elektrisk utrustning, något som vi i Sverige lärt oss att lämna till en fackman. Dessutom brister det ibland i tillgång till instruktioner på det egna språket, vilket ökar risken att göra fel. I de fall det redan finns migrantarbetare som talar samma språk på arbetsplatsen underlättas information om bl.a. arbetsinstruktioner.

4.8.2. Kemikalier

Enligt de intervjuade är det ovanligt att migrantarbetare får ansvar för att utföra bekämpningsarbeten i odlingar. Flera av de intervjuade känner inte till någon som fått denna arbetsuppgift. En av respondenterna angav att personen känner till företag där migrantarbetare utför sprutarbetet och att detta kan leda till överdosering om personen inte förstår språket. Följden av detta kan om besprutningen sker i nära anknytning till skörd, bli att halterna vid försäljning hamnar över det godkända. De flesta intervjuade menar annars, att när det gäller kemikalier är man medveten om riskerna. Det som efterlyses är utbildningsmaterial på andra språk och även behörighetskurser på andra språk liknande dem som ordnats för migrantarbetare inom skogsbruket. Inom trädgårdsbranschen förekommer dock mer exponering för kemikalier vid odling i växthus än på friland. Medvetenhet om kemikalier i arbetsmiljön efter en behandling är inte lika hög som den kring själva bekämpningen. Varken anställda bosatta i Sverige eller migrantarbetare som hanterar behandlat växtmaterial erhåller utbildning om bekämpningsmedel, något som sprutförare får. Frågan är ändå om migrantarbetare exponeras mer genom att de har ett annat säkerhetstänkande än svenska arbetare. Erfarenheten visar att det ofta slarvas med användning av skyddskläder som förkläden och handskar när man arbetar med behandlade växter (t.ex. efter behandling med retarderingsmedel). Informationen behöver förbättras när det gäller den typen av exponering. I en av intervjuerna framförde man att med certifiering av produktionen blir dokumentationen allt bättre kring arbetet med bekämpning och handhavandet av kemikalierna. Enligt IP-regelverket ska instruktioner kring utförande och hantering finnas med både text och bild.

4.8.3. Ergonomi

Monotona arbeten som i längden blir tunga att utföra förekommer ofta inom trädgårdsodling på friland. Vanligt är t.ex. att skörd av jordgubbar utförs av migrantarbetare, ett arbete som innebär en påfrestande arbetsställning under stora delar av arbetsdagen. Förutom själva plockningen av bären ska de bäras i lådor till transportvagn, vilket också är påfrestande för framförallt ryggen. Det som främst skiljer svenska och migrantarbetare åt är att migrantarbetare ofta vill jobba fler timmar och drar ner på rasterna för att tjäna mer. Detta får till följd att belastningen på kroppen blir större. Migrantarbetarnas syn på ergonomi och arbetsmiljö skiljer sig ibland stort från den som svenska arbetare har. En inspektör vittnar om att de arbetare han pratar med ibland skrattar, när han berättar vilka arbetsmiljöregler vi har i Sverige och hur de kan arbeta mer ergonomiskt. Det är en ny värld för dem att upptäcka den svenska synen på arbetsmiljö.

I gurkodling används den s.k. gurkflygaren, där så många som 15 personer samtidigt kan ligga ner och plocka gurka. Arbetsmiljöverket kritiserade arbetet med gurkflygare och krävde att åtgärder skulle vidtas, på grund av de ergonomiska påfrestningar det innebär att arbeta i liggande ställning med huvudet hängande under plockningen. Den åtgärd som vidtogs var att ett gummiband tillkom, med avsikten att minska skakningarna i det tidigare löst hängande huvudet. Ett annat krav var också att en skriven information ska delas ut till arbetarna där det påpekas att de som arbetar i gurkflygaren ska ta en kort paus en gång i timmen, för att förhindra skador och svullnader. Vissa av de arbetare som arbetar i maskinen använder gummibandet till och från under arbetsdagen, andra använder det inte alls även om de har fått information om att göra det.

4.8.4. Arbetstider och löner

Flertalet intervjupersoner har uppfattningen att de anställda migrantarbetarna vill jobba många timmar. Målet är att tjäna pengar och då vill man arbeta långa dagar för att tjäna mer pengar den tid man är här. Det förekommer att migrantarbetskraft utnyttjas på olika sätt genom att de t.ex. får lägre lön än vad kollektivavtalet anger och att löner betalas svart. Det förekommer också att man har dubbel redovisning av antalet arbetade timmar: Migrantarbetarna arbetar efter ett officiellt avtal där de får heltidslön enligt kollektivavtal men parallellt finns det ett inofficiellt avtal (det verkliga avtalet) där det förutsätts att de anställda arbetar mer än 8 timmar utan ersättning för de extra timmar de arbetar. Det finns skilda uppgifter på hur vanlig förekomsten av svartarbete är mellan t.ex. LRF och Kommunal. LRF-representanten menar att med den minskade kontanthandlingen minskar förekomsten av svartarbete medan representanten för Kommunal menar att svartarbete fortfarande är vanligt. Någon menar att de flesta arbetsgivare idag sätter in lönerna på bankkonto. Problem med låga löner och även svarta löner finns främst inom frilandsodlingen. Kollektivavtalet säger att anställda ska ha minst 78 kronor per timme. Man menar att för att det ska bli samma rättigheter till lön och andra arbetsvillkor krävs att alla arbetsplatser har kollektivavtal. I Sverige finns ingen garanti för minimilön enligt kollektivavtal om man inte är medlem i en facklig organisation. Anledningen är att det i Sverige inte finns någon lagstadgad minimilön utan detta är tänkt att skötas av arbetsmarknadens parter. Som icke-medlem i en facklig organisation är man därför rättslös när det gäller lönekrav, vilket betyder att majoriteten av migrantarbetarna är utan avtal och rätt till minimilön. Det finns också exempel på migrantarbetare som får mer betalt än kollektivavtalen som ett sätt för arbetsgivaren att attrahera och behålla kompetent arbetskraft. Troligen förekommer löneskillnader mellan olika produktionsinriktningar, men det finns liten kunskap om detta. Löneskillnader kan bero på många olika faktorer: anställning på kort eller lång säsong, produktionsinriktning, EU-medborgare eller ej,

nationalitet, kön, geografisk placering av verksamheten. Det skiljer sig också åt mellan enskilda företag. Ett av skyddsombuden som intervjuats menar att migrantarbetare generellt behandlas sämre än svensk arbetskraft. Polska arbetare, som är den nationalitet som längst varit säsongarbetskraft i Sverige, har ofta en bättre situation än arbetare från andra länder. Hon menar också att det finns klasskillnader mellan arbetare från EU-länder och de som kommer från länder utanför EU och att de därmed behandlas olika. Intervjuperson 4 menar att en viktig drivkraft för arbetsgivarna att ta in utländsk arbetskraft är att de kan betala lägre löner. Pålsson menar att vi i Sverige pratar om att vi är lika värda men vi handlar inte i enlighet med det vi säger.

4.8.5. Psykosociala förhållanden inklusive våld och hot om våld

Språket och möjligheterna att kommunicera påverkar det psykosociala klimatet för den anställda. Flertalet intervjuade personer vittnar om att migrantarbetare på en arbetsplats ofta kommer från samma land, vilket ökar tryggheten vad gäller möjligheten att kommunicera, man delar språket och kulturell tillhörighet.

På arbetsplatser med personer från flera länder och områden uppstår lättare konflikter och missförstånd genom att fler kulturer/språk blandas. Många arbetsgivare föredrar därför att anställa personal från ett område eller land.

Den psykosociala arbetsmiljön hänger intimt ihop med ledarskap och organisation. Exempel på en bra organisation och god ledning visar att en mångkulturell arbetsplats kan fungera väl, se vidare under Goda exempel. De flesta företag ordnar olika former av sociala aktiviteter tillsammans med sina anställda, ofta fikar man tillsammans regelbundet eller då och då, kanske anordnas gemensamma grillkvällar eller liknande. Många ekologiska odlare har praktikanter och har oftast ganska många aktiviteter tillsammans med dem som en del av praktikantkonceptet. Det finns exempel på större företag som anställt någon för att laga mat och ta hand om måltiderna som då blir en gemensam aktivitet. Enligt Gunnel Larsson uttryckte en av företagen att "det är viktigt att personalen trivs och känner sig sedd, då gör de också ett bra jobb". De migrantarbetare som kommer hit behärskar engelska allt bättre men det finns också de som har ganska dåliga kunskaper, t.ex. de som kommer från asiatiska länder. På arbetsplatsen är det lätt att känna sig isolerad om man inte kan språket och inte har någon som talar samma språk. Det blir också svårare att kommunicera kring olika arbetsuppgifter vilket kan öka risken för att göra fel och skadas. Certifieringsarbetet har inneburit att fler företag har skrivit ner rutiner för många arbetsmoment, men det finns fortfarande företag som har sparsam dokumentation om både arbetsmoment och arbetsmiljön. Skriven information på olika språk är ännu ovanligare. Medvetenheten har dock växt på många företag kring arbetsmiljöaspekter, framför allt genom användning av den så kallade Miljöhousesyn som används vid certifieringsarbetet där man har checklistor och går igenom olika delar av verksamheten.

Svårast kan det vara för den som kommer till ett företag med få anställda, kanske som ensam anställd, något som är vanligt inom djurhållning. Det kan vara både en fördel och en nackdel att arbeta tätt med sin arbetsgivare. Ytterst beror det naturligtvis på hur man kommer överens som personer. I intervjuerna har det inte framkommit några negativa exempel som personerna känner till. I några av intervjuerna nämner man dock att det ibland förekommer hot mot arbetare som börjat ifrågasätta löner, arbetsförhållanden eller boende. Hoten kommer ofta från landsmän som vill fortsätta rekrytera arbetskraft och vill vara lojala mot arbetsgivaren.

Ibland förmedlas kontakterna av någon form av arbetsförmedling med förankring i migrantarbetarnas hemländer. Bland dessa företag finns både seriösa och mindre seriösa förmedlingar. De mindre seriösa kan ibland ha kopplingar till maffia i hemlandet. Även

om det finns fackliga överenskommelser med det förmedlande företaget är det inte säkert att dessa efterlevs eller följs upp. Eftersom det blir allt vanligare med förmedlingsföretag är det angeläget att undersöka vad konstruktionen innebär när det gäller arbetsmiljö, anställnings- och arbetsvillkor. Exempelen med bärplockare som kommit till Sverige utan att kunna tjäna ihop till resa och uppehälle förtydligar denna problematik.

4.8.6. Bostäder och hygien

För den som lämnat det egna landet för denna typ av jobb är oftast det viktigaste att tjäna ihop tillräckligt med pengar under en begränsad tid, varför arbetsmiljö och boende därför kommer i andra hand. Det är viktigare att boendet är billigt än bra. Kanske är boendet dessutom inte så dåligt i jämförelse med den boendestandard man är van vid. Av den anledningen och även för att man inte vill stöta sig med arbetsgivaren, accepterar migrantarbetarna det boende som erbjuds. Ofta är boendet bättre ordnat för migrantarbetare som arbetar lång säsong och sämre för t.ex. de som arbetar med jordgubbsskörd några veckor på sommaren. Även om boendet för de arbetare som arbetar kort säsong kan bestå av tält eller husvagnsboende ordnas ofta bra med hygienutrymmen i anslutning till boendet. En representant som ingått i intervjustudien menar dock att fackliga representanter inte får se de sämsta bostadsförhållandena. Arbetsgivarna visar gärna upp det de är stolta över, men inte det man skäms över. Det finns företag som har sin arbetskraft boende i gamla uttjänta husvagnar som ofta ligger undanskymt. Städningen i boendena kan vara ett problem om inte arbetsgivaren är tydlig med vad som gäller eller ordnar med städningen på ett organiserat sätt. Flera av de intervjuade, främst verksamma inom näringen, menar att bostäderna och hygienstandarden blivit bättre de senaste åren. SLA, arbetsgivarorganisationen, och Kommunal arbetar mycket för att förbättra förhållandena. Lantbrukarnas arbetsgivarorganisation hävdar att medlemmarna brukar sköta sig, de företag som haft problem är icke organiserade arbetsgivare. De som gör förbättringarna i boendet märker också att de har lättare att få arbetskraft vilket är värdefullt i en bransch där man har svårt att attrahera arbetskraft. Vissa menar att en bra lösning när det gäller bostad till anställda är att dra av i nivå med naturaförmån för bostad och mat och att resterande summa betalas ut som lön till den anställde. I detta kan också ingå att städning utförs för att garantera bra hygien i gemensamma utrymmen som kök och hygienutrymmen.

Det är viktigt att det finns tydliga regler när det gäller rökning och alkohol. Det finns stora skillnader mellan svensk kultur och andra kulturers syn på rökning och alkoholförtäring. De som är tydliga kring vad som gäller har sällan problem med konflikter med personal gällande dessa saker. Själva arbetslokalerna kan ibland vara mindre funktionella och äldre lokaler kan försvåra möjligheterna att följa rutiner vad gäller hygien t.ex. Om man är IP-certifierad finns tvättmöjligheter och toalett i fält för dem som arbetar, eftersom det ingår i den livsmedelshygieniska standard som krävs enligt flera av de intervjuade. Det förekommer dock fortfarande verksamheter som har brister när det gäller tvättmöjligheter och hygien.

4.8.7. Information och kunskap

Många företag i den gröna sektorn är små, ofta familjeföretag med få personer anställda på helår, men kanske med fler anställda under skördesäsongen. Informationsinhämtning och utbildning blir därför ofta bristfällig på grund av tidsbrist. Med ökade krav på dokumentation av produktionen (för spårbarhet av produkter som säljs inom IP-produktion) blir det dock vanligare att instruktioner för arbetet finns nedskrivna. De ska vara skrivna så att alla anställda förstår dem. Detta innebär att de även ska finnas på de

språk de anställda förstår. Det är inte alltid fallet idag, fortfarande saknar många företag nedskrivna information, särskilt på andra språk än svenska.

Det finns ett behov av att få tillgång till lättillgänglig information av olika slag både för företagare och anställda. Denna kan bestå av artiklar eller annan kortfattad information om t.ex. arbetsmiljö, om att vara arbetsgivare för migrantarbetare, organisations- och ledningsfrågor, exempel på hur andra företag löst det i sina verksamheter eller information översatt till språk som de anställda kan läsa. Fackpressen fyller enligt en av intervjuerna en viktig funktion genom att t.ex. ge exempel på företag som har hittat bra lösningar i sin verksamhet.

SLA bistår med informationsmaterial om att anställa och ha anställd utländsk arbetskraft och erbjuder också kurser i ämnet med fokus på regelverk. Arbetsmiljöverket ansvarar för information till både utländska arbetsgivare och arbetstagare och arbetar med att ta fram information på fler språk. Arbetsmiljöverkets mål är att nå ut med information till båda parter redan innan arbetare kommer till Sverige. I en av intervjuerna påpekades dock att det behövs fler kanaler än hemsidor.

Flertalet intervjuade känner till arbetsgivare som har bra rutiner för introduktion och information till nya migrantarbetare. Arbetsgivaren behöver informera om vad som gäller för anställningen t.ex. hur lång period den gäller och om regler för arbetstider och arbetsmiljöfrågor, och speciellt vad som gäller på det egna företaget. Arbetsgivaren behöver också vara tydlig när det gäller lönenivån för att förebygga konflikter.

Arbetsmiljöverkets skrifter om bl.a. olika arbetsmiljöaspekter inom jordbruk och trädgård finns översatta till olika språk, som inspektörerna kan dela ut när de besöker företagen. På www.safeatwork.se finns praktisk information på sju språk för arbetstagare som vistas tillfälligt i landet. Även allmän information om Sverige och svensk kultur är viktig att ha tillgång till för företagen. Det är också viktigt att informera om kulturella skillnader till sin personal. Skillnader kan vara synen på ledarskap, vad som gäller för rökning, bruk av alkohol och hur man ser på miljö och säkerhet. Det är arbetsgivarens ansvar att informera om vad som gäller för anställning och lön. Oklarheter kan leda till förvirring och irritation som kan utvecklas till konflikter.

4.8.8. Ledarskap och organisation

Företagskulturer skiljer sig åt mellan olika länder. Den svenska, mer demokratiska och mindre hierarkiska, modellen är de flesta migrantarbetare inte vana vid att möta. De förväntar sig tydliga order från överordnade och är vana vid ett mer auktoritärt chefskap. En representant för SLA menar att genom att vara tydlig som arbetsgivare med vad som gäller får man acceptans för t.ex. de svenska arbetstidsreglerna och andra regler som gäller på den aktuella arbetsplatsen eller i svenskt arbetsliv. I de fall då det blivit konflikter ligger ofta en krock med den svenska modellen för ledarskap bakom; den upplevs som otydlig av personer från andra kulturer. För att få respekt för det man säger som arbetsledare/arbetsgivare behöver man uppträda mer auktoritärt i sitt chefs- och ledarskap, menar en av de intervjuade. Även organisatoriskt är det en fördel att ha en genomtänkt och väl inarbetad strategi för verksamheten. Introduktion av nyanställda brister ofta inom trädgårdsföretag, men här gäller det inte bara integrationen av migrantarbetare, utan är ett mer generellt problem. Det finns också exempel på dåligt ledarskap inom branschen, precis som i andra branscher. "Det finns rötägg i alla branscher" som en av de intervjuade uttryckte det. Hur detta ska hanteras är svårt att säga på ett generellt plan. Enligt en annan av de intervjuade beror bristerna ofta på att företagaren av olika anledningar inte mår bra psykiskt. Dålig företagsledning gör att företaget fungerar dåligt vilket också resulterar i dåliga villkor för personalen. Företagarens människosyn är också en faktor som påverkar verksamheten. Ser man

människor som lika värda oavsett vilka de är och var de kommer ifrån, är det inte ett problem med dålig behandling av personalen vare sig den är svensk eller kommer från något annat land. Det finns exempel på företagare som ser till att personalen får friskvård i form av massage eller simning och ser till att de inte arbetar övertid. Arbetsgivaren ordnar ofta med boendet för migrantarbetaren, något som inte görs i samma utsträckning för svensk personal vilket också om boendet fungerar (se tidigare avsnitt kring boende), är en faktor som kan påverka arbetarnas arbetsituation positivt.

4.8.9. Kontakter med viktiga samhällsfunktioner

Många olyckor anmäls inte och det är vanligt att den som skadar sig helt enkelt återvänder hem. Försäkringar saknas ofta och även skador som tas omhand av vården anmäls inte alltid som arbetsskador (Intervju 4 Olsson, 2012a). Det finns ett förmodat mörkertal när det gäller arbetsskador inom jordbrukssektorn och sannolikt ännu större mörkertal när det gäller migrantarbetare. Som migrantarbetare kan man också vara motvillig att anmäla sig som sjuk för att man vill arbeta och tjäna pengar. Ofta skulle en sjukperiod betyda att personen inte får någon sjukersättning eftersom han/hon arbetar svart eller får en sjukersättning som är betydligt lägre eftersom ersättningen inte är beräknad utifrån helårsbasis. När det gäller antalet papperslösa är det svårt att skatta antalet som arbetar inom den gröna näringen. Eva Pålsson, Kommunal (2010), menar att de är många fler än vi kan tro. Vid besök på arbetsplatser har det förekommit att den personal som är där berättar att man i vanliga fall är många flera, men när fackligt besök väntas vågar dessa personer sig inte dit, av rädsla för att bli avslöjade. Sannolikt betalas svarta löner ut i större utsträckning till de papperslösa arbetarna inom näringen. Svart lön innebär att du inte har rätt till pension och andra sociala förmåner. Intervjuperson 5 (Intervju 5 Johansson, 2012) har uppfattningen att det är fler papperslösa inom frilandsodlingen än i växthusodling och att det finns fler i södra Sverige än längre norrut i landet.

4.8.10. Andra källor avseende situationen i Sverige

Skador i samband med hantering av maskiner och utrustning förekommer ofta inom jordbrukssektorn och många rapporteras inte. I en rapport har man beräknat att det kan röra sig om så stor del som 90 % av fallen (Pinzke och Lundqvist, 2006). De rapporterade skadorna visar inte att migrantarbetare är mer utsatta än andra. Det är dock svårt att veta hur stor andel som inte rapporteras. LRF arbetar med projektet Sunt Bondförnuft, nu uppdaterat till Säkert bondförnuft, där företag kan boka in gårdsbesök av en handledare till ett subventionerat pris. Handledaren hjälper företagaren att gå igenom riskerna på den egna gården. Det finns också kurser med tre träffar som medlemsavdelningar eller liknande kan boka in. Handledarna är utbildade via LRF, JTI (Institutet för jordbruks- och miljöteknik) samt SLU och finansieras genom EU:s Landsbygdsprogram, som administreras av Jordbruksverket i samarbete med länsstyrelserna (LRF, 2012).

Att arbetare exponeras genom hudkontakt med behandlat plantmaterial är välkänt genom ett flertal studier, t.ex. (Elfman *et al.*, 2009). I denna studie undersöktes plantskoleanställdas upptag av bekämpningsmedel. Samma sak har studerats och misstänks förekomma i ytterligare en svensk undersökning som omnämns i Littorin *et al.* (2009).

Under intensiva arbetsperioder behövs många arbetstimmar. Jordbruket har kollektivavtal som möjliggör för arbetstid som överstiger 40 timmar per sjudagarsperiod. Under en fyraveckorsperiod kan 160 timmar vara ojämnt fördelade så länge den anställda får 11 timmars vila per dygn och minst en period av 24 timmars ledighet i veckan (Arbetsmiljöverket, 2011). För jordbruket gäller också, med tanke på att det är starkt säsongsbetonat, att man får arbeta intensivare under vissa perioder så länge inte

årsarbetstiden överskrids. SLA har ett schemalägningsverktyg som de erbjuder sina medlemmar när de lägger årsarbetstidsschema (SLA, 2012). Organisationsgraden är dock låg inom speciellt trädgårdsområdet, cirka 30 % av företagen har organiserad arbetskraft och inom jordbruket cirka 50 % (Kommunal, 2010). På arbetsgivarsidan uppskattar SLA att antalet potentiella medlemsföretag är 15 000 jämfört med de 4 000 (cirka 27 %) som idag är medlemmar (Myrsten, 2011).

5. Konsekvenser för arbetsmiljön inom jordbruket generellt

5.1. Generella problem

Den mest omfattande forskningen om migration till landsbygdsområden och jordbrukssektorn har gjorts i USA. Merparten av denna forskning inriktar sig på levnads- och arbetsförhållanden för mexikanska migrerande lantarbetare inom den amerikanska jordbrukssektorn. I synnerhet har levnads- och arbetsförhållanden under Bracero-programmet, 1942-1964, (en serie överenskommelser mellan USA och Mexico avseende mexikanska kontraktarbetare i USA) varit föremål för stor uppmärksamhet från forskare (Friedland och Nelkin, 1971; Goldfarb, 1981; Massey och Liang, 1989; Mize, 2006; Emerson, 2007). Nuvarande forskningstrender i USA har lett till en ökande inriktning på migrerande lantarbetares utsatta ställning på arbetsmarknaden och de negativa konsekvenserna av detta för migrantarbete inom jordbruket. (Wells, 1996; Rogaly, 2008a). Studier har funnit att migrerande lantarbetare verksamma i USA får utstå svåra förhållanden vilka innefattar bedrövliga löner och utbredd fattigdom, olika former av diskriminering och rasism, hälso- och säkerhetsrisker i arbetet, dålig hälsa och begränsad tillgång till grundläggande välfärdstjänster, samt det ständiga hotet om utvisning (Griffith and Kissam, 1994; Smith-Nonini, 1999; Thompson och Wiggins, 2002; Villarejo, 2003; Oxfam America, 2004; Arcury och Quandt, 2007; Benson, 2008). Följaktligen konstaterar dessa studier att upprätthållandet av status quo skulle kunna få negativa konsekvenser för arbetsmiljön i denna sektor, och därmed bidra till att göra jordbruket till en av de allra mest riskfyllda och lågbetalda sektorerna.

Studier har rapporterat liknande strukturella, rättsliga och sociala problem i Kanada, där migrantarbetare huvudsakligen verkar inom jordbrukssektorn. Av det skälet har stor vetenskaplig uppmärksamhet ägnats mexikanska migrerande lantarbetare i Kanada och deras utsatta situation och dåliga arbetsförhållanden (Basok, 2002, 2003a, 2009; Binford, 2002, 2009; Hanson *et al.*, 2006; Walia, 2010). Binfords (2002) studie visade att tillfälliga migrantarbetare inom jordbruket i Kanada ständigt delas upp längs huvudsakligen ras/etnicitetslinjer, eftersom kanadensiska lantbrukare föredrar spansktalande migranter från Mexiko framför engelsktalande migranter från karibiska stater inom Brittiska samväldet, såsom Jamaica och Barbados. Han menar att kanadensiska lantbrukare har lättare att exploatera mexikansk arbetskraft eftersom den är särskilt utsatt på grund av kulturella och språkliga skillnader gentemot kanadensiska lantbrukare. När det gäller den kanadensiska provinsen British Columbia visar Walia (2010) att migrantarbetare hålls kvar i ett tillstånd av utsatthet under både SAWP och det s.k. Live-In Caregiver-programmet (LCP), utan tillhörighet i landet eller medborgarskap. Begränsande av medborgerliga rättigheter i sådana tillfälliga migrantarbetarprogram ger arbetsgivarna möjlighet att utöva kontroll över arbetarna och gör migrantgrupperna exploaterbara på den kanadensiska arbetsmarknaden. Sådana tillfälliga migrantarbetarprogram tillåter kapitalet att erhålla största möjliga utbyte från billig arbetskraft som lever under riskabla förhållanden och tillhandahåller ytterst arbetare som är utestängda från välfärdsstatens minimiskydd och som enkelt och utan följder kan avskedas.

5.2. Risk för social dumpning

Det vetenskapliga intresset för migrationsfrågor i Europa har fått förnyad fart sedan EU:s utvidgning 2004. Enligt Jentsch (2007) finner de flesta migrantarbetare från de nya medlemsländerna oftast sysselsättning på landsbygden, och då särskilt inom jordbruket.

Som en följd av de senaste migrationstrenderna mellan nya medlemsstater och södra och norra Europa finns en växande mängd litteratur som diskuterar migrerande lantarbetares dåliga löner och arbetsförhållanden, samt vilka konsekvenser de nya migrationstrenderna kan tänkas få för landsbygdssamhällen (Gowricharn, 2002; CRC, 2007; Jentsch, 2007; Jentsch *et al.*, 2007; Rogaly, 2008b; Rye och Andrzejewska, 2010). I sin studie av arbetsförhållandena för östeuropeiska migrerande lantarbetare i det norska jordbruket, tittade Rye och Andrzejewska (2010) på de "sociala dumpningseffekter" som dessa migrantarbetare från Östeuropa för med sig, eftersom de ofta blir utnyttjade av lantbrukare som söker billig och foglig arbetskraft och därför arbetar för låga löner och under dåliga villkor. Rye och Andrzejewskas nyckelargument är att trots införandet av arbetskraftsföreskrifter ("övergångsregler") i Norge gällande minimilönenivån och arbetsvillkor för arbetstagare från de nya EU-medlemsländerna finns det många bland de österifrån kommande migranterna som lever under arbetsförhållanden som är långt sämre än vad arbetskraftsföreskrifterna föreskriver, eftersom de inte efterlevs på de enskilda lantbruken. Rye och Andrzejewska presenterar två uppsättningar faktorer som förklarar de sämre arbetsförhållandena på lantbruken: (1) Begränsat stöd i rättsliga strukturer, vilket försätter arbetarna i en svag förhandlingssituation gentemot arbetsgivarna (lantbrukare), och (2) migrantarbetarnas referensram vad gäller lönenivåer, där lönenivåer som är låga ur norskt perspektiv anses rimliga eller rentav bättre när de bedöms utifrån ett östeuropeiskt löneperspektiv.

En liknande situation återfinns i Binforde (2009) studie av mexikanska säsongs-migrerande arbetare i Kanada. Å ena sidan är mexikanska migranternas rättsliga ställning svag på grund av att deras legala status i Kanada är knuten till arbetsgivaren. Å andra sidan erbjuder kontraktarbete i Kanada en av få möjligheter för många fattiga mexikaner från landsbygden att tjäna den inkomst som behövs för ett drägligt liv. Liksom östeuropeiska migranter i Norge gör de flesta mexikanska lantarbetare i Kanada allt de kan för att vara sina arbetsgivare till lags för att få fortsätta inom programmet, trots att arbetet är riskabelt och exponering för bekämpningsmedel vanligt förekommande. Ur detta perspektiv påverkas migrantarbetares arbetsprestationer och attityder gentemot arbetsförhållanden i mottagarlandet av deras svaga rättsliga ställning och av att de referensramar om arbetsförhållanden de har hemifrån. Detta leder till "sociala dumpningseffekter" på värdlandets arbetsmarknad.

Den stadiga ökningen i antalet immigranter i sydeuropeiska länder under de senaste två decennierna har fått betydande uppmärksamhet i vetenskapliga sammanhang och har lett forskare till att formulera en "sydeuropeisk migrationsmodell" (King 2000 citerad i Rye och Andrzejewska, 2010). Enligt denna modell präglas migrationen i södra Europa av olaglighet kopplad till stränga migrationskontroller inom EU, heterogenitet i migranternas nationaliteter, olikheter mellan deras sociala och kulturella bakgrunder, en övervikt av manliga migranter, samt den samtida förekomsten av invandring, arbetslöshet och undersysselsättning i mottagarländerna (Reyneri, 1998, 2003; Hoggart och Mendoza, 1999; Kasimis *et al.*, 2003; Kasimis och Papadopoulos, 2005; Geiger, 2008; Lyberaki, 2008; Rye och Andrzejewska, 2010). När det gäller Spanien visar Palacios *et al.* (2009) hur den ökade tillgången på arbetskraft, orsakad av fortgående olagliga inresor och anställningar har haft en negativ inverkan på löner och arbetsförhållanden i lantbrukssektorn vilket i sin tur drivit på lokala arbetares utträde ur sektorn. Som en följd av detta utsätts invandrade lantarbetare för ryckiga arbetsförhållanden, undersysselsättning och social isolering. Detta styrker Ubaldo Martínez (1998) rön om en liknande tendens, nämligen att den verkliga konkurrensfördelen som alla immigrantgrupper har gentemot inhemska arbetare är deras desperation. I sin empiriska studie av arbetsvillkor och sociala förhållanden för bulgariska migrantarbetare i Spanien drog Markova (2006) slutsatsen att bulgariska migrantarbetare utsätts för diskriminering och exploatering på grund av sin papperslösa

status. Resultaten av dessa studier leder oss till tesen att det paradoxalt nog är just denna benägenhet att acceptera bristfälliga arbetsförhållanden hos migrerande lantarbetare som garanterar deras anställningsbarhet och rentav överlevnad på den spanska arbetsmarknaden.

I södra Spanien, som Repic (2010) har beskrivit, befinner sig migrantarbetare ofta allra längst ned på den sociala skalan, och det ligger i kapitalets intresse att vidmakthålla en utestängningspolitik gentemot dem och befrämja deras icke-integration. Belägg från Girona, Spanien, pekar på att större delen av afrikanska migrantarbetare utför lågkvalificerat arbete för låga löner inom yrken med låg social status och korta anställningsperioder (Hoggart och Mendoza, 1999). Hoggart och Mendozas resultat är jämförbara med Calavitas (2003) studie som utforskar förhållandet mellan migranters ekonomiska funktion och deras förmåga att integreras i värdsamhället (i Italien och Spanien). Calavita menar att migranters rättsliga och ekonomiska marginalisering ses som deras främsta tillgång. I sin analys av immigration till det grekiska jordbruket visar Kasimis *et al.* (2003) även att migrantarbetare vanligtvis anställs för att utföra de svåraste och mest ohälsosamma uppgifterna, allt medan de betalas låga löner och arbetar långa dagar.

Som de ovan nämnda studierna illustrerar har tillgången till migrerande lantarbetare som billig arbetskraft, samt deras uthärdande av hårda arbetsvillkor påverkat jordbrukssektorerna i mottagarländerna på ett negativt sätt, och därmed gjort jordbrukssektorn till den mest riskfyllda och lågavlönade sektorn på arbetsmarknaden. På liknande sätt menar Martin (IOM, 2008, s. 97) att ökningen i antalet migrantarbetare kan isolera migrantberoende sektorer från nationella arbetsmarknader och därmed leda till "sociala dumpningseffekter" i värdländerna. Exempelvis kanske inte jordbruksarbete erbjuder sjukförsäkring åt säsongsmigrerande arbetare, vilket gör arbetet mindre attraktivt för inhemska arbetare som vill ha förmåner. En annan följd kan vara att arbetsmarknadsinformation flödar mycket lättare från en migrantarbetsplats till migranternas ursprungsländer än till arbetslöshetsområden i närheten, vilket bidrar till att göra jordbruket till en migrantsektor.

6. Modeller för att bemöta problemen

6.1. Fokus på modeller från Nordamerika

Resultaten av litteraturgranskningen visar att mycket av forskningen om modeller för hanteringen av hälso- och säkerhetsfrågor rörande migrerande lantarbetare kommer från USA. Den amerikanska miljöskyddsmyndigheten USEPA (United States Environmental Protection Agency) och arbetsmiljömyndigheten Occupational Safety and Health Administration reglerar bekämpningsmedelsproduktion och -användande. Båda myndigheterna kräver att jordbruksarbetare ges information och utbildning om bekämpningsmedel (Larson, 2001a). I enlighet med USEPA:s arbetarskyddsnorm måste odlare (arbetsgivare) ge sina lantarbetare fullgod och heltäckande utbildning om hälsoriskerna med bekämpningsmedelsexponering samt om korrekt användande av bekämpningsmedel (USEPA, 1992). Trots förekomsten av USEPA-bestämmelserna och modeller som täcker alla aspekter av skydd och utbildning, har studier visat att lagar om bekämpningsmedelssäkerhetsutbildning inte upprätthålls tillräckligt, eftersom arbetare fortfarande inte får den föreskrivna utbildningen eller utbildas bristfälligt (Columbia Legal Services, 1998; Davis och Schleifer, 1998; Perry och DiFonzo, 1998; Arcury *et al.*, 1999; Larson, 2000; Buhler *et al.*, 2007; Whalley *et al.*, 2009).

Andra studier visar att migrerande lantarbetare upplever en brist på egen kontroll över sina arbetsmiljöförhållanden och har lite kontroll när det gäller att undvika de eventuellt skadliga effekterna av bekämpningsmedel (Austin *et al.*, 2001; Arcury, Quandt, Elmore, *et al.*, 2002; Strong *et al.*, 2008). Larson (2001a) fann att det till med är oklart i vilken utsträckning bekämpningsmedel utgör ett hälsoproblem, på grund av under-rapportering och bristande klinikerutbildning. Flera studier uppger att migrerande lantarbetare i USA med ett s.k. H-2A-visum (för inresetillstånd avseende temporär eller säsongsarbetande arbetskraft inom jordbruket) oftare får bekämpningsmedelssäkerhetsutbildning (Arcury *et al.*, 1999; Whalley *et al.*, 2009). Arcury *et al.* (2001) menar att ytterligare bestämmelser inte kommer att hjälpa för att förbättra bekämpningsmedelssäkerhet och -hygien bland migrerande lantarbetare. Insatser för att förbättra situationen måste i stället innefatta utbildning av lantbrukare såväl som av lantarbetare. Data från Kalifornien visar dock att även de strängaste säkerhetslagar inte utgör ett tillräckligt förgiftningsskydd för arbetare som hanterar eller exponeras för bekämpningsmedel. I detta avseende pekar studier på att lantarbetares rätt till en säker arbetsmiljö bäst säkras genom att farliga bekämpningsmedel avskaffas och ersätts med säkrare, mindre giftiga alternativ för skadedjursbekämpning (Reeves och Schafer, 2003).

Eftersom migrerande lantarbetare ofta anställs illegalt och på tillfällig basis, har forskare och politiker svårigheter att komma i kontakt med migrerande lantarbetargrupper. Det faktum att arbetskraften i denna sektor är just migrerande är ett annat potentiellt hinder för att samla in information om arbetsförhållandena för denna grupp. På grund av sin olagliga och utsatta position är många migrerande lantarbetare inte heller särskilt intresserade av att bli studerade (Earle-Richardson *et al.*, 1998). Dessutom leder problemet med underrapportering till att en mycket begränsad mängd information finns tillgänglig för att bedöma i vilken utsträckning yrkesskador och sjukdomar påverkar migrerande lantarbetare i USA (Azaroff *et al.*, 2002). Med dessa potentiella hinder i åtanke har ett antal metoder utvecklats: provtagning vid anläggningar, forskning med subjektsdeltagande samt samhällsbaserade modeller. Trots brister har dessa modeller inneburit en förbättring i bedömningen av de hälsorisker som migrerande lantarbetare utsätts för i sitt dagliga arbete. (Arcury *et al.*, 2003; Earle-Richardson, Brower, *et al.*, 2008).

Deltagandestudier (*community-based approach*) är den vanligaste modellen som forskare i USA använder för att bedöma och minska bekämpningsmedelsexponering

bland migrerande lantarbetare och deras familjer (Arcury *et al.*, 2000, 2010; Larson, 2001a; McCauley, Beltran, *et al.*, 2001; McCauley, Lasarev, *et al.*, 2001; Quandt, Arcury, *et al.*, 2001; Quandt, Elmore, *et al.*, 2001). Huvuddelen av dessa forskare menar att interaktiv forskning, som involverar gruppen i varje skede av forskningsprocessen, utgör en modell för att mobilisera intressenter och det lokala samhället kring denna fråga. En av de största fördelarna med modellen är att den tillåter forskarna att använda forskningsmetoder som är anpassade till de perspektiv och behov som finns i migrantmiljöerna för att bedöma och minska bekämpningsmedelsexponeringen. I delstaten Oregon har en organisation som stöder migrerande lantarbetare tillsammans med universitetsforskare genomfört ett forskningsprogram inriktat på att minska bekämpningsmedelsexponering bland migrerande lantarbetares barn. Forskningsprocessen har omfattat såväl kvalitativa forskningsmetoder med medlemmar ur gruppen migrerande lantarbetare som kvantitativa metoder för att mäta rester av bekämpningsmedelsdamm i lantarbetarnas hem, biologiska indikatorer för bekämpningsmedelsexponering, samt hälsoeffekter. Forskningsresultaten visar dock att forskare och medlemmar i migrantsamhället har olika uppfattningar om fördelarna med att involvera gruppen och om bekämpningsmedelsexponeringens hälsoeffekter (McCauley, Beltran, *et al.*, 2001). Något som i annan forskning som använder sig av denna typ av modeller har visat sig bero på hur projekten introduceras och drivs samt vad "objekten" för studien uppfattar att de kan få ut av processen. Hur lyckade modellerna är beror på det förtroende och den kommunikation som skapas mellan forskare/utredare och i detta fall migrantarbetare.

Vidare har lekmannahälsofrämjar- eller Promotora de Salud-modellen använts mycket av stödorganisationer och akademiska organisationer i USA som ett sätt att reducera migrerande lantarbetares exponering för bekämpningsmedel (Larson, 2001a; Arcury *et al.*, 2010). Till exempel har AmeriCorps-volontärer placerats i lokala enskilda organisationer för att främja migrantarbetares hälso- och säkerhetsutbildning rörande bekämpningsmedel. Hälften av dessa volontärer har även placerats vid Migrantvårdcentraler över hela USA. Andra utbildningar om bekämpningsmedelssäkerhet har använt "train the trainer"-metoder för att lära gruppmedlemmar hur man utbildar andra (Weinger och Lyons, 1992). Lekmannasjukvårdare (icke sjukvårdsutbildade som fått en kort grundläggande kurs i sjukvård) har också använts som utbildare i invandrargrupper. Modellen med provtagning vid anläggningar har huvudsakligen använts i North Carolina för att bedöma bekämpningsmedelsexponering hos lantarbetare.

I en studie av migrerande lantarbetare i Florida uppger Mayer *et al.* (2010) att arbetsgivares och arbetsledares roll är avgörande i främjandet av säkrare bekämpningsmedelshandtering bland migrerande lantarbetare. Författarna föreslår att arbetsledare/arbetsgivare sätter upp anslag som uppvisar om att bekämpningsmedel nyligen applicerats, samt ordnar med handtvättfat för att förbättra arbetsplatshygienen bland migrerande lantarbetare. Andra studier framför rekommendationen att arbetsgivare, forskare och finansiärer bör anta ett tydligt arbetstagarperspektiv i undersökningar och utvecklingsarbete inom hälso- och säkerhetsfrågor inom jordbrukssektorn (Liebman och Augustave, 2010).

En växande mängd litteratur pekar på att migrerande lantarbetare kan minska hälsoriskerna med bekämpningsmedel genom att utveckla ett beteende som skyddar dem själva. Bland de föreslagna åtgärderna kan nämnas

- separationen av arbetskläder från övriga kläder vid tvätt
- att arbetarna endast använder arbetskläder en gång innan de tvättas (Braaten, 1996)
- klädbyte innan man återvänder hem från odlingarna (Goldman *et al.*, 2004)

- användandet av skyddskläder när man är ute i odlingarna, t.ex. handskar, långärmade skjortor och överdragskläder (Thompson *et al.*, 2003).

I detta sammanhang hävdar Cabrera och Leckie (2009) att omvandlingen av information och uppfattningar om risker till ett ökat självskyddande beteende är avgörande för att minska hälsoriskerna med bekämpningsmedel. Följaktligen kan hälsoriskerna med bekämpningsmedelsexponering reduceras genom en kombination av utbildning och beteendeanpassning bland migrerande lantarbetare (Vaughan, 1993). Det finns rapporter om effektiviteten hos tvåspråkiga bekämpningsmedelsprogram i främjandet av självskyddande beteenden (Vela Acosta *et al.*, 2005). Burke *et al.* (2006) föreslår i detta sammanhang att utbildningar som omfattar beteendemodellering, övning och dialog är mer fruktbara än andra metoder för hälso- och säkerhetsutbildning. Detta för att beteendemodelleringen på ett konkret sätt kan visa vad ett visst beteende kan leda till.

Paradoxalt nog har Cabrera och Leckies (2009) studie visat att trots att migrerande lantarbetare fått information om följderna av bekämpningsmedelsexponering genom såväl odlarinitierad utbildning som privata sociala nätverk, fortsatte de att ägna sig åt onödigt riskabla beteenden. Detta resultat stämmer också ganska väl överens med Sorensen *et al.* (2008), Weinstein (1988) och Pratt *et al.* (1992) som hävdar att migrerande lantarbetare har en anmärkningsvärt hög risktolerans och antar en ensidigt optimistisk hållning i fråga om yrkesrisker, vilket leder till högre skadefrekvenser för migrerande lantarbetare än för arbetare i andra sektorer. Dessa rön överensstämmer med Arcury *et al.* (Arcury, Quandt, Cravey, *et al.*, 2001; 2001), som fann att tidigare erfarenheter av bekämpningsmedelsbruk som migrerande lantarbetare har med sig från sina hemorter påverkar deras uppfattning av bekämpningsmedelsanvändandets hälsoföljder.

En del studier föreslår att stränga lagåtgärder skulle kunna förbättra lantarbetares arbetsförhållanden. I detta sammanhang hävdar Davis *et al.* (1992) att det finns tre regleringssystem i amerikansk lagstiftning som skulle kunna förmå lantbrukare att skydda lantarbetare från bekämpningsmedelsrelaterade skador: skadeståndsskyldighet, myndighetsreglering samt ersättningssystem för arbetare. I detta avseende undersökte Davis *et al.* empiriskt lantbrukarnas beslut att följa eller inte följa de föreskrivna försiktighetsåtgärderna, samt påföljderna när de inte följde föreskrifterna. Deras rön tyder på att skadeståndsskyldighet och myndighetsreglering är obetydliga incitament, medan ett ersättningssystem för arbetare, om det är skadefrekvensbaserat, skulle kunna vara ett mer effektivt incitament.

Det har funnits en tendens att utveckla modeller inriktade på de ergonomiska riskerna, eftersom migrerande lantarbetare utgör en stor del av arbetskraften för plantering, beskärning och skörd av frukter och grönsaker och en vanligt förekommande konsekvens av denna verksamhet är skador i rörelseapparaten orsakade av belastning vid lyft och långvarigt obekväma ställningar. I detta hänseende undersökte flera studier effektiviteten i användandet av ett höftbälte avsett att omfördela belastningen från övre ryggen, nacken och axlarna till höfterna (Earle-Richardson *et al.*, 2006; Earle-Richardson, Jenkins, *et al.*, 2008). Dessa studier fann att användande av höftbältet avsevärt minskade risken för skador.

6.2. De intervjuades reflektioner avseende situationen i Sverige

Intervjuerna visade att det framförallt behövs en modell som kan ta ett helhetsperspektiv för att lösa problematiken inom den gröna näringen och att denna modell kan innefatta samverkan mellan olika aktörer - myndigheter, organisationer och enskilda företag.

I intervjuerna framhölls också att företagare inom branschen generellt vill göra rätt. Många företag är små och att ha anställda är för många en utmaning i sig. Det är en extra utmaning att hantera anställda som har ett annat modersmål, en annan kultur och tradition när det gäller arbete och arbetsmiljöfrågor. Det finns behov att vända sig någonstans där all information finns samlad och att denna information är lättillgänglig för den enskilda företagaren eller arbetstagaren.

De arbetsuppgifter som framför allt utförs av migrantarbetare är de tunga, monotona uppgifter som förekommer under en kortsäsong med skörd av frilandsgrönsaker och bär eller med plantering och packning av prydnadsväxter. Nyskapande ergonomiska lösningar behövs, kanske också ett nytt sätt att organisera eller lägga upp arbetet och med andra former av hjälpmedel.

I intervjuerna påpekade man att Arbetsmiljöverket här har en viktig roll som informatör och inspektörerna kan vara en bra samtalspartner som kan ge nya perspektiv vid sina besök ute på företagen t.ex. när det gäller ergonomi och skaderisker med maskiner. Förändringar i praktiken är beroende av att de som ska genomföra dem är motiverade att prioritera att göra detta. I intervjuerna menar man också att branschen har intresse av att höja statusen i den gröna näringen genom att betala högre löner och utföra ett systematiskt arbetsmiljöarbete för att locka arbetskraft. Branschens organisationer arbetar därför med certifiering av produktionen i medlemsföretagen, vilket innebär att företagens arbetsrutiner går igenom. Tidigare har arbetsmiljön legat inom IP-kontrollen men nu ingår inte kontroll av arbetsmiljön i IP:s certifiering. Det framfördes också att det kanske behövs någon form av märkning som visar att livsmedlen är producerade under goda betingelser även för arbetaren. På det sättet får konsumenten möjlighet att välja produkter som producerats under goda arbetsförhållanden och märkningen kan bli del i en positiv marknadsföring av svenska produkter.

För att lyckas behöver även handeln vara med och stödja denna utveckling. För att kunna betala rimliga löner för arbetet behöver handeln vara beredd att betala ett pris för svenska livsmedel som medger utrymme för avtalsenliga löner. Som det är idag pressas priserna av handelskedjorna som vill köpa till låga priser för att de menar att konsumenterna framför allt vill ha billiga livsmedel, och om de inte erbjuder detta kommer konsumenterna inte att köpa svenska produkter. Även om företagen inom frilandsodlingen vill göra rätt beträffande regelverk och avtal pressas de hårt ekonomiskt av uppköparna. I detta sammanhang påpekade en facklig företrädare att "ingen klarar av att driva frilandsodling på rätt sätt" idag.

7. Goda exempel

7.1. Svårt att finna de riktigt goda exemplen

Resultaten av vår studie tyder på att det inte finns någon enda modell, politik eller program som på ett övergripande sätt kan bemöta alla de utmaningar som den växande migrationen medför. Som diskuterats tidigare har många av de största migrantmottagande länderna såsom USA, Kanada, Australien och EU:s medlemsländer inte ratificerat de FN- och ILO-konventioner som rör migrantarbetare. I de flesta internationella diskussioner uppmanas utvecklade länder att öppna sina gränser för fler migranter. Samtidigt finns en växande debatt om behovet att skydda migrantarbetares rättigheter i mottagarländerna. I detta avseende ställs länder ofta inför kompromisser mellan migranternas antal och deras rättigheter. FN:s flyktingorganisations Global Commission on International Migration, UNHCR, (GCIM, 2005, s. 79) definierar god praxis som "noggrant utformade tillfälliga migrationsprogram som ett sätt att bemöta de ekonomiska behoven hos såväl ursprungs- som destinationsländer". Mot bakgrund av denna definition kan det tyckas svårt att beskriva vad som skulle kunna utgöra god praxis i migrationshantering med tanke på kompromissen mellan migranternas antal och deras rättigheter. Emellertid försöker vi i detta avsnitt beskriva "god praxis" med utgångspunkt från befintlig litteratur i ämnet.

Enligt Castles (2004) misslyckas migrationspolitiska åtgärder ofta med att uppnå sina utsatta mål, eller så får de oavsiktliga konsekvenser. Castles tar upp tre viktiga faktorer för migrationspolitiska åtgärders framgång och misslyckande: (a) den sociala dynamiken i migrationsprocesserna, (b) globaliserings- och transnationalismtrendernas inverkan, och (c) dolda politiska agendor. Castles menar därför att en migrationspolitik som betraktar migrationsprocessen som en långsiktig, dynamisk social process är den som är hållbar i längden och därmed kan betraktas som "god praxis". Detta argument förstärker Martins (Martin, 2006, 2007; Ruhs och Martin, 2008) definition att "bästa praxis" innefattar politiska styrmedel som minskar glappet mellan mål och utfall, det vill säga minimerar snedvridning och beroende genom att använda ekonomiska mekanismer för att reducera dessa. Ett bättre system skulle innefatta avgifter eller skatter som betalades av arbetsgivare samt färre inträdesregler, vilket skulle bidra till att arbetsgivare hela tiden överväger alternativ till migranter, därför att om de fann alternativ skulle de spara in på avgifterna. Det andra ekonomiska styrmedlet rör migranter som förväntas återvända. För att uppmuntra återvändande skulle migranternas socialförsäkringsavgifter kunna återbetalas. Inget land använder både arbetsgivaravgifter och migrantåterbetalningar. Säsongsprogram som släpper in migranter till lantarbete skulle kunna vara det bästa stället att pröva arbetsgivaravgifter och migrantåterbetalningar.

Studier pekar på att "kontrollerad migration" representerar en ny modell för immigrationspolitik. Reed (2008, s. 47) definierar kontrollerad migration som "praktiken att reglera villkoren för gränsrörelser, vilket innefattar en form av dokumenterade rörelser som garanterar att både sändande och mottagande regeringar känner till hur, när och var en individ arbetar under det utländska anställningskontraktets löptid". Inom den politiska åtgärdsramen för kontrollerad migration bestämmer regeringar antalet och typen av arbetare som tillåts flytta, liksom antalet och typen av medborgerliga rättigheter som arbetaren tillerkänns. Både sändande och mottagande länder är i detta fall motiverade av ekonomiska hänsyn, och vinner på att upprätthålla ett permanent migrationskretslopp som flyttar arbetare fram och tillbaka mellan dem. Sammantaget har kontrollerad migrationspraxis två direkta och en indirekt effekt. Den första effekten är att den kontrollerar gränsrörelser mellan länder. Den andra direkta effekten är att den tillhandahåller en tydlig uppsättning regler och riktlinjer för genomförandet av politiska

åtgärder samt programverksamhet. Den indirekta effekten är att den ger varierande grader av samarbete mellan sändande och mottagande regeringar. Med andra ord förlitar sig kontrollerad migration på samarbete mellan regeringar och fungerar mest effektivt när både sändande och mottagande regeringar efterlever programmets regler.

Kanadas migrationspolitik är internationellt erkänd som ett exempel på kontrollerad migration. Denna migration fokuserar dock framförallt på kvalificerad arbetskraft. Kanada har två större temporära program för utländska arbetare som representerar kontrollerad migration: SAWP och LCP. Trots sina brister har SAWP utnämnts till "bästa praxis" i flera såväl vetenskapliga som politiska debatter. Enligt Preibisch och Binford (2007) är SAWP ett delvis problematiskt exempel på immigrationspolitik då det reglerar arbetsmarknaden i höginkomstekonomier och garanterar arbetskraftsmottagande staters ställning inom den globala politiska ekonomin. I SAWP väljer de mexikanska myndigheterna ut gästarbetare och garanterar deras kompetens, medan mexikanska konsuler i Ontario, Quebec och på andra platser ansvarar för de tillfälliga migranternas rättigheter samt för att lösa konflikter som uppstår mellan dem och deras kanadensiska arbetsgivare. Garantier och byråkratisk tillsyn gör SAWP överlägset det tidigare amerikanska Bracero-programmet (1942-1964) och även det nuvarande H2A-programmet i USA.

Vad som bör påpekas vad gäller den kanadensiska erfarenheten av migration är att programmet har kritiserats för bristande respekt för mänskliga rättigheter på grund av att de provinser som deltar i programmet utestänger deltagande lantarbetare från arbetsmarknads-, hälso- och säkerhetsförmåner (Hanson *et al.*, 2006). Inblandningen av civilsamhälleliga statsaktörer aktiva på ett antal olika nivåer – lokalt, nationellt, internationellt och utomterritoriellt – har också skett i en rad konflikter om social rättvisa och som kräver utvidgning av tillgången till sociala medborgerliga rättigheter för mexikanska migrantarbetare i Kanada (Gabriel och Macdonald, 2011). Detta leder till en diskussion om vad det är som orsakat dessa problem, speciellt eftersom SAWP har ett bättre rykte än många migrantprogram i andra migrantmottagande länder.

Trots den ofta förekommande beskrivningen av det bilaterala kanadensiska SAWP som "bästa praxis", finns frågetecken kring arbetares möjligheter att få tillgång till medborgerliga rättigheter och t.o.m. frågor vad gäller arbetarskydd. Utländsk arbetskraft som tillhandahållits genom SAWP innebär att arbetsgivarna garanteras en flexibel arbetsstyrka, vilket ökar Kanadas handelskonkurrenskraft på den globala livsmedelsmarknaden. Genom SAWP kan migrantarbetare stanna och arbeta i Kanada upp till åtta månader, men deras arbetstillstånd är knutet till en enda arbetsgivare. Det är just denna egenskap hos programmet som gör migrantarbetare till en mycket utsatt arbetskraftskategori. Eftersom migrantarbetare är knutna till sina arbetsgivare och inte kan flytta till mer attraktiva anställningar, har de begränsade möjligheter att förhandla eller utöva påtryckningar vad gäller förbättrade arbets- eller levnadsförhållanden (Preibisch, 2005). SAWP innebär också att migrantarbetare förvägras rätten till kollektivförhandlingar och tvingas utföra hårt arbete under långa arbetsdagar för löner som är oattraktiva för de flesta inhemska arbetare.

Martin (2006, 2007) menar att den vanligaste åtgärdsrekommendationen är att införa s.k. förtjänad reglering, ett system enligt vilket olagliga och kvasilegala utlänningar som uppfyller vistelse-, arbets- och/eller integrationskriterier tillåts bli lagligt bofasta arbetare. Emellertid hävdar Martin att en sådan politik löper risken att uppmuntra ytterligare olaglig migration genom att signalera till potentiella migranter att det bästa sättet att skaffa sig laglig immigrationsstatus är att ta sig över gränsen till ett annat land. Ett sådant program måste ses som en engångsföreteelse snarare än en fortgående politik. I detta sammanhang har Spaniens erfarenheter av att hantera arbetskraftsmigration varit föremål

för intensiva diskussioner i akademiska kretsar eftersom Spanien vid upprepade tillfällen har legaliserat sina olagliga migrantarbetare. Medan de flesta spanjorer anser att denna reglering av olaglig arbetskraft har hjälpt i kampen mot den svarta marknaden, fortsätter andra EU-medlemsländer att anklaga Spanien för att göra sig mer attraktivt för olagliga migranter (Lopez, 2011). En liknande reguljäriseringspolitik har även genomförts i Italien.

Storbritanniens Gangmaster (Licensing) Act representerar en av de bästa praktikerna när det gäller förbättrandet av arbetsförhållanden för migrerande lantarbetare. Denna lag har införts i avsikt att skydda arbetare från övergrepp av de mellanhänder på arbetsmarknaden som kallas gangmasters (ung. "ligaledare"). Denna nya tillståndsregim är endast verksam inom jordbruket och närliggande sektorer (Rogaly, 2008b). Öppnandet av den brittiska arbetsmarknaden för medborgare från de åtta östeuropeiska länder som gick med i EU i maj 2004 har även haft arbetarskyddseffekter eftersom det gjorde det möjligt för många arbetare, som redan var bosatta i Storbritannien och arbetade där utan tillstånd, att förbättra sin status och sina förhållanden. Livsmedelskedjor vars rykte skadats genom avslöjanden om olagliga gangmaster-metoder i sina leverantörsled, spelade en nyckelroll genom sitt stöd för tillståndslagstiftningen.

7.2. De intervjuades reflektioner avseende situationen i Sverige

Goda exempel finns inom olika produktionsinriktningar och framförallt på de företag som har en genomtänkt strategi, både för sin personal och för verksamheten i stort. I SLA:s Tematidning "Arbetskraft från andra länder" (SLA, 2011) presenteras ett företag som producerar sallad och kryddväxter och har 60 anställda, varav 10 är födda i Sverige. De övriga kommer från Polen, forna Jugoslavien, Mellanöstern, Marocko, England, Lettland, Etiopien och Colombia. Företaget tillämpar strikta rutiner för hur arbetet ska utföras och tydlig information finns på tre språk. Nolltolerans mot diskriminering är tydligt uttalad och ingår som en del i den personalansvariges uppgifter att bevaka, alla ska behandlas lika. Om det förekommer diskriminering sätter man sig ner och diskuterar igenom så att det reds ut direkt. Viktig information finns på skyltar och i policydokument, som finns på olika språk. Arbetsledaren kan de viktigaste språken så att det går att kommunicera med alla anställda. Från nyanställning och fortsattanställning finns rutiner för hur man jobbar i frågor som rör personalen. Ett annat exempel är ett företag som producerar perenner i Skåne. Efter att ha återuppbyggt sitt företag efter stormen Gudrun är deras motto nu att organisera sig på ett sätt att både personal och växter mår bra. Under högsäsong har företaget 30 anställda medan de är fyra personer under övrig tid på året. Säsongspersonalen kommer från framför allt Litauen, Polen och Serbien och de flesta återkommer år från år och stannar 3, 6 eller 9 månader. Arbetstiden är 8 timmar per dag och övertid förekommer sällan. De anställda har egna ansvarsområden i produktionen. Man har satsat på bra arbetslokaler med t.ex. höj- och sänkbara bord, gummimattor att stå och gå på och bra belysning. För att måna om personalen har man även satsat på att ta dit en fysioterapeut och en dietist som erbjuder kostrådgivning till de anställda. Växtskyddet är biologiskt, man satsar främst på förebyggande och stärkande preparat och ogräset flammas, allt för att minska användningen av kemiska bekämpningsmedel (Johansson, 2010).

8. Pågående forskning i Norden

Utländsk arbetskraft inom svenskt lantbruk är ingen ny företeelse. Historikern Lars Olsson (1987, 1991) beskriver t ex hur arbetskraft från Galizien (historiskt landskap i östra Centraleuropa och i dag delat mellan Polen och Ukraina) kom till Sverige, främst Skåne i början av 1900-talet, för att arbeta som betplockare. Studier och forskning gällande migration och migrantarbete inom lantbruk och trädgårdsnäring i Norden är sparsam, även om behovet av internationella initiativ och samarbeten påtalats (Lundqvist och Day, 2010). Vid en genomgång av Nordiska Ministerrådets rapporter om arbetskraftsrelaterade frågor finner man få uppgifter om utländsk arbetskraft i lantbruket. Det nämns dock i Hviid och Flyvholm (2010) att säsongsmissig sysselsättning av utländsk arbetskraft främst sker inom lantbruket och byggbranschen. Enligt Rautiainen (2012) fanns det 2007 ca 15 000 migrantarbetare inom lantbruket i Finland och ca 27 000 i Norge, några jämförbara siffror från Danmark och Sverige finns inte tillgängliga.

En forskare som studerat migrantarbetare i Norge är Johan Fredrik Rye vid Bygdeforskning i Trondheim. Han pekar på många rapporter från branschen som framhåller att utländska arbetare i lantbruket ofta har sämre arbetsvillkor än vad som föreskrivs i lagstiftningen beroende på att dessa regler inte alltid blir implementerade i lantbruket. Baserat på djupintervjuer med migrantarbetare i norskt lantbruk framhåller han vidare att de är i en maktlös situation som ger dem dåliga möjligheter att förhandla om arbetsvillkoren med arbetsgivaren (lantbrukaren) och deras inställning till situationen i Norge påverkas av vad som är acceptabla eller bra nivåer i hemlandet (Rye och Andrzejewska, 2010).

I ett nyligen avslutat men ännu inte publicerat samarbetsprojekt, mellan Finland, Norge och Sverige finansierat av Nordiska Ministerrådet, har utländsk arbetskraft i lantbruket dels intervjuats och dels fått föra dagböcker under en arbetsvecka. Kommunikation kring arbetsmiljöfrågor framkom som en av de viktigaste faktorerna för att förbättra arbetsmiljö och säkerhet. En annan viktig faktor var den stress som upplevdes orsakad av hemlängtan, och den viktigaste motivationskraften för att arbeta som migrantarbetare var att tjäna pengar. Resultaten pekade på behovet av bättre utbildningsmaterial och stöd för arbetstagarna i arbetsmiljöfrågor, något som bland annat kan utvecklas genom att samverka med anställda som har lång erfarenhet. Möjligheter till bättre kontakter med familj och anhöriga i hemlandet framhölls också som en viktig trivselfaktor (Rautiainen, 2012).

I Sverige har ett forskningsprojekt påbörjats vid Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) i Alnarp, där en kartläggning av utländsk arbetskraft i lantbruket pågår. Projektet avser att genomföra fältstudier där migrantarbetare samt svenska arbetsgivare och anställda svenskar intervjuas på olika arbetsplatser inom lantbruk och trädgårdsnäring. Resultaten skall utmynna i en handbok för arbetsgivare med utländsk arbetskraft (Lundqvist och Alwall, 2011).

Kommunikation kring arbetsmiljöfrågor framhålls i flera fall som viktiga faktorer för att lyckas med en förbättring av arbetsmiljön på arbetsplatser med utländsk arbetskraft i lantbruket. I Sverige har ett mindre informationsprojekt resulterat i arbetsmiljöinformation på DVD-film, där det finns möjlighet att skifta språkversion beroende på behoven på arbetsplatsen (LRF, 2007). På likartat sätt arbetar man i Danmark via webbutbildning, där det går att välja språk för olika former av arbetsmiljöinformation beroende på vilka arbetsuppgifter eller risker som är aktuella på den berörda arbetsplatsen (Strudsholm, 2012).

9. Slutsatser

Avsikten med den här kunskapsöversikten var att sammanställa befintlig kunskap om migrantarbete inom den gröna näringen i Sverige med särskilt fokus på säsongsarbete. Tillgången på engelskspråkig internationell vetenskaplig litteratur var god. Särskilt i Nordamerika har det länge bedrivits forskning på området.

Däremot finns det i princip ingen forskning om migrantarbete inom den gröna näringen publicerad på svenska eller om svenska förhållanden. Detta innebär att den här kunskapsöversikten i stor utsträckning bygger på internationella erfarenheter. Det svenska perspektivet belyses genom ett tiotal intervjuer med nyckelpersoner i relevanta organisationer samt genom att lyfta fram information ur en del icke vetenskapliga källor.

Genom den internationella litteraturen står det klart att det finns en rad arbetslivs- och arbetsmiljöproblem vilka är specifika för migrantarbete på säsongsbasis inom den gröna näringen. Forskning visar att migrerande lantarbetare löper mycket högre risk för arbetsplatskador, sjukdom och död än inhemska arbetare och arbetare inom alla andra sektorer utom byggsektorn (Robinson, 1989; Larson, 2001a; Hansen och Donohoe, 2003; Frank *et al.*, 2004; Cabrera och Leckie, 2009; *cf.* May och Kullman, 2002). Ett av de främsta problemen har att göra med de uppenbara svårigheterna att följa upp och kontrollera konsekvenser och effekter. Säsongsarbetet innebär att människor endast uppehåller sig i landet under en begränsad period vilket gör det svårt att slå fast långsiktiga effekter.

Ett annat grundläggande problem är att incitamentet för värdländerna att vidta åtgärder för att minimera arbetslivs- och arbetsmiljöproblem är tämligen svagt. Ofta har de personer som lider skada på grund av bristfällig arbetsmiljö återvänt till sina hemländer då hälsoeffekterna blir tydliga. Den här problematiken illustreras exempelvis av att de som har valt att ratificera FN:s konvention om migrantarbetares rättigheter främst är nationer varifrån migrantarbetarna kommer. Varken Sverige eller någon annan medlemsstat i EU har anslutit sig till konventionen.

Det går inte att utifrån befintlig kunskap avgöra hur många migrantarbetare som på säsongsbasis arbetar inom den gröna näringen. Intervjuer med företagare ger vid handen att det skulle kunna röra sig om omkring 2 000 personer per år inom trädgård och jordbruk. Men det finns anledning att misstänka att det verkliga antalet är större – inte minst på grund av att företagarna får antas dra sig för att rapportera om arbetare som saknar nödvändiga papper och som anlitas som svart arbetskraft.

Det finns god grund i den internationella forskningen att anta att många migrantarbetare inom den gröna näringen i Sverige lever och arbetar under oacceptabla förhållanden – bortom rättslig kontroll och insyn. Det handlar bland annat om undermåliga bostäder och bristande hygien, ökad olycksrisk, exponering för hälsovådliga kemikalier, ergonomiska problem, risk för hot och våld, diskriminering, trakasserier, långa arbets-tider och låg lön, brist på stöd från samhället såsom sjukvård och rättshjälp.

Intervjuerna som genomfördes med representanter för relevanta svenska organisationer och myndigheter antyder att vi har anledning att misstänka att migrantarbetare inom den gröna näringen i Sverige lever och arbetar med samma problem som migrantarbetare inom den gröna näringen i andra länder. Det faktum att problematiken potentiellt är svårartad gör att kunskapsbristen i Sverige blir särskilt allvarlig – ny forskning behövs. Det går att utifrån föreliggande kunskapsöversikt identifiera ett antal möjliga forskningsprojekt som med förhållandevis begränsade resurser skulle kunna öka kunskapen på området. Ett sådant projekt är en systematisk genomgång av utredningar och texter producerade inom ramen för policyproduktion inom den Europeiska Unionen. Dessutom torde behovet av att myndigheter och organisationer agerar vara stort.

En tänkbar väg vid sidan om ökad kunskap, reglering och tillsyn kan vara att ta fasta på de positiva signaler (även för arbetsmiljön) som kommer ur olika certifieringsprogram. I så fall skulle man från myndighetshåll inleda en dialog med relevanta aktörer kring hur en självsanering, baserad på en kombination av certifiering och tydligare krav från de stora handelskedjorna, kan bidra till en bättre utveckling.

Referenser

- Abella, M., 2006. Policies and Best Practices for Management of Temporary Migration. I: International Symposium on International Migration and Development, United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), Population Division, 28-30 June, 2006. Turin.
- Ackerhans, M., 1998. Multicultural health promotion: are we getting it right? HIV - STDs. *Entre Nous* (Köpenhamn, Danmark), (38), 15.
- Agudelo-Suarez, A., Gil-Gonzalez, D., Ronda-Perez, E., Porthe, V., Paramio-Perez, G., Garcia, A.M., and Gari, A., 2009. Discrimination, work and health in immigrant populations in Spain. *Social Science & Medicine*, 68 (10), 1866-1874.
- Aguiar, L.L.M., 2004. Resisting Neoliberalism in Vancouver: An Uphill Struggle for Cleaners. *Social Justice*, 31 (3), 105-129.
- Aguiar, L.L.M., Tomic, P., and Trumper, R., 2011. Mexican migrant agricultural workers and accommodations on farms in the Okanagan Valley, British Columbia. No. 11. Working Paper Series, Metropolis British Columbia, Centre of Excellence for Research on Immigration and Diversity.
- Ahonen, E., Benavides, F., and Benach, J., 2007. Immigrant populations, work and health - a systematic literature review. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 33 (2), 96-104.
- Andersson Joona, P. och Wadensjö, E., 2010. Bemanningsbranschen 1998-2005: En bransch i förändring? Working Paper Series No. 6/2010. Institutet för social forskning.
- Arbetsmiljöverket, 2011. Arbetstidslagen och dess förordning med kommentarer i lydelse från den 1 augusti 2011.
- Arcury, T.A., Estrada, J.M., and Quandt, S.A., 2010. Overcoming Language and Literacy Barriers in Safety and Health Training of Agricultural Workers. *Journal of Agromedicine*, 15 (3), 236-248.
- Arcury, T.A., Quandt, S., and Russell, G., 2002. Pesticide safety among farmworkers: Perceived risk and perceived control as factors reflecting environmental justice. *Environmental Health Perspectives*, 110 (2), 233-240.
- Arcury, T.A. and Quandt, S.A., 2007. Delivery of Health Services to Migrant and Seasonal Farmworkers. *Annual Review of Public Health*, 28 (1), 345-363.
- Arcury, T.A., Quandt, S.A., Austin, C.K., Preisser, J., and Cabrera, L.F., 1999. Implementation of EPA's Worker Protection Standard training for agricultural laborers: an evaluation using North Carolina data. *Public Health Reports*, 114 (5), 459-468.
- Arcury, T.A., Quandt, S.A., Cravey, A.J., Elmore, R.C., and Russell, G.B., 2001. Farmworker reports of pesticide safety and sanitation in the work environment. *American Journal of Industrial Medicine*, 39 (5), 487-498.
- Arcury, T.A., Quandt, S.A., Elmore, R.C., and Russell, G.B., 2002. Water Safety Among Latino Farmworkers in North Carolina. *Journal of Agromedicine*, 8 (2), 77-84.
- Arcury, T.A., Quandt, S.A., and McCauley, L., 2000. Farmworkers and pesticides: community-based research. *Environmental Health Perspectives*, 108 (8), 787-792.

- Arcury, T.A., Quandt, S.A., and Mellen, B.G., 2003. An Exploratory Analysis of Occupational Skin Disease Among Latino Migrant and Seasonal Farmworkers in North Carolina. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 9 (3), 221-232.
- Arcury, T.A., Quandt, S.A., Rao, P., and Russell, G.B., 2001. Pesticide Use and Safety Training in Mexico: The Experience of Farmworkers Employed in North Carolina. *Human Organization*, 60 (1), 56 - 66.
- Atkinson, J., 1985. Flexibility, uncertainty and manpower management. No. 89. Institute of Manpower Studies, University of Sussex, Brighton.
- Austin, C., Arcury, T.A., Quandt, S.A., Preisser, J.S., Saavedra, R.M., and Cabrera, L.F., 2001. Training Farmworkers About Pesticide Safety: Issues of Control. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 12 (2), 236-249.
- Azaroff, L.S., Levenstein, C., and Wegman, D.H., 2002. Occupational Injury and Illness Surveillance: Conceptual Filters Explain Underreporting. *American Journal of Public Health*, 92 (9), 1421-1429.
- Baldwin-Edwards, M. and Arango, J., 1999. Immigrants and the informal economy in Southern Europe. Frank Cass, London & Portland, Oregon: Routledge.
- Barker, F., 2010. Maximizing the migration policy buck: Uniting temporary labor, development and foreign policy goals in New Zealand. *Policy and Society*, 29 (4), 321-331.
- Barnetson, B., 2009. The regulatory exclusion of agricultural workers in Alberta. *Just Labour: A Canadian Journal of Work and Society*, 14, 50-74.
- Basok, T., 2000. He Came, He Saw, He Stayed. Guest Worker Programmes and the Issue of Non-Return. *International Migration*, 38 (2), 215-238.
- Basok, T., 2002. Tortillas and Tomatoes: Transmigrant Mexican Harvesters in Canada. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Basok, T., 2003a. Human Rights and Citizenship: the Case of Mexican Migrants in Canada.
- Basok, T., 2003b. Mexican Seasonal Migration to Canada and Development: A Community-based Comparison. *International Migration*, 41 (2), 3-26.
- Basok, T., 2009. Counter-hegemonic Human Rights Discourses and Migrant Rights Activism in the US and Canada. *International Journal of Comparative Sociology*, 50 (2), 183-205.
- Bauder, H., 2006. Labor movement: How migration regulates labor markets. Toronto: Oxford University Press.
- Bauder, H., 2008. Foreign farm workers in Ontario (Canada): Exclusionary discourse in the newsprint media. *Journal of Peasant Studies*, 35 (1), 100-118.
- Bazylewicz-Walczak, B., Majczakowa, W., and Szymczak, M., 1999. Behavioral effects of occupational exposure to organophosphorous pesticides in female greenhouse planting workers. *NeuroToxicology*, 20 (5), 819-26.
- Benson, P., 2008. El Campo: Faciality and Structural Violence in Farm Labor Camps. *Cultural Anthropology*, 23 (4), 589-629.

- Bernard, B., 1997. Musculoskeletal disorders and workplace factors: a critical review of epidemiologic evidence for work-related musculoskeletal disorders of neck, upper extremity, and low back. US Department of Health and Human Services, Public Health Service, Centers for Disease Control and Prevention, National Institute for Occupational Safety and Health, Cincinnati, OH.
- Bethel, J.W. and Schenker, M.B., 2005. Acculturation and Smoking Patterns Among Hispanics: A Review. *American Journal of Preventive Medicine*, 29 (2), 143-148.
- Binford, L., 2002. Social and Economic Contradictions of Rural Migrant Contract Labor Between Tlaxcala, Mexico and Canada. *Culture & Agriculture*, 24 (2), 1-19.
- Binford, L., 2004. Contract labour in Canada and the United States: A critical appreciation of Tanya Basok's *Tortillas and tomatoes: Transmigrant Mexican harvesters in Canada*. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 29 (7/8), 289-308.
- Binford, L., 2009. From Fields of Power to Fields of Sweat: the dual process of constructing temporary migrant labour in Mexico and Canada. *Third World Quarterly*, 30 (3), 503-517.
- Blake, J., 1969. Ocular hazards in agriculture. *Ophthalmologica*, 158, 125-135.
- Blanpain, R., 2003. *European labour law*. Kluwer Law International.
- BLC, 2000. *Workplace Injuries and Illnesses in 1999*. Bureau of Labor Statistics, Washington, DC.
- Bletzer, K.V., 2004. Open towns and manipulated indebtedness among agricultural workers in the New South. *American Ethnologist*, 31 (4), 530-551.
- Bletzer, K.V. and Weatherby, N.L., 2009. Variation in Drug and Alcohol Use among Agricultural Laborers: Watermelon Men in the Rural South. *Human Organization*, 68 (2), 115 - 128.
- Bollini, P. and Siem, H., 1995. No real progress towards equity: Health of migrants and ethnic minorities on the eve of the year 2000. *Soc Sci Med*, 41 (6), 819-828.
- Borjas, G., Freeman, R.B., and Lang, K., 1991. *Undocumented Mexican-born Workers in the United States: How Many, How Permanent? I: Immigration, Trade and Labour Market*. Chicago: University of Chicago Press, 77-100.
- Bosniak, L.S., 1991. Human Rights, State Sovereignty and the Protection of Undocumented Migrants under the International Migrant Workers Convention. *International Migration Review*, 25 (4), 737-770.
- Braaten, A.W., 1996. *Guidelines for safely laundering pesticide-contaminated clothing*. North Dakota University of Agriculture and applied Science, Fargo.
- Bradman, A., Jonathan, C., Tager, I., Lipsett, M., Sedgwick, J., Macher, J., Vargas, A.B., Cabrera, E.B., Camacho, J.M., Weldon, R., Kogut, K., Jewell, N.P., and Eskenazi, B., 2005. Association of Housing Disrepair Indicators with Cockroach and Rodent Infestations in a Cohort of Pregnant Latina Women and Their Children. *Environmental Health Perspectives*, 113 (12), 1795-1801.
- Buhler, W.G., Langley, R.L., Luginbuhl, R.C., Jones, J.P., and Burnette, J.W., 2007. Violations of pesticide use and worker safety regulations in North Carolina. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 13 (2), 189-203.

- Burke, M.J., Sarpy, S.A., Smith-Crowe, K., Chan-Serafin, S., Salvador, R.O., and Islam, G., 2006. Relative Effectiveness of Worker Safety and Health Training Methods. *Am J Public Health*, 96 (2), 315–324.
- Butovsky, J. and Murray, E.G.S., 2007. Controversies / Controverses: The State of the Unions / L'état des syndicats: Beyond Social Unionism: Farm Workers in Ontario and Some Lessons from Labour History.
- Cabrera, M., 1991. Legal remedies for victims of pesticide exposure. *The Kansas Journal of Law Public Policy*, 113–126.
- Cabrera, N.L. and Leckie, J.O., 2009. Pesticide Risk Communication, Risk Perception, and Self-Protective Behaviors Among Farmworkers in California's Salinas Valley. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 31 (2), 258–272.
- Calavita, K., 2003. The dialectics of immigrant "integration" and marginality in industrialising America and post-industrial Europe. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 9 (3), 416–431.
- Callejón-Ferre, A., Pérez-Alonso, J., Sánchez-Hermosilla, J., and Carreño-Ortega, J., 2009. Ergonomics and psycho-sociological indices in greenhouses, Almeria (Spain). *Spanish Journal of Agricultural Research*, 7 (1), 50–58.
- Calleman, C., 2012. Arbetskraftsmigration, arbetsgivarmakt och mänskliga rättigheter. Vänbok till Claes Sandgren. Uppsala: Iustus Förlag AB.
- Cameron, L., Lalich, N., Bauer, S., Booker, V., Bogue, H.O., Samuels, S., and Steege, A.L., 2006. Occupational health survey of farm workers by camp health aides. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 12 (2), 139–153.
- Carballo, M., Divino, J.J., and Zeric, D., 1998. Migration and health in the European Union. *Tropical Medicine & International Health*, 3 (12), 936–944.
- Carbone, P., Giordano, F., Nori, F., Mantovani, A., Taruscio, D., Lauria, L., and Figà-Talamanca, I., 2006. Cryptorchidism and hypospadias in the Sicilian district of Ragusa and the use of pesticides. *Reproductive Toxicology*, 22 (1), 8–12.
- Castles, S., 2004. The Factors that Make and Unmake Migration Policies. *International Migration Review*, 38 (3), 852–884.
- Castles, S., 2006. Guestworkers in Europe: A Resurrection? *International Migration Review*, 40 (4), 741–766.
- Castles, S. and Miller, M.J., 2009. The age of migration: International population movements in the modern world. Hampshire: Palgrave Macmillan Basingstoke.
- Chiswick, B., 1984. Illegal Aliens in the United States Labour Market: Analysis of Occupational Attainment and Earnings. *International Migration Review*, 18 (3), 714.
- Chiswick, B., 1986. Illegal Aliens: A Preliminary Report on an Employee - Employer Survey. *The American Economic Review*, 76 (2), 253.
- Chiswick, B., 1991. Speaking, Reading, and Earnings among Low-skilled Immigrants. *Journal of Labour Economics*, 9 (2), 149.
- Choudry, A., Hanley, J., Jordan, S., Shragge, E., and Stiegman, M., 2009. Fight back: Workplace justice for immigrants. Black Point, NS: Fernwood.

- Ciesielski, S., Loomis, D., Mims, S., and Auer, A., 1994. Pesticide exposures, cholinesterase depression, and symptoms among North Carolina migrant farmworkers. *American Journal of Public Health*, 84, 446–451.
- Cohen, R., 1987. *The new helots: Migrants in the international division of labour*. Brookfield, VT: Gower Publishing.
- Columbia Legal Services, 1998. *Enforcement of Farm Worker Pesticide Protection in Washington State*. Seattle, WA: Columbia Legal Services.
- CRC, 2007. *A8 Migrant Workers in Rural Areas*. Briefing Paper. Commission for Rural Communities, London.
- Das, R., Steege, A., Baron, S., Beckman, J., and Harrison, R., 2001. Pesticide-related illness among migrant farm workers in the United States. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 7 (4), 303–312.
- Davis, D. and Low, S., 1989. *Gender, health, and illness: The case of nerves*. New York: Hemisphere Publishing Co.
- Davis, J.U., Caswell, J.A., and Harper, C.R., 1992. Incentives for Protecting Farm Workers from Pesticides. *American Journal of Agricultural Economics*, 74 (4), 907–917.
- Davis, K.G. and Kotowski, S.E., 2007. Understanding the ergonomic risk for musculoskeletal disorders in the United States agricultural sector. *American Journal of Industrial Medicine*, 50 (7), 501–511.
- Davis, S. and Schleifer, R., 1998. *Indifference to Safety: Florida's Investigation into Pesticide Poisoning of Farmworkers*. Belle Glade, FL: Migrant Farmworker Justice Project.
- Duke, M.R. and Carpinteiro, F.J.G., 2009. The Effects of Problem Drinking and Sexual Risk Among Mexican Migrant Workers on Their Community of Origin. *Human Organization*, 68 (3), 328 – 339.
- Dullinger, D.R., 1987. Cursed is the ground: Pesticide regulation and farmworkers. *Law and Inequality*, 5, 453–486.
- Earle-Richardson, G., Jenkins, P., Strogatz, D., Bell, E., Freivalds, A., Sorensen, J., and May, J., 2008. Electromyographic assessment of apple bucket intervention designed to reduce back strain. *Ergonomics*, 51 (6), 902–919.
- Earle-Richardson, G., Jenkins, P.L., Freivalds, A., Burdick, P., Park, S., Lee, C., Mason, C., and May, J.J., 2006. Laboratory evaluation of belt usage with apple buckets. *American Journal of Industrial Medicine*, 49 (1), 23–29.
- Earle-Richardson, G., Jenkins, P.L., Slingerland, D.T., Mason, C., Miles, M., and May, J.J., 2003. Occupational injury and illness among migrant and seasonal farmworkers in New York State and Pennsylvania, 1997–1999: pilot study of a new surveillance method. *American Journal of Industrial Medicine*, 44 (1), 37–45.
- Earle-Richardson, G., May, J.J., and Ivory, J., 1998. Planning study of migrant and seasonal farmworkers in New York State: understanding the occupational safety environment using focus groups. *Journal of Agricultural Safety and Health*, Special Issue (1), 111–119.

- Earle-Richardson, G.B., Brower, M.A., Jones, A.M., May, J.J., and Jenkins, P.L., 2008. Estimating the Occupational Morbidity for Migrant and Seasonal Farmworkers in New York State: A Comparison of Two Methods. *Annals of Epidemiology*, 18 (1), 1-7.
- Eckerman, D.A., Coelho, C., Gimenes, L.S., Huber, E.R., Rohlman, D.S., and Anger, W.K., 2009. Behavioral observation used to estimate pesticide exposure for farm workers in Brazil. *Psychology & Neuroscience (Online)*, 2, 43-50.
- Eddleston, M., Karalliedde, L., Buckley, N., Fernando, R., Hutchinson, G., Isbister, G., Konradsen, F., Murray, D., Piola, J.C., Senanayake, N., med flera, 2002. Pesticide poisoning in the developing world – a minimum pesticides list. *The Lancet*, 360 (9340), 1163-1167.
- Eklund, R., 2006. The Laval Case: Swedish labour Court Decision 2005 No.49. *Industrial Law Journal*, 35 (2), 202-208.
- Elfman, L., Hogstedt, C., Engvall, K., Lampa, E., and Lindh, C.H., 2009. Acute Health Effects on Planters of Conifer Seedlings Treated with Insecticides. *Annals of Occupational Hygiene*, 53 (4), 383-390.
- Emerson, R.D., 2007. Agricultural Labor Markets and Immigration. *American Agricultural Economics Association*, 22 (1), 57-66.
- Karlsson, J.O. och Pelling, L., red., 2011. *Moving Beyond Demographics Perspectives for a Common European Migration Policy*. Stockholm: Global Utmaning.
- England, M., Mysyk, A., and Gallegos, J.A.A., 2007. An examination of nervios among Mexican seasonal farm workers. *Nursing Inquiry*, 14 (3), 189-201.
- Von Essen, S., 1993. Bronchitis in agricultural workers. *Semin Respiratory Medicine*, 14, 60-69.
- Von Essen, S. and McCurdy, S., 1998. Health and safety risks in production agriculture. *Western Journal of Medicine*, 169, 214-220.
- Fathallah, F., Meyers, J., and Janowitz, I., 2004. *Stooped and Squatting Postures in the Workplace Conference Proceedings. I: Conference proceedings*. Oakland, USA: University of California Center for Occupational and Environmental Health, Oakland, California.
- Fathallah, F.A., 2010. Musculoskeletal disorders in labor-intensive agriculture. *Applied ergonomics*, 41 (6), 738-743.
- Figa-Talamanca, I., Mearelli, I., Valente, P., and Bascherini, S., 1993. Cancer Mortality in a Cohort of Rural Licensed Pesticide Users in the Province of Rome. *International Journal of Epidemiology*, 22 (4), 579-583.
- Forst, L., Lacey, S., Chen, H.Y., Jimenez, R., Bauer, S., Skinner, S., Alvarado, R., Nickels, L., Zanoni, J., Petrea, R., and Conroy, L., 2004. Effectiveness of community health workers for promoting use of safety eyewear by Latino farm workers. *American Journal of Industrial Medicine*, 46 (6), 607-613.
- Frank, A.L., McKnight, R., Kirkhorn, S.R., and Gunderson, P., 2004. Issues of Agricultural Safety and Health. *Annual Review of Public Health*, 25 (1), 225-245.
- Friedland, W. and Nelkin, D., 1971. *Migrant Agricultural Workers in America's Northeast*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Gabriel, C. and Macdonald, L., 2011. Citizenship at the Margins: The Canadian Seasonal Agricultural Worker Program and Civil Society Advocacy. *Politics & Policy*, 39 (1), 45-67.
- Garcia, J.G., Dresser, K.S., and Zerr, A., 1996. Respiratory health of Hispanic migrant farmworkers in Indiana. *American Journal of Industrial Medicine*, 29 (23-32).
- Garcia, V., 2004. Transnational Mexican farmworkers and problem drinking: a review of the literature. *Contemporary Drug Problems*, 31, 129-161.
- GCIM, 2005. Migration in an interconnected world: New directions for action. Global Commission on International Migration.
- Geiger, M., 2008. Exclusion and inclusion of Moroccan migrants: Empirical evidences from Almeria, Spain. In: *Migration, mobility and human rights at the eastern border of the European Union: space of freedom and security*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 217-238.
- Gennard, J., 2008. Is social Europe dead? *Employee Relations*, 30 (6), 589-593.
- Gentry, A.L., Grzywacz, J.G., Quandt Sara, A., David, S., and Arcury Thomas, A., 2007. Housing Quality Among North Carolina Farmworker Families. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 13 (3), 323-337.
- Goldfarb, R.L., 1981. *A Caste in Despair: Migrant Farm Workers*. Ames: Iowa State University.
- Goldman, L., Eskenazi, B., Bradman, A., and Jewell, N.P., 2004. Risk behaviors for pesticide exposure among pregnant women living in farmworker households in Salinas, California. *American Journal of Industrial Medicine*, 45 (6), 491-499.
- Gomes, J., Lloyd, O., Revitt, D.M., and Norman, J.N., 1997. Erythrocyte cholinesterase activity levels in desert farm workers. *Occupational Medicine*, 47 (2), 90-94.
- Gomes, J., Lloyd, O.L., and Revitt, D.M., 1999. The influence of personal protection, environmental hygiene and exposure to pesticides on the health of immigrant farm workers in a desert country. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 72 (1), 40-45.
- Gordon, J., 2011. Free Movement and Equal Rights for Low-Wage Workers? What the United States Can Learn from the New EU Migration to Britain. SSRN eLibrary.
- Gowricharn, R., 2002. Integration and social cohesion: the case of the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28, 259-273.
- Griffin, J. and Soskolne, V., 2003. Psychological distress among Thai migrant workers in Israel. *Social Science & Medicine*, 57 (5), 769-774.
- Griffith, D. and Kissam, E., 1994. *Working Poor: Farmworkers in the United States*. Philadelphia: Temple University Press.
- Grzywacz, J., Quandt, S., Early, J., Tapia, J., Graham, C., and Arcury, T., 2006. Leaving Family for Work: Ambivalence and Mental Health Among Mexican Migrant Farmworker Men. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 8 (1), 85-97.
- Guerin, P.J., Vold, L., and Aavitsland, P., 2005. Communicable disease control in a migrant seasonal workers population: a case study in Norway. *Euro Surveillance: Bulletin Européen Sur Les Maladies Transmissibles = European Communicable Disease Bulletin*, 10 (3), 48-50.

- Habib, R.R. and Fathallah, F.A., 2012. Migrant women farm workers in the occupational health literature. *Work: A Journal of Prevention, Assessment and Rehabilitation*, 41 (0), 4356–4362.
- Hadziabdic, E., Heikkilä, K., Albin, B., and Hjelm, K., 2009. Migrants' perceptions of using interpreters in health care. *International Nursing Review*, 56 (4), 461–469.
- Hagberg, M., Silverstein, B., Wells, R., Smith, M., Hendrick, H., Carayon, P., Perusse, M., Kuorinka, I., and Forcier, L., 1995. *Work related musculoskeletal disorders (WMSDs): a reference book for prevention*. London: Taylor & Francis.
- Hall, T., Cartwright, E., and Hunter, A., 2000. Community-based Migrant Farmworker Health Needs Assessment. In: Presentation at the Midwest Farmworker Stream Forum. Albuquerque, NM.
- Hammar, T., Brechmann, G., Tomas, K., and Faist, T., red., 1997. *International migration, immobility and development: multidisciplinary perspectives*. Oxford och New York: Berg.
- Hansen, E. and Donohoe, M., 2003. Health issues of migrant and seasonal farmworkers. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 14 (2), 153–164.
- Hansen, P., 2010. Milked for All They are Worth: Hokkaido Dairies and Chinese Workers. *Culture & Agriculture*, 32 (2), 78–97.
- Hanson, C., Otero, G., and Preibisch, K., 2006. Working Conditions in British Columbia's Horticulture Industry: Contrasting Mexican and Indo-Canadian Workers. I: 2006 Meetings of the Canadian Association for Latin American and Caribbean Studies. Calgary, Alberta, Canada.
- Hanson, J. and Bell, M., 2007. Harvest trails in Australia: Patterns of seasonal migration in the fruit and vegetable industry. *Journal of Rural Studies*, 23 (1), 101–117.
- Hard, D., Myers, J., and Gerberich, S., 2002. Traumatic injuries in agriculture. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 8 (1), 51–65.
- Hartman, T., 2008. States, markets, and other unexceptional communities: informal Romanian labour in a Spanish agricultural zone. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 14 (3), 496–514.
- Hasenau, M., 1991. ILO Standards on Migrant Workers: The Fundamentals of the UN Convention and Their Genesis. *International Migration*, 25 (4), 687–697.
- Hertzman, E., 2008. Det brister fortfarande. *Helsingborgs Dagblad*, 5 juli.
- Hess, S., 2006. The Demand for Seasonal Farm Labor from Central- and Eastern European Countries in German Agriculture.
- Hoggart, K. and Mendoza, C., 1999. African Immigrant Workers in Spanish Agriculture. *Sociologia Ruralis*, 39 (4), 538–562.
- Holden, C., 2001. Migrant health issues: housing. I: Migrant health issues monograph series. Buda, TX: National Center for Farmworker Health.
- Hviid, K. and Flyvholm, M.-A., 2010. Udenlandsk arbejdskraft i Norden – sammenfatning af landerapporter fra forprojektet til Nordisk Ministerråds globaliseringsprojekt. Nordiska Ministerrådet. Nr. 588. TemaNord, Köpenhamn.
- Höganäs Kommun, 2012. Att hyra ut bostad till anställda.

- ILO, 2004. Report VI Towards a fair deal for migrant workers in the global economy. Presented at the International Labour Conference, 92nd Session, Geneva: ILO.
- Inghammar, A., 2010. The Employment Contract Revisited. Undocumented Migrant Workers and the Intersection between International Standards, Immigration Policy and Employment Law. *European Journal of Migration and Law*, 12 (2), 193–214.
- Inghammar, A., 2012. Rörlighet på bakgården – EU-gemensam reglering av papperslösa arbetstagare och deras arbetsgivare. I: Arbetslöshet, migrationspolitik och nationalism - hot mot EU:s sammanhållning? *Europaperspektiv 2012*. Santérus förlag, 147–174.
- IOM, 2008. "Chapter 1: Low and Semi-skilled Workers Abroad." *World Migration 2008*. International Organization for Migration, Geneva.
- Ivancheva, M., 2007. Strawberry fields forever? Bulgarian and Romanian student workers in the UK. *Focaal*, 2007 (49), 110–117.
- Jacobs, M. and Dinham, B., 2003. *Silent invaders: pesticides, livelihoods and women's health*. London: Zed Books.
- Jaga, K. and Dharmani, C., 2003. Sources of exposure to and public health implications of organophosphate pesticides. *Revista Panamericana de Salud Pública*, 14, 171–185.
- Jaga, K. and Dharmani, C., 2007. The interrelation between organophosphate toxicity and the epidemiology of depression and suicide. *Reviews on Environmental Health*, 22 (1), 57–74.
- Jentsch, B., 2007. Migrant integration in rural and urban areas of new settlement countries: thematic introduction. *International Journal on Multicultural Societies*, 9, 1–12.
- Jentsch, B., De Lima, P., and MacDonald, B., 2007. Migrant workers in rural Scotland: "going to the middle of nowhere." *International Journal on Multicultural Societies*, 9, 35–53.
- Jeyaratnam, J., 1990. Acute pesticide poisoning: a major global health problem. *World Health Stat Q*, 43 (3), 139–144.
- Jin, S., McCulloch, R., and Mirka, G.A., 2009. Biomechanical evaluation of postures assumed when harvesting from bush crops. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 39 (2), 347–352.
- Johansson, A.-K., 2010. *De vårdar både personal och plantor*. Viola, Teljarps förlag, 11.
- Johansson, A.-K., 2012. Intervju 5 (2012). Rådgivande konsult trädgårdsproduktion.
- Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, 2007. *Motverka olycksfall i lantbruket*. Nr. 8. Jordbruksverket och Skogsstyrelsen.
- Kamel, F., Engel, L.S., Gladen, B.C., Hoppin, J.A., Alavanja, M.C., and Sandler, D.P., 2007. Neurologic symptoms in licensed pesticide applicators in the Agricultural Health Study. *Human & Experimental Toxicology*, 26 (3), 243–250.
- Kamel, F., Rowland, A.S., Park, L.P., Anger, W.K., Baird, D.D., Gladen, B.C., Moreno, T., Stallone, L., and Sandler, D.P., 2003. Neurobehavioral Performance and Work Experience in Florida Farmworkers. *Environmental Health Perspectives*, 111 (14), 1765–1772.

- Kasimis, C. and Papadopoulos, A.G., 2005. The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: implications for the rural economy and society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (1), 99–127.
- Kasimis, C., Papadopoulos, A.G., and Zacoboulou, E., 2003. Migrants in Rural Greece. *Sociologia Ruralis*, 43 (2), 167–184.
- Kasirye, O.C., Walsh, J.A., Romano, P.S., Beckett, L.A., Garcia, J.A., Elvine-Kreis, B., Bethel, J.W., and Schenker, M.B., 2005. Acculturation and its association with health-risk behaviors in a rural Latina population. *Ethnicity & disease*, 15 (4), 733–9.
- Kirkhorn, S.R., Earle-Richardson, G., and Banks, R.J., 2010. Ergonomic Risks and Musculoskeletal Disorders in Production Agriculture: Recommendations for Effective Research to Practice. *Journal of Agromedicine*, 15 (3), 281–299.
- Kirkhorn, S.R. and Schenker, M.B., 2002. Current health effects of agricultural work: respiratory disease, cancer, reproductive effects, musculoskeletal injuries, and pesticide-related illnesses. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 8 (2), 199–214.
- Kjellin, P., 2011. Utlänningarna sköter våra skogar.
- Kommunal, 2010. Så växer jordbruket -Näringspolitikens betydelse. Faktaunderlag till Kommunals kongress i Stockholm 7–11 juni 2010.
- Kowalski, K., Hoffman, C.J., and McClure, A., 1999. Nutritional patterns and needs of migrant farm workers in Northwest Michigan. *Journal of the American Dietetic Association*, 99 (2), 221–224.
- Krejci-Manwaring, J., Schulz, M.R., Feldman, S.R., Vallejos, Q.M., Quandt, S.A., Rapp, S.R., and Arcury, T.A., 2006. Skin Disease Among Latino Farmworkers in North Carolina. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 12 (2), 155–163.
- Krifors, K., 2011. Remeso, Linköpings universitet.
- Kronqvist, M., Johansson, E., Kolmodin-Hedman, B., Öman, H., Svartengren, M., and Hage-Hamsten, M., 2005. IgE-sensitization to predatory mites and respiratory symptoms in Swedish greenhouse workers. *Allergy*, 60 (4), 521–526.
- Lacey, S., Forst, L., Petrea, R., and Conroy, L., 2007. Eye injury in migrant farm workers and suggested hazard controls. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 13 (3), 259–274.
- Larson, A., 1995. An Assessment of Farmworker Housing in Yakima County, Washington. The Housing Foundation, Yakima, WA.
- Larson, A., 2000. An Assessment of Worker Training under the Worker Protection Standard Final Report. Vashon Island, WA.
- Larson, A., 2001a. Environmental/Occupational Safety and Health. In: Migrant health issues monograph series no. 2. Buda, TX: National Center for Farmworker Health.
- Larson, A., 2001b. Environmental/Occupational Safety and Health: Housing. In: Migrant health issues monograph series no. 8. Buda, TX: National Center for Farmworker Health.
- Larsson, G., 2002. Attraktiva arbetsplatser. Projektrapport Grön kompetens/GRO Konsult AB.

- Laval Case (C-241/05), 2006.
- Lee, B.W., London, L., Paulauskis, J., Myers, J., and Christiani, D.C., 2003. Association Between Human Paraoxonase Gene Polymorphism and Chronic Symptoms in Pesticide-Exposed Workers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45 (2), 118–122.
- Lenard, P.T. and Strahle, C., 2010. Temporary labour migration: Exploitation, tool of development, or both? *Policy and Society*, 29 (4), 283–294.
- Liebman, A. and Augustave, W., 2010. Agricultural Health and Safety: Incorporating the Worker Perspective. *Journal of Agromedicine*, 15 (3), 192–199.
- Littorin, M., 2010. *Kemiska bekämpningsmedel. I: Arbets- och miljömedicin – en lärobok om hälsa och miljö*, (3:e upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Littorin, M., Attewell, R., Horstmann, V., and Möller, T., 1993. Mortality and tumour morbidity among Swedish market gardeners and orchardists. *International archives of occupational and environmental health*, 65 (3), 163–169.
- Littorin, M., Lindh, C., Amilon, Å., Assarsson, E., and Jönsson, B.A., 2009. Uppskattning av befolkningens exponering för kemiska bekämpningsmedel 2004-2008/2009. Rapport till Naturvårdsverket 2009, Avdelningen för Arbets- och miljömedicin, Lunds Universitet och Universitetssjukhuset i Lund.
- Lodén, A.-L., 2010. Kommunals medlemmar och den globala utmaningen. Föredraget vid Kommunals kongress 2010, Stockholm.
- Lodén, A.-L. and Wingborg, M., 2008. *Migrantarbetare, Grundkurs om rörlighet, rättigheter och globalisering*. Olof Palmes Internationella centrum, Stockholm.
- London, L., Flisher, A.J., Wesseling, C., Mergler, D., and Kromhout, H., 2005. Suicide and exposure to organophosphate insecticides: Cause or effect? *American Journal of Industrial Medicine*, 47 (4), 308–321.
- Lopez, M.P., 2011. *Immigration Law Spanish- Style II: A Study of Spain's Voluntary Immigrant Return Plan and Circular Migration*. Temple International and Comparative Law Journal, 24.
- LRF, 2007. *Mjölka rätt – Milk right*. Lantbrukarnas Riksförbund (LRF), Svensk Mjolk & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Heurgren Filmproduction AB, Stockholm.
- LRF, 2012. *Sunt Bondförnuft/Säkert Bondförnuft*.
- Lundqvist, P., 2000. Occupational Health and Safety of Workers in Agriculture and Horticulture. *Journal of Environmental and Occupational Health Policy*, 10 (4), 351 – 365.
- Lundqvist, P. and Alwall, S.C., 2011. Migrant workers in Swedish agriculture - A new project on attitudes, possibilities and challenges. I: *Arbete och hälsa, vetenskaplig skriftserie*. Presented at the 55th Nordic Work Environment Meeting (Nordiska Arbetsmiljömötet), The Work Environment - Impact of Technological, Social and Climate Change, Lund, 17-19 oktober 2011.
- Lundqvist, P. and Day, L., 2010. The 2008 Saskatoon Declaration for the Health, Safety, and Living Conditions of Migrant Workers in Agriculture. *Journal of Agromedicine*, 15 (1), 66–67.

- Lundqvist, P. and Gustafsson, B., 1988. Working environment in greenhouses: a review of Swedish research. *HortScience*, 23.
- Lundqvist, P., Pinzke, S., Kyrö, W., Sara, and Stål, M., 2008. Åtgärdsprogram för en god arbetsmiljö i trädgårdsnäringen. Slutrapport SLF. SLU, Alnarp.
- Lyberaki, A., 2008. The Greek Immigration Experience Revisited. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 6 (1), 5-33.
- Maclaren, B. and Lapointe, L., 2009. Making a case for reform: Non-access to social security measures for migrant workers. Policy Paper. Canadian Foundation for the Americas, Ottawa.
- Van Maele-Fabry, G. and Willems, J.L., 2004. Prostate cancer among pesticide applicators: a meta-analysis. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 77 (8), 559-570.
- Magaña, C.G. and Hovey, J.D., 2003. Psychosocial Stressors Associated with Mexican Migrant Farmworkers in the Midwest United States. *Journal of Immigrant Health*, 5 (2), 75-86.
- Malmberg, G., 1997. Time and Space in International Migration. I: T. Hammar, G. Brechmann, K. Tomas, and T. Faist, red. *International migration, immobility and development: multidisciplinary perspectives*. Oxford och New York: Berg.
- Mammone, T., Metruccio, F., Vida, P., and Moretto, A., 2007. The Italian system of data reporting in agriculture occupational health: a critical appraisal. *Journal of Public Health*, 15 (4), 301-313.
- Markova, E.M., 2006. The Performance of Bulgarian Undocumented and Legalised Immigrants in the Spanish Labour Market.
- Martin, P., 2006. Managing Labor Migration: Temporary Worker Programmes for the 21st Century. I: *International Symposium on International Migration and Development*. Turin, Italien: International Institute for Labor Studies, Genève.
- Martin, P., 2007. Managing Labor Migration in the 21st Century. *City & Society*, 19 (1), 5-18.
- Massey, D., Alarcón, R., Durand, J., and González, H., 1987. *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkley: University of California Press.
- Massey, D. and Liang, Z., 1989. The long-term consequences of a temporary worker program: The US Bracero experience. *Population Research and Policy Review*, 8 (3), 199-226.
- May, J.J., 2009. Occupational Injury and Illness in Farmworkers in the Eastern United States. In: *Latino Farmworkers in the Eastern United States*. New York: Springer, 71-101.
- May, J.J. and Kullman, G.J., 2002. Agricultural safety and health in a new century. *American Journal of Industrial Medicine*, 42 (S2), 1-2.
- Mayer, B., Flocks, J., and Monaghan, P., 2010. The role of employers and supervisors in promoting pesticide safety behavior among Florida farmworkers. *American Journal of Industrial Medicine*, 53 (8), 814-824.

- McCauley, L., Beltran, M., Phillips, J., Lasarev, M., and Sticket, D., 2001. The Oregon migrant farmworker community: an evolving model for participatory research. *Environmental Health Perspectives*, 109 (3), 449–455.
- McCauley, L., Lasarev, M., Higgins, G., Rothlein, J., Muniz, J., Ebbert, C., and Phillips, J., 2001. Work Characteristics and Pesticide Exposures among Migrant Agricultural Families: A Community-Based Research Approach. *Environmental Health Perspectives*, 109 (5), 533–538.
- McConnell, R., Keifer, M., and Rosenstock, L., 1994. Elevated quantitative vibrotactile threshold among workers previously poisoned with methamidophos and other organophosphate pesticides. *American Journal of Industrial Medicine*, 25 (3), 325–334.
- McCurdy, S.A., Samuels, S.J., Carroll, D.J., Beaumont, J.J., and Morrin, L.A., 2002. Injury risks in children of California migrant Hispanic farm worker families. *American Journal of Industrial Medicine*, 42 (2), 124–133.
- McDermott, S. and Lee, C., 1990. Injury among male migrant farm workers in South Carolina. *Journal of Community Health*, 15 (5), 297–305.
- Meggs, W. and Langley, R., 1997. Chemical hazards of farming. I: Safety and Health in Agriculture, Forestry and Fisheries. Rockville, MD: Government Institutes, Inc, 249–265.
- Mendis, A.C.N., 2007. The greenhouse tomato industry in Delta, British Columbia. University of British Columbia, Vancouver, BC.
- Michael, N., 2007. Pesticides and childhood cancer: An update. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 210 (5), 645–657.
- Migrationsverket, 2012. Beviljade arbetstillstånd 2011.
- Miljösamverkan Skåne, 2008a. Projektbeskrivning delprojekt Egenkontroll för fastighetsägare.
- Miljösamverkan Skåne, 2008b. Hyra ut bostad till anställda.
- Mills, P.K., Dodge, J., and Yang, R., 2009. Cancer in Migrant and Seasonal Hired Farm Workers. *Journal of Agromedicine*, 14, 185–191.
- Mills, P.K. and Yang, R., 2003. Prostate Cancer Risk in California Farm Workers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45 (3), 249–258.
- Mines, R., Mullenax, N., and Saca, L., 2001. The Binational Farmworker Health Survey: An In-depth Study of Agricultural Worker Health in Mexico and the United States. California Institute for Rural Studies, Davis, CA.
- Mitchell, D., 1996. *The Lie of the Land: Migrant Workers and the California Landscape*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mize, R.L., 2006. Mexican Contract Workers and the U.S. Capitalist Agricultural Labor Process: The Formative Era, 1942–1964*. *Rural Sociology*, 71 (1), 85–108.
- Mobed, K., Gold, E.B., and Schenker, M.B., 1992. Occupational health problems among migrant and seasonal farm workers. *Western Journal of Medicine*, 157 (3), 367–373.
- Moses, M., 1989. Pesticide-related health problems and farmworkers. *American Association of Occupational Health Nurses*, 37, 115–130.

- Moses, M., Johnson, E.S., Anger, W.K., Burse, V.W., Horstman, S.W., Jackson, R.J., Lewis, R.G., Maddy, K.T., McConnell, R., and Meggs, W.J., 1993. Environmental equity and pesticide exposure. *Toxicology and industrial health*, 9 (5), 913–59.
- Muniz, J.F., McCauley, L., Scherer, J., Lasarev, M., Koshy, M., Kow, Y.W., Nazar-Stewart, V. and Kisby, G.E., 2008. Biomarkers of oxidative stress and DNA damage in agricultural workers: A pilot study. *Toxicology and Applied Pharmacology*, 227 (1), 97–107.
- Myers, J., 1997. Injuries among farmworkers in the United States, 1993. U.S. Department of Health and Human Services, Cincinnati, OH.
- Myrsten, A., 2011. Skördarbetskraften bor bättre nu. *Viola*, 7.
- Mysyk, A., England, M., and Gallegos, J.A.A., 2008. Nerves as Embodied Metaphor in the Canada/Mexico Seasonal Agricultural Workers Program. *Medical Anthropology*, 27 (4), 383–404.
- Mysyk, A., England, M., and Gallegos, J.A.A., 2009. A Case for Certified Interpreters for Participants in the Canada/Mexico Seasonal Agricultural Workers Program. *Human Organization*, 68 (3), 318 – 327.
- National Research Council and Institute of Medicine, 2001. Musculoskeletal disorders and the workplace: low back and upper extremities. Panel on Musculoskeletal Disorders and the Workplace. Washington, DC: National Academies Press.
- Nielsen, R., 2003. EU-arbetsret. Köpenhamn: Jurist-og Ökonomförbundets forlag.
- Nkulu, F., Hurtig, A., Ahlm, C., and Krantz, I., 2010. Screening immigrants for tuberculosis - a missed opportunity for improving knowledge and attitudes in high-risk groups: A cross-sectional study of Swedish-language students in Umeå, Sweden. *BMC Public Health*, 10, 349.
- Norris, J., 2009. North for the harvest: Mexican workers, growers, and the sugar beet industry. St. Paul, MN: Minnesota Historical Society Press.
- Nyström, B., 2011. EU och arbetsrätten. 4:e uppl. Lund: Norstedts Juridik.
- O'Malley, M., 1997. Skin reactions to pesticides. *Occupational Medicine*, 12 (2), 327–345.
- OECD, 2005. Trends in International Migration: Annual Report 2004. OECD, Paris.
- Olsson, L.-G., 2012a. Intervju 4 (2912). Skyddsombud, Kommunal Skåne.
- Olsson, P.H., 2012b. EU:s framväxande regelverk om arbetskraft från tredjeland - en splittrad union på villovägar. In: Arbetslöshet, migrationspolitik och nationalism - hot mot EU:s sammanhållning? Europaperspektiv 2012. Santérus förlag, 79–111.
- Oredsson, E. and Barton-Elmstav, E., 2011. Att arbeta under tvång: Några straffrättsliga och arbetsrättsliga aspekter på tvångsarbete i Sverige. Juridiska Fakulteten vid Lunds universitet, Lund.
- Osorio, A., Beckman, J., Geiser, C., Husting, E., Inai, A., and Summerill, K., 1998. California farm survey of occupational injuries and hazards. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 4 (1), 99–108.
- Oxfam America, 2004. Like Machines in the Field: Workers without Rights in American Agriculture. Oxfam America, Boston.

- Palacios, S.P.I., Yamamoto, Y., Sawauchi, D., Sajiki, T., and Demura, K., 2009. The Social Situation of Immigrant Farm Workers : A Comparative Study between Spain and the U.S. *The Nōkei Ronsō : The Review of Agricultural Economics*, Hokkaido University, 64, 153–168.
- Parrón, T., Hernández, A.F., Pla, A., and Villanueva, E., 1996. Clinical and biochemical changes in greenhouse sprayers chronically exposed to pesticides. *Human & Experimental Toxicology*, 15, 957–963.
- Parrón, T., Hernández, A.F., and Villanueva, E., 1996. Increased risk of suicide with exposure to pesticides in an intensive agricultural area. A 12-year retrospective study. *Forensic Science International*, 79 (1), 53–63.
- Perry, S. and DiFonzo, C., 1998. *The Worker Pesticide Knowledge Survey: Measuring Success of Worker Protection Standard Pesticide Safety Training*. Lansing, MI: Michigan Department of Agriculture.
- Pinzke, S. and Lundqvist, P., 2006. Arbetsolycksfall i jord- och skogsbruket 2004. Slutrapport. Institutionen för jordbrukets biosystem och teknologi, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Pinzke, S. and Lundqvist, P., 2007. Occupational accidents in Swedish agriculture. *Agricultural Engineering Research*, 13 (2007), 159–165.
- Plewa, P. and Miller, M.J., 2005. Postwar and Post-Cold War Generations of European Temporary Foreign Worker Policies: Implications from Spain. *Migraciones Internacionales*, 3 (2), 58–83.
- Pratt, D.S., Marvel, L.H., Darrow, D., Stallones, L., May, J.J., and Jenkins, P., 1992. The dangers of dairy farming: The injury experience of 600 workers followed for two years. *American Journal of Industrial Medicine*, 21 (5), 637–650.
- Preibisch, K., 2005. Gender Transformative Odysseys: Tracing the Experiences of Transnational Migrant Women in Rural Canada. *Canadian Women Studies*, 24 (4), 91–97.
- Preibisch, K., 2007. Local Produce, Foreign Labor: Labor Mobility Programs and Global Trade Competitiveness in Canada. *Rural Sociology*, 72 (3), 418–449.
- Preibisch, K., 2010. Pick-Your-Own Labor: Migrant Workers and Flexibility in Canadian Agriculture. *International Migration Review*, 44 (2), 404–441.
- Preibisch, K. and Binford, L., 2007. Interrogating Racialized Global Labour Supply: An Exploration of the Racial/National Replaceme of Foreign Agricultural Workers in Canada. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, 44 (1), 5–36.
- Punnett, L. and Wegman, D.H., 2004. Work-related musculoskeletal disorders: the epidemiologic evidence and the debate. *Journal of Electromyography and Kinesiology*, 14 (1), 13–23.
- Purschwitz, M. and Field, W., 1990. Scope and magnitude of injuries in the agricultural workplace. *American Journal of Industrial Medicine*, 18, 179–192.
- Quandt, S.A., Arcury, T., Austin, C., and Cabrera, L., 2001. Preventing occupational exposure to pesticides: Using participatory research with Latino farmworkers to develop an intervention. *Journal of Immigrant Health*, 3, 85–96.

- Quandt, S.A., Elmore, R.C., Arcury, T.A., and Norton, D., 2001. Eye Symptoms and Use of Eye Protection Among Seasonal and Migrant Farmworkers. *Southern Medical Journal*, 94 (6).
- Ramasamy, S., Krishnan, V., Bedford, R., and Bedford, C., 2008. The Recognised Seasonal Employer policy: Seeking the elusive triple wins for development through international migration. *Pacific Economic Bulletin*, 23 (3), 171-186.
- Rautiainen, R., 2012. Occupational safety and health of foreign workers in agriculture. Personal Communication. MMT Agrifood Research, Finland.
- Reed, A.J., 2008. Canada's experience with managed migration : The strategic use of temporary foreign worker programs. *International Journal*, 469-484.
- Reeves, M. and Schafer, K.S., 2003. Greater risks, fewer rights: U.S. farmworkers and pesticides. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 9, 30-39.
- Reid, S.D., 2004. Acceptance vs. isolation : community perceptions of migrant workers' participating in the Seasonal Agricultural Worker's Program in Exeter, Ontario, Canada.
- Reidy, T.J., Bowler, R.M., Rauch, S.S., and Pedroza, G.I., 1992. Pesticide exposure and neuropsychological impairment in migrant farm workers. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 7 (1), 85-95.
- Repič, J., 2010. Migration, Informal Economy and Social Exclusion in Spain. *Studia ethnologica Croatica*, 22, 165-186.
- Reyneri, E., 1998. The role of the underground economy in irregular migration to Italy: Cause or effect? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 (2), 313-331.
- Reyneri, E., 2003. Immigration and the Underground Economy in New Receiving South European Countries: Manifold Negative Effects, Manifold Deep-rooted Causes. *International Review of Sociology*, 13 (1), 117-143.
- Richardsson, A., 2007. Oacceptabelt boende för säsongarbetare. *Helsingborgs Dagblad*, 20 feb.
- Rivera-Batiz, F.L., 1999. Undocumented workers in the labor market: An analysis of the earnings of legal and illegal Mexican immigrants in the United States. *Journal of Population Economics*, 12 (1), 91-116.
- Robinson, J.C., 1989. Exposure to occupational hazards among Hispanics, blacks and non-Hispanic whites in California. *Am J Public Health*, 79 (5), 629-630.
- Rodvall, Y., Wiklund, K., Wahlgren, C.-F., and Ullén, H., 2007. Common Melanocytic Nevi in 7-Year-Old Schoolchildren Residing at Different Latitudes in Sweden. *Cancer Epidemiology Biomarkers & Prevention*, 16 (1), 122-127.
- Rogaly, B., 2008a. Migrant Workers in the ILO's Global Alliance Against Forced Labour Report: a critical appraisal. *Third World Quarterly*, 29 (7), 1431-1447.
- Rogaly, B., 2008b. Intensification of workplace regimes in British horticulture: the role of migrant workers. *Population, Space and Place*, 14 (6), 497-510.
- Rohlman, D.S., Anger, W.K. and Lein, P.J., 2011. Correlating neurobehavioral performance with biomarkers of organophosphorous pesticide exposure. *NeuroToxicology*, 32 (2), 268-276.

- Rohlman, D.S., Arcury, T.A., Quandt, S.A., Lasarev, M., Rothlein, J., Travers, R., Tamulinas, A., Scherer, J., Early, J., Marín, A., Phillips, J., and McCauley, L., 2005. Neurobehavioral Performance in Preschool Children from Agricultural and Non-Agricultural Communities in Oregon and North Carolina. *NeuroToxicology*, 26 (4), 589–598.
- Rohlman, D.S., Bailey, S.R., Anger, W.K. and McCauley, L., 2001. Assessment of Neurobehavioral Function with Computerized Tests in a Population of Hispanic Adolescents Working in Agriculture. *Environmental Research*, 85 (1), 14–24.
- Rohlman, D.S., Lasarev, M., Anger, W.K., Scherer, J., Stupfel, J., and McCauley, L., 2007. Neurobehavioral Performance of Adult and Adolescent Agricultural Workers. *NeuroToxicology*, 28 (2), 374–380.
- Rosenstock, L., Keifer, M., Daniell, W.E., McConnell, R., and Claypoole, K., 1991. Chronic central nervous system effects of acute organophosphate pesticide intoxication. *The Lancet*, 338 (8761), 223–227.
- Rothlein, J., Rohlman, D., Lasarev, M., Phillips, J., Muniz, J., and McCauley, L., 2006. Organophosphate Pesticide Exposure and Neurobehavioral Performance in Agricultural and Nonagricultural Hispanic Workers. *Environmental Health Perspectives*, 114 (5), 691–696.
- Ruhs, M. and Martin, P., 2008. Numbers vs. Rights: Trade-Offs and Guest Worker Programs. *International Migration Review*, 42 (1), 249–265.
- Rye, J.F. and Andrzejewska, J., 2010. The structural disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian agriculture. *Journal of Rural Studies*, 26 (1), 41–51.
- Rystad, G., 1995. Den internationella migrationens makrohistoria. I: G. Jervas, red. *Migrationsexplosionen*. Stockholm: SNS Förlag.
- Salazar, M.K., Napolitano, M., Scherer, J.A., and McCauley, L.A., 2004. Hispanic Adolescent Farmworkers' Perceptions Associated with Pesticide Exposure. *Western Journal of Nursing Research*, 26 (2), 146–166.
- Salvatore, A.L., Bradman, A., Castorina, R., Camacho, J., López, J., Barr, D.B., Snyder, J., Jewell, N.P., and Eskenazi, B., 2008. Occupational behaviors and farmworkers' pesticide exposure: Findings from a study in Monterey county, California. *American Journal of Industrial Medicine*, 51 (10), 782–794.
- Lee Sang, E., 2010. The Ties Made in the Harvest: Nicaraguan Farm-worker Networks in Costa Rica's Agricultural Exports. *Journal of Agrarian Change*, 10 (4), 510–536.
- Schenker, M.B., 2010. A global perspective of migration and occupational health. *American Journal of Industrial Medicine*, 53 (4), 329–337.
- Schenker, M.B., Ferguson, T., and Gamsky, T., 1991. Respiratory risks associated with agriculture. *Occupational Medicine*, 6, 415–428.
- Schenker, M.B., Lopez, R., and Wintermute, G., 1995. Farm-related fatalities among children in California. 1980 to 1989. *American Journal of Public Health*, 85, 89–92.
- Schierup, C.-U., 2008. Migration medborgarskap och social exkludering. I: M. Darvishpour and C. Westin, red. *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mågkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.

- Schilmann, A., Lacasaña, M., Blanco-Muñoz, J., Aguilar-Garduño, C., Salinas-Rodríguez, A., Flores-Aldana, M., and Cebrián, M.E., 2010. Identifying pesticide use patterns among flower growers to assess occupational exposure to mixtures. *Occupational and Environmental Medicine*, 67 (5), 323–329.
- Schindlmayr, T., 2003. Sovereignty, Legal Regimes, and International Migration. *International Migration*, 41 (2), 109–123.
- Schnitzer, P.G. and Shannon, J., 1999. Development of a Surveillance Program for Occupational Pesticide Poisoning: Lessons Learned and Future Directions. *Public Health Reports (1974-)*, 114 (3), 242–248.
- Seldberg, N., 2012. EU-rätten om åtgärder mot den som tillgodosör sig papperslösas arbete. Nya principer i arbetsrättens sanktionssystem, eller ett principiellt nytt sanktionssystem? I: B. Nyström, red. *Nedslag i den nya arbetsrätten*. Liber (utkommer under våren 2012).
- Seth, M.H., 2011. Structural Vulnerability and Hierarchies of Ethnicity and Citizenship on the Farm. *Medical Anthropology: Cross-Cultural Studies in Health and Illness*, 30 (4), 425–449.
- Shaver, C. and Tong, T., 1991. Chemical hazards to agricultural workers. *Occupational Medicine*, 6, 391–413.
- Shelley, T., 2007. *Exploited: migrant labour in the new global economy*. London: Zed Books.
- Sherman, J., Villarejo, D., and Garcia, A., 1997. *Finding Invisible Farm Workers: The Parlier Survey*. California Institute for Rural Studies, Davis, CA.
- Simcox, N., Camp, J., Kalman, D., Stebbins, A., Bellamy, G., Lee, I., and Fenske, R., 1999. Farmworker Exposure to organophosphorus pesticide residues during apple thinning in central Washington state. *American Industrial Hygiene Association Journal*, 60, 752–761.
- SLA, 2011. *Arbetskraft från andra länder*. Tematidning från SLA 2011. Stockholm.
- SLA, 2012. *Kurs i Arbetstidsförläggning med inriktning på årsarbetstid*.
- Smart, J., 1997. Borrowed Men on Borrowed Time: Globalization, Labour Migration and Local Economies in Alberta. *Canadian Journal of Regional Science*, 20 (1-2), 100–118.
- Smith-Nonini, S., 1999. *Uprooting Injustice: A Report on Working Conditions for North Carolina Farmworkers and the Farm Labor Organizing Committee's Mt. Olive Initiative*. Institute for Southern Studies, Durham, NC.
- Soléé, C. and Parella, S., 2003. The labour market and racial discrimination in Spain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (1), 121–140.
- Sorensen, J.A., May, J.J., Paap, K., Purschwitz, M.A., and Emmelin, M., 2008. Encouraging farmers to retrofit tractors: a qualitative analysis of risk perceptions among a group of high-risk farmers in New York. *Journal of Agricultural Safety and Health*, 14 (1), 105–117.
- SOU, 2008. *Mångfald som möjlighet - Åtgärder för ökad integration på landsbygden*. Nr. 56. SOU, Stockholm.
- SOU, 2011. *Bemanningsdirektivets genomförande i Sverige*. Nr. 15. SOU.

- Stallones, L. and Beseler, C., 2002. Pesticide Poisoning and Depressive Symptoms among Farm Residents. *Annals of Epidemiology*, 12 (6), 389–394.
- Statistiska centralbyrån (SCB), 2010. Tabeller över Sveriges befolkning 2009.
- Steinhorst, B., Dolezal Jeanette, M., Jenkins Nelson, L., Snyder Bonnie, L., and Rotondo Michael, F., 2007. Trauma in Hispanic Farm Workers in Eastern North Carolina: 10 Year Experience at a Level I Trauma Center. *Journal of Agromedicine*, 11 (3-4), 5–14.
- Stilz, A., 2010. Guestworkers and second-class citizenship. *Policy and Society*, 29 (4), 295–307.
- Strigini, P., 1982. On the Political Economy of Risk: Farmworkers, Pesticides, and Dollars. *International Journal of Health Services*, 12 (2), 263 – 292.
- Strong, L.L., Thompson, B., Koepsell, T.D., and Meischke, H., 2008. Factors associated with pesticide safety practices in farmworkers. *American Journal of Industrial Medicine*, 51 (1), 69–81.
- Strudsholm, K., 2012. Safety on the farm. Videncentret for Landbrug, Århus.
- Stueland, D., Mickel, S.H., Cleveland, D.A., Rothfus, R.R., Zoch, T., and Jr, P.S., 1995. The Relationship of Farm Residency Status to Demographic and Service Characteristics of Agricultural Injury Victims in Central Wisconsin. *The Journal of Rural Health*, 11 (2), 98–105.
- Söderlind, M., 2011. Intervju 1. (2011). Ekologisk trädgårdsodlare, Söderlinds ekologiska grönsaker, tidigare företagscoach LRF-GRO.
- Thomas, M., 2010. Labour migration and temporary work: Canada's foreign worker programs in the "new economy." I: *Interrogating the new economy: Restructuring work in the 21st century*. Toronto: University of Toronto Press, 149–172.
- Thompson, B., Coronado, G.D., Grossman, J.E., MD, K.P., Solomon, C.C., Islas, I., Curl, C.L., Shirai, J.H., Kissel, J.C., and Fenske, R.A., 2003. Pesticide Take-Home Pathway among Children of Agricultural Workers: Study Design, Methods, and Baseline Findings. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45 (1), 42–53.
- Thompson, C.D. and Wiggins, M.F., 2002. *The Human Cost of Food: Farmworkers' Lives, Labor, and Advocacy*. Austin: University of Texas Press.
- Tomic, P., Trumper, R., and Aguiar, L.L.M., 2010. Housing regulations and the living conditions of Mexican migrant workers in the Okanagan Valley, British Columbia. *Canadian Issues/Thèmes Canadiens*, (Spring), 78–82.
- Trapé-Cardoso, M., Subaran, S., Bracker, A., Sapiain, E., and Gould, B., 2008. Latent tuberculosis among Latino migrant farmworkers in Connecticut. *Connecticut Medicine*, 72 (7), 405–409.
- Tucker, L., 2000. *Fingers to the bone: United States failure to protect child farmworkers*. Human Rights Watch, New York.
- Ubaldo Martínez, V., 1998. Immigrants in the Spanish Labour Market. *South European Society and Politics*, 3 (3), 105–128.
- UN DESA, 2004. *World Economic and Social Survey 2004: International Migration*. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), New York, UN.

- UN DESA, 2009. Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), Population Division, New York.
- United Nations, 2009. International Migration Report 2006: A Global Assessment.
- US Department of Labor, 2002. Bureau of Labor Statistics. Occupational Injuries and illnesses in the United States by Industry, 1992-2001.
- USEPA, 1992. Worker Protection Standard. United States Environmental Protection Agency.
- Walia, H., 2010. Transient servitude: migrant labour in Canada and the apartheid of citizenship. *Race & Class*, 52 (1), 71-84.
- Vallejos, Q.M., Quandt, S.A., Grzywacz, J.G., Isom, S., Chen, H., Galván, L., Whalley, L., Chatterjee, A.B., and Arcury, T.A., 2011. Migrant farmworkers' housing conditions across an agricultural season in North Carolina. *American Journal of Industrial Medicine*, 54 (7), 533-544.
- Varona, M., Cardenas, O., Crane, C., Rocha, S., Cuervo, G., and Vargas, J., 2003. Alteraciones citogenéticas en trabajadoras con riesgo ocupacional de exposición a plaguicidas en cultivos de flores en Bogota. *Biomédica*, 23, 141-152.
- Vaughan, E., 1993. Individual and cultural differences in adaptation to environmental risks. *American Psychologist*, 48 (6), 673-680.
- Weil, P., 2002. Towards a Coherent Policy of Co-Development. *International Migration*, 40 (3), 41-55.
- Weinger, M. and Lyons, M., 1992. Problem-solving in the fields: an action-oriented approach to farmworker education about pesticides. *American Journal of Industrial Medicine*, 22, 677-690.
- Weinstein, N.D., 1988. The precaution adoption process. *Health Psychology; Health Psychology*, 7 (4), 355-386.
- Vela Acosta, M.S., Chapman, P., Bigelow, P.L., Kennedy, C., and Buchan, R.M., 2005. Measuring success in a pesticide risk reduction program among migrant farmworkers in Colorado. *American Journal of Industrial Medicine*, 47 (3), 237-245.
- Wells, M., 1996. *Strawberry Fields. Politics, Class, and Work in California Agriculture*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wesley Hansen, N., ArupSeip, A., and Eldring, L., red., 2010. *Rekruttering av kompetensarbeidskraft fra tredjeland til Norden - Reguleringer, strategier og realiteter*.
- Whalley, L.E., Grzywacz, J.G., Quandt, S.A., Vallejos, Q.M., Walkup, M., Chen, H., Galvan, L., and Arcury, T.A., 2009. Migrant Farmworker Field and Camp Safety and Sanitation in Eastern North Carolina. *Journal of Agromedicine*, 14 (4), 421-436.
- Wilk, V.A., 1986. *The Occupational Health of Migrant and Seasonal Farmworkers in the United States. Second Edition*. Farmworker Justice Fund, Inc., Washington, DC., Kansas: MO.
- Wilk, V.A., 1988. *The occupational health of migrant seasonal farmworkers in the U.S.: progress report*. Farmworkers Justice Fund, Washington, DC.

- Villarejo, D., 2003. The health of U.S. hired farm workers. *Annual Review of Public Health*, 24 (1), 175–193.
- Villarejo, D. and Baron, S., 1999. The occupational health status of hired farm workers. *Occupational Medicine*, 14 (3), 613–635.
- Villarejo, D., Lighthall, D., Williams, D., Souter, A., Mines, R., Bade, B., Samuels, S., and McCurdy, S., 2000. *Suffering in Silence: A Report on the Health of California's Agricultural Workers*. The California Endowment, Woodland Hills, CA.
- Villarejo, D. and McCurdy, S., 2008. The California Agricultural Workers Health Survey. *Journal of Aging Health Safety*, 14 (2), 135–146.
- Wilson, K., 2007. Farming it out. *Okanagan Life Magazine*, September, 40-47.
- Vingård, E. and Johansson, B., 2012. Migration, arbetsmiljö och hälsa. En kunskapsöversikt. Godkänd rapport till Arbetsmiljöverket. Uppsala Universitet och Uppsala Akademiska Sjukhus, Uppsala.
- Woolfson, C., Thörnqvist, C., and Olsson, P.H., 2011. Forced Labour in Sweden? The Case of Migrant Berry Pickers. Report to the Council of Baltic Seas States Task Force on Trafficking in Human Beings: Forced Labour Exploitation and Counter Trafficking in the Baltic Sea Region.
- Woolfson, C., Thörnqvist, C., and Sommers, J., 2010. The Swedish model and the future of labour standards after Laval. *Industrial Relations Journal*, 41 (4), 333–350.
- Vosko, L.F., 2006. *Precarious employment: understanding labour market insecurity in Canada*. Québec: McGill-Queen's University Press.
- Zahm, S.H. and Blair, A., 1993. Cancer among migrant and seasonal farmworkers: An epidemiologic review and research agenda. *American Journal of Industrial Medicine*, 24 (6), 753–766.

Bilaga 1 – Tematisk förteckning över internationella studier och artiklar

Nedan följer en redovisning av 234 (av 264) studier och publikationer som ingår i den litteraturgenomgång som avser internationella vetenskapliga publikationer på engelska. Redovisningen har en tematisk uppdelning i 12 tabeller. 30 (av de 264 publikationerna) var av en mer generell karaktär och redovisas inte här.

Table 1. Characteristics of the studies related to illnesses and occupational injuries associated with migrant work in the agriculture

Author	Country of study	Type of publication/study
Ahonen, Benavides and Benach (2007)	Global	Journal article, information analysis
Arcury, Quandt and Mellen (2003)	United States, North Carolina	Journal article, quantitative
Bazylewicz-Walczak, Majczakowa and Szymczak (1999)	Poland	Journal article, clinical trial
Blake (1969)	United States	Journal article, review
BLC (2000)	United States	Report, information analyses
Bollini and Siem (1995)	European Union	Journal article, review
Cabrera and Leckie (2009)	United States, California	Journal article, qualitative
Cameron et al. (2006)	United States, Florida and Illinois	Journal article, cross-sectional survey and interviews conducted in two migrant farm worker communities
Carballo, Divino and Zeric (1998)	European Union	Journal article, Information analysis, review
Ciesielski et al. (1994)	United States, North Carolina	Journal article, a clinic-based study
Das et al. (2001)	United States, California	Journal article, review
Earle-Richardson et al. (2003)	United States, New York and Pennsylvania	Journal article, cases report
Forst et al. (2004)	United States, Michigan and Illinois	Journal article, two questionnaires, one before safety promotion and one after. Quantitative
Frank et al. (2004)	United States	Journal article, review
Garcia, Dresser and Zerr (1996)	United States, Indiana	Journal article, quantitative
Gomes, Lloyd and Revitt (1999)	Developing countries	Journal article, quantitative
Hansen and Donohoe (2003)	United States	Journal article, review
Hard, Myers and Gerberich (2002)	United States	Journal article, review
Kamel et al. (2007)	United States, Iowa and North Carolina	Journal article, questionnaires, quantitative
Kamel et al. (2003)	United States, Florida	Journal article, cross-sectional study of population, interviews
Kirkhorn and Schenker (2002)	United States	Journal article, Information analyses
Kowalski, Hoffman and McClure (1999)	United States, Northwestern Michigan	Journal article, quantitative
Krejci-Manwaring et al. (2006)	United States, North Carolina	Journal article, quantitative, diagnosis
Larson (2001a)	United States	Report, information analyses
May and Kullman (2002)	United States	Journal article, review
McCurdy et al. (2002)	United States, California	Journal article, quantitative intervention
McConnell, Keifer and Rosenstock (1994)	Nicaragua	Journal article, quantitative
McDermott and Lee (1990)	United States, South Carolina	Journal article, mixed method
Moses et al. (1993)	United States, San Francisco, CA	Journal article, review
Muniz et al. 2008	United States, Oregon	Journal article, qualitative intervention
Myers (1997)	United States	Report, mail survey-based surveillance system
Mysyk, England and Gallegos (2008)	Canada, Ontario	Journal article, interviews, qualitative
Robinson (1989)	United States, California	Journal article, review
Rohlman et al. (2001)	United States, Oregon	Journal article, quantitative
Rohlman, Anger and Lein (2011)	United States	Journal article, review, informational analysis
Rosenstock et al. (1991)	Nicaragua	Journal article, quantitative
Parrón et al. (1996)	Spain, Almería	Journal article, quantitative
Parrón, Hernández and Villanueva (1996)	Spain, Almería	Journal article, quantitative, clinical examinations

Quandt et al. (2001)	United States	Journal article, intervention
Salvatore et al. (2008)	United States, California	Journal article, interviews, urine analysis
Schenker (2010)	Global	Journal article, review
Schenker, Lopez and Wintermute (1995)	United States, California	Journal article, quantitative
Schenker, Ferguson and Gamsky (1991)	United States, California	Journal article, quantitative
Stueland et al. (1995)	United States, Wisconsin	Journal article, Information analysis, surveillance of a population, quantitative

Table 2. Characteristics of the studies regarding the effects of chemicals on migrant farmworkers' health

Author	Country of study	Type of publication/study
Cabrera (1991)	United States	Information analysis
Das et al. (2001)	United States, California	Journal article, review
Dullinger (1987)	Global	Information analysis
Eckerman et al. (2009)	Brazil, Goiás	Observations & interviews
Figa-Talamanca et al. (1993)	Italy, province of Rome	Journal article, review and statistical analysis
Goldman et al. (2004)	United States, California	Interviews, data analysis
Gomes et al. (1997)	United Arab Emirates	Questionnaires, quantitative, blood samples
Jacobs and Dinham (2003)	Global	Book, information analyses
Jaga and Dharmani (2003)	United States	Information analysis
Lee et al. (2003)	South Africa, Western Cape	Cross-sectional survey, blood samples
Larson (2001a)	United States	Report, information analysis
McCurdy et al. (2002)	United States, California	Quantitative intervention
Mills, Dodge and Yang (2009)	United States, California	Case-control studies, information analysis
Mills and Yang (2003)	United States, California	Journal article, review
Moses (1989)	United States	Journal article, review
Nasterlack (2006)	Global	Journal article, review
Nasterlack and Zober (2006)	Global	Information analysis
O'Malley (1997)	United States	Journal article, review
Parrón, Hernández and Villanueva (1996)	Spain, Almería	Statistical analysis
Purschwitz and Field (1990)	Global	Journal article, review
Rohlman, Anger and Lein (2011)	United States	Journal article, analysis of previous studies & information analysis
Rohlman et al. (2005)	United States, North Carolina & Oregon	Questionnaire, neurobehavioral tests on children
Rohlman et al. (2007)	United States	Neurobehavioral test, interviews, quantitative
Rohlman et al. (2001)	United States, Oregon	Journal article, quantitative
Salazar et al. (2004)	United States	Group interviews, quantitative
Schenker, Lopez and Wintermute (1995)	United States, California	Journal article, review
Schilmann et al. (2010)	Mexico, Morelos	Questionnaires, interviews
Shaver and Tong (1991)	United States	Journal article, review
Simcox et al. 1999	United States, Central Washington	Journal article, quantitative intervention, urine samples
Strigini (1982)	United States	Journal article, review
Thompson et al. (2003)	United States	Journal article, intervention
Van Maele-Fabry and Willems (2004)	Belgium, Ghent	Review
Varona et al. (2003)	Colombia, Bogota	Journal article, review
Vaughan (1993)	United States	Journal article, review and information analysis
Villarejo and Baron (1999)	United States	Journal article, review
Von Essen and McCurdy (1998)	United States	Journal article, review
Wilk (1986)	United States	Book, information analyses
Zahm and Blair (1993)	United States	Journal article, an epidemiologic review

Table 3. Characteristics of the studies regarding the ergonomic conditions and musculoskeletal injuries in migrant farmwork

Author	Country of study	Type of publication/study
Ahonen et al. (2007)	Global	Journal article, information analysis
Cameron et al. (2006)	United States, Florida and Illinois	Journal article, cross-sectional survey and interviews conducted in two migrant farm worker communities
Davis and Kotowski (2007)	United States	Information analysis
Earle-Richardson et al. (2008)	United States, New York	Journal article, biological tests on muscles, statistical analysis, qualitative
Earle-Richardson (2006)	United States, New York	Journal article, comparison of muscle exertion, statistical analysis, qualitative
Estill and Tanaka (1998)	United States	Journal article, review
Larson (2001a)	United States	Report, information analysis
Mines, Mullenax and Saca(2001)	Mexico, United States	Report, information analysis
Palmer (1996)	United Kingdom	Journal article, questionnaires, statistical analysis
Quandt et al. (2010)	United States, North Carolina	Interviews, urine samples
Strong and Maralani (1998)	United States	Journal article, in-person survey
Villarejo et al. (2000)	United States, California	Report, information analyses

Table 4. Characteristics of the studies regarding the impact of hours of work on migrant health

Author	Country of study	Type of publication/ study
BLC (2000)	United States	Report, information analyses
Callejón-Ferre et al. (2009)	Almería, Spain	Interviews, quantitative
Hard et al. (2002)	United States	Journal article, information analyses
Henke and Jurewicz (2004)	Poland	Interviews, quantitative
Kirkhorn and Schenker (2002)	United States	Journal article, Information analyses
May (2009)	United States	Review
Myers (1997)	United States, Ohio	Report, information analysis
Preibisch (2005)	Canada	Article, information analysis
Purschwitz and Field (1990)	Global	Journal article, review
Steinhorst et al. (2007)	United States, North Carolina	Information and statistical analysis

Table 5. Characteristics of the studies regarding the psychosocial conditions of migrant farmworkers

Author	Country of study	Type of publication/study
Basok (2002)	Canada	Book, information analysis
Basok (2003b)	Canada	Report, information analysis
Bauder (2008)	Canada, Ontario	Journal article, information analysis
Bazylewicz-Walczak et al. (1999)	Poland	Journal article, clinical trial
Bletzer (2004)	United States	Journal article, review
Bletzer and Weatherby (2009)	United States, South Carolina, Georgia, Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana, Texas	Journal article, analysis of two previous studies, qualitative (multi-site ethnography)
Cabrera (1991)	United States	Information analysis
Davis and Low (1989)	United States	Book
Duke and Carpinteiro (2009)	United States and Mexico	Journal article, semi-structured interviews and participant observation
England et al. (2007)	Canada, Ontario	Journal article, descriptive and focused interview
Garcia (2004)	United States	Review, information analysis
Griffin and Soskolne (2003)	Israel	Cross-sectional study, questionnaires, quantitative
Grzywacz et.al (2006)	United States, North Carolina	Long-term study, interviews
Ivancheva (2007)	United Kingdom	Journal article, qualitative
Jaga and Dharmani (2007)	Global	Review, information analysis
London et al. (2005)	Global	Review, information analysis
Magaña and Hovey (2003)	United States, northwest Ohio & southern Michigan	Interviews, qualitative, questionnaires
Mitchell (1996)	United States, California	Book
Mobed et al. (1992)	United States	Information analysis
Parrón, Hernández and Villanueva (1996)	Spain, Almería	Questionnaires, qualitative, clinical

		examinations
Reid (2004)	Canada, Ontario	Published paper, structured telephone interviews of a random sampling
Reidy et al. (1992)	United States	Journal article, clinical trial
Schnitzer and Shannon (1999)	United States	Information analysis and research evaluation
Smart (1997)	Canada, Alberta	Journal article, review
Stallones and Beseler (2002)	United States	Journal article, cross-sectional survey and personal interviews

Table 6. Characteristics of the studies regarding the housing conditions of migrant farmworkers

Author	Country of study	Type of publication/ study
Arcury and Quandt (2007)	United States	Journal article, review
Bethel and Schenker (2005)	United States	Journal article, review
Bradman et al. (2005)	United States, California	Journal article, quantitative
Gentry et al. (2007)	United States, North Carolina	Journal article, qualitative (interviews)
Holden (2001)	United States	Review, information analysis
Kasirye et al. (2005)	United States, California	Journal article, clinical trial
Larson (2001a)	United States	Report, information analyses
Larson (2001b)	United States	Information analysis
Larson (1995)	United States, Washington	Report, information analyses
Martin (2006)	Global	Information analysis
Parrón, Hernández and Villanueva (1996)	Spain, Almería	Questionnaires, qualitative, clinical examinations
Rye and Andrzejewska (2010)	Norway	Journal article, information analysis
Sherman et al. (1997)	United States, California	Book, surveys and information analysis
Vallejos et al. (2011)	United States, North Carolina	Guided questionnaires, quantitative

Table 7. Characteristics of the studies regarding migrant farmworkers access to basic services

Author	Country of study	Type of publication/ study
Basok (2003a)	Canada	Review, information analysis
Basok (2003b)	Canada	Review, information analysis
Basok (2002)	Canada	Book, information analysis
Gordon (2011)	Europe	Interviews, information analysis
Maclaren and Lapointe (2009)	Canada	Report, information analysis
May (2009)	United States	Review
Meggs and Langley (1997)	United States	Book chapter, information analysis
Mobed et al. (1992)	United States	Information analysis
Mysyk et al. (2009)	Canada, Ontario	Journal article, pilot study
Rye and Andrzejewska (2010)	Norway	Journal article, information analysis
Seth (2011)	United States	Information and statistics analysis
Vosko (2006)	Canada	Book
Wilk (1988)	United States	Report, information analysis

Table 8. Characteristics of the studies regarding undocumented migrant farmworkers

Author	Country of study	Type of publication/ study
Basok (2000)	United States and Canada	Review, information analysis
Bosniak (1991)	Global	Review, information analysis
Borjas et al. (1991)	United States	Book chapter, information analysis
Castles (2004)	Global	Review
Chiswick (1991)	United States	Journal article, information analysis
Chiswick (1984)	United States	Journal article, information analysis
Chiswick (1986)	United States	Journal article, information analysis
Hartman (2008)	Spain, Almería	Journal article, review
Hess (2006)	Germany	Information analysis, statistics analysis
Markova (2006)	Spain, Madrid	Information analysis, statistics analysis
Martin (2006)	Global	Information analysis
Massey et al. (1987)	United States	Book
Ramasamy et al. (2008)	Global	Review, information analysis

Repič (2010)	Spain	Review, statistics analysis
Reyneri (1998)	Italy	Journal article, review, information analysis
Reyneri (2003)	South European countries	Journal article, review
Rivera-Batiz (1999)	United States	Journal article, cross-sectional and longitudinal analysis
Weil (2002)	Global	Review, information analysis
Schindlmayr (2003)	Global	Review

Table 9. Characteristics of the studies regarding discrimination and precarious working conditions of migrant farmworkers

Author	Country of study	Type of publication/ study
Agudelo-Suarez et al. (2009)	Spain, Madrid, Barcelona, Valencia, Alicante and Huelva	Interviews, qualitative
Aguar (2004)	Canada, British Columbia	Journal article, review
Aguar (2006)	Canada, British Columbia and Ontario	Journal article, review
Aguar and Trumper (2011)	Canada, British Columbia	Review, information analysis
Arcury, Quandt and Russell (2002)	United States, North Carolina	Interviews, quantitative
Atkinson (1985)	United Kingdom	Report, review
Barnetson (2009)	Canada, Alberta	Journal article, review, information analysis
Basok (2000)	United States and Canada	Review, information analysis
Basok (2002)	Canada	Book, information analysis
Basok (2003a)	Canada	Review, information analysis
Basok (2003b)	Canada	Report, information analysis
Bauder (2008)	Canada, Ontario	Journal article, information analysis
Binford (2004)	Canada	Journal article, review
Butovsky and Murray (2007)	Canada, Ontario	Journal article, review
Cabrera (1991)	United States	Information analysis
Choudry (2009)	Canada	Book, information analysis
Cohen (1987)	Global	Journal article, review
Geiger (2008)	Spain, Almeria	Book, information analysis
Hanson, Otero and Preibisch (2006)	Canada, British Columbia	Information analysis, statistics analysis
Ivancheva (2007)	United Kingdom	Journal article, qualitative
Kasimis and Papadopoulos (2005)	Greece	Information and statistics analysis
Lyberaki (2008)	Greece	Review
Markova (2006)	Spain, Madrid	Information analysis, statistics analysis
Mendis (2007)	Canada, British Columbia	PhD thesis, archival research and interviews
Norris (2009)	United States	Book, information analysis
Preibisch (2007)	Canada	Information analysis, statistics analysis
Preibisch and Binford (2007)	Canada, Ontario	Journal article, review
Preibisch (2005)	Canada	Journal article, information analysis
Schenker (2010)	Global	Journal article, review
Sole and Parella (2003)	Spain	Journal article, review
Stilz (2010)	Global	Review
Tomic, Trumper and Aguiar (2010)	Canada, British Columbia	Review
Walia (2010)	Canada	Information analysis

Table 10. Characteristics of the studies regarding the consequences of rising migration for work environment in the agriculture

Author	Country of study	Type of publication/ study
Arcury and Quandt (2007)	United States	Journal article, review
Basok (2002)	Canada	Book, information analysis
Basok (2009)	United States and Canada	Journal article, information analysis
Basok (2003a)	Canada	Review, information analysis
Benson (2008)	United States	Information analysis
Binford (2009)	Canada	Journal article, information analysis
Binford (2002)	Mexico	Statistics analysis, interviews, quantitative
Calavita (2003)	United States, Italy and Spain	Review, information & statistics analysis
CRC (2007)	United Kingdom	Briefing paper, information analysis
Emerson (2007)	United States	Journal article, information analysis

Friedland and Nelkin (1971)	United States	Book, information analysis
Geiger (2008)	Spain, Almeria	Book, information analysis
Goldfarb (1981)	United States	Book, information analysis
Gowricharn (2002)	Netherlands	Journal article, review
Griffith and Kissam (1994)	United States	Book, information analysis
Hanson, Otero and Preibisch (2006)	Canada, British Columbia	information analysis, informal interviews
Hoggart and Mendoza (1999)	Spain	Statistics analysis
IOM (2008)	Global	Report, review
Jentsch (2007)	Europe	Journal article, information analysis
Jentsch, De Lima and MacDonald (2007)	Scotland	Journal article, review
Kasimis and Papadopoulos (2005)	Greece	Information and statistics analysis
Kasimis, Papadopoulos and Zacoboulou (2003)	Greece	Review
King (2000)	Southern Europe	Journal article, review
Lyberaki (2008)	Greece	Journal article, review
Markova (2006)	Spain, Madrid	Information analysis, statistics analysis
Massey and Liang (1989)	United States	Information analysis, statistics analysis
Mize (2006)	United States	Information analysis, interviews, qualitative
Oxfam America (2004)	United States	Report, review
Palacios et al. (2009)	United States and Spain	Comparative review, information and statistics analysis
Rogaly (2008a)	United Kingdom	Review, information analysis
Rogaly (2008b)	United Kingdom and India	Case studies, information analysis
Repič (2010)	Spain	Review, statistics analysis
Reyneri (1998)	Italy	Journal article, review, information analysis
Reyneri (2003)	South European countries	Journal article, review
Rye and Andrzejewska (2010)	Norway	Journal article, information analysis
Smith-Nonini (1999)	United States, North Carolina	Report, review
Thompson and Wiggins (2002)	United States	Book, information analysis
Ubaldo Martínez (1998)	Spain	Information analysis
Villarejo (2003)	United States	Journal article, review
Walia (2010)	Canada	Information analysis
Wells (1996)	United States, California	Book, qualitative

Table 11. Characteristics of the studies regarding models to address problems in migrant farmwork

Author	Country of study	Type of publication/ study
Arcury et al. (1999)	United States, North Carolina	Interviews, fixed answer questionnaires, quantitative
Arcury et al. (2001)	United States, North Carolina	In-depth interviews, quantitative
Arcury et al. (2001)	United States, North Carolina	Journal article, information analysis
Arcury, Estrada and Quandt (2010)	United States	Journal article, information analysis
Arcury, Quandt and McCauley (2000)	United States	Review, information analysis
Arcury, Quandt and Mellen (2003)	United States, North Carolina	Journal article, quantitative
Arcury, Quandt and Russell (2002)	United States, North Carolina	Interviews, quantitative
Austin et al. (2001)	United States, North Carolina	Journal article, review
Azaroff, Levenstein and Wegman (2002)	United States	Journal article, statistics analysis
Braaten (1996)	United States	Directions for workers with contaminated clothes
Buhler et al. (2007)	United States, North Carolina	Journal article, information analysis
Burke et al. (2006)	United States	Safety training
Cabrera and Leckie (2009)	United States, California	Journal article, qualitative
Columbia Legal Services (1998)	United States, Washington	Report, information analysis
Davis, Caswell and Harper (1992)	United States	Journal article, review
Davis and Schleifer (1998)	United States, Florida	Report, information analysis
Earle-Richardson, May and Ivory (1998)	United States, New York	Journal article, individual and focus group interviews
Earle-Richardson et al. (2006)	United States, New York	Review, assessment of a previous study, information analysis
Earle-Richardson et al. (2008)	United States, New York	Review, assessment of a previous study, information analysis
Goldman et al. (2004)	United States, California	Interviews, data analysis
Larson (2000)	United States	Report, information analysis
Larson (2001a)	United States	Report, information analyses
Liebman and Augustave (2010)	United States	Journal article, review
Mayer, Flocks and Monaghan (2010)	United States, Florida	Surveys, quantitative

May (2009)	United States	Analysis of previous research and collected information
McCaughey et al. (2001)	United States, Oregon	Information analysis, statistics analysis
Perry and DiFonzo (1998)	United States, Michigan	Report, information analysis
Pratt et al. (1992)	United States, New York	Journal article, population-based study and observations
Quandt et al. (2001)	United States, North Carolina	Journal article, qualitative intervention
Reeves and Schafer (2003)	United States, California	Information analysis, statistics analysis
Sorensen et al. (2008)	United States, New York	Journal article, qualitative interviews
Strong et al.(2008)	United States, Washington	interviews, quantitative
Weinger and Lyons (1992)	Nicaragua, United States and Puerto Rico	Participatory and action-oriented educational methodology
Whalley et al. (2009)	United States, North Carolina	Journal article, interviews, quantitative

Table 12. Characteristics of the studies regarding ‘good practices’ to improve migrant farmworkers health and working conditions

Author	Country of study	Type of publication/ study
Castles (2004)	Global	Review
Gabriel and Macdonald (2011)	Canada, Ontario	Journal article, review
GCIM (2005)	Global	Journal article, review
Hanson, Otero and Preibisch (2006)	Canada, British Columbia	Information analysis, statistics analysis
IOM (2008)	Global	Journal article, review
Lopez (2011)	Spain	Journal article, review
Martin (2006)	Global	Information analysis
Martin (2007)	Global	Information analysis, statistics analysis
Preibisch (2005)	Canada	Article, information analysis
Preibisch and Binford (2007)	Canada, Ontario	Journal article, review
Reed (2008a)	Canada	Review, information analysis
Rogaly 2008a	Great Britain	Review, information analysis

Bilaga 2 – Lista över intervjuade personer

Nedan följer en förteckning över de personer vilka projektet har kommunicerat med via mail, telefon och intervjuer.

Intervjuer och telefonsamtal

Anders Johannesson Telefonsamtal (2012). Småföretagande, LRF. (2012-01-25)

Anna Bergsten Telefonsamtal (2012). Jurist, Arbetsmiljöverket. (2012-02-02)

Gunilla Nordberg Telefonsamtal (2012). Frilandsodlare och ordförande LRF-GRO (2012-01-11)

Marcus Söderlind Intervju 1. (2011). Ekologisk trädgårdsodlare, Söderlinds ekologiska grönsaker, tidigare företagscoach LRF-GRO, (2011-12-14)

Eva Pålsson Intervju 2 (2011). Arbetsmiljöfrågor, Kommunal Skåne (2011-12-21)

Gunnel Larsson, Intervju 3. (2011). Rådgivare trädgårdsföretag, Grön Kompetens, (2011-12-21)

Lars-Göran Olsson Intervju 4 (2012). Skyddsombud, Kommunal Skåne (2012-01-04)

Anna-Karin Johansson Intervju 5 (2012). Rådgivande konsult trädgårdsproduktion (2012-01-09)

Susanna Nordegran Intervju 6 (2012). Utstationering, Arbetsmiljöverket (2012-01-12)

Anna-Mia Eriksson Intervju 7 (2012). Rådgivare frukt, bär och grönsaker, Hushållningssällskapet, Kristianstad (2012-01-17)

Anders Johannesson Intervju 8 (2012), Småföretagarfrågor, LRF (2012-01-24)

Lena Andersson Intervju 9 (2012), Förhandlare och rådgivare för medlemsföretag, SLA (2012-01-25)

Blago Begic Intervju 10 (2012), Yrkesinspektör Skåne, Arbetsmiljöverket (2012-02-01)

E-postkommunikation

Krifors, Karin (2011) Remeso, Linköpings universitet. (2011-12-19)

Vingård, Eva (2011), Uppsala universitet. (2011-12-14)

ARBETSMILJÖ
VERKET

Arbetsmiljöverket
112 79 Stockholm
Besöksadress Lindhagensgatan 133
Telefon 010-730 90 00
Fax 08-730 19 67
E-post: arbetsmiljoverket@av.se
www.av.se

ISSN 1650-3171

This publication can be downloaded from
www.av.se/publikationer/rapporter/

Vår vision: *Alla vill och kan skapa en bra arbetsmiljö*